

EENDERE HOOFDEN ONDER EENDERE PRUIKEN? HET LATIJNS ONDERWIJS TE GENT EN OP HET OMLIGGENDE PLATTELAND ROND HET EINDE VAN HET ANCIEN RÉGIME*

door Dirk Leyder
Universiteit Gent
Vakgroep Pedagogiek

“L’uniformité [est] si avantageuse à cette arlequinade d’enseignement qui a eu la vogue jusqu’à présent”¹

Deze bijdrage knoopt aan bij de studie die Jan Art hier meer dan dertig jaar geleden publiceerde betreffende het elementair onderwijs dat aan het einde van de 18de eeuw in en rond Gent werd verstrekt.² Hoewel Jan Art voornamelijk sociaal-culturele vragen formuleerde omtrent de activiteiten van de talrijke vrije en onvrije schoolmeesters en –meesteressen die (een bevoorrecht deel van) de Arteveldestad toen leerden lezen, schrijven en rekenen, zal hier eerder aandacht worden besteed aan de initiatieven die de centrale overheid na de opheffing van de jezuïetenorde (1773) nam om het vervolgonderwijs te (re)organiseren. Niet alleen de werking van het gloednieuwe koninklijk college-pensionaat dat in het leegstaande jezuïetencomplex werd ondergebracht (1777), maar ook het reilen en zeilen van het Gentse augustijnencollege (°1609) en het optreden van de particulieren die er voor eigen rekening Latijns onderwijs verschaften, werd er immers door bepaald.

Meer nog echter dan de als “revolutionair” aangekondigde ingreep in de werking van het elitair Latijns onderwijs, dwingt het gebrek aan historiografische belangstelling voor het vervolgonderwijs ons tot deze meer institutionele aanpak. Zowel Maurits De Vroede als zijn Leuvense collega Michel Cloet wees in de loop van de jaren 1980 op de bescheiden verwezenlijkingen en schreeuwende lacunes terzake. Beide professoren, die het terrein elk vanuit hun eigen onderzoeksperspectief overschouwden, spoorden toen tevergeefs aan tot verder onderzoek. Laatstgenoemde kon in 1995 slechts herhalen dat er “opvallend

* Graag wil ik bij deze Patrick Mincke, onze onvolprezen vakgroepsecretaris, bedanken voor de logistieke hulp en morele bijstand die hij me steeds met de glimlach verleent. Dank ook voor de goede zorgen die hij, uit hoofde van een andere functie, besteedt aan één van de gebouwen die in deze bijdrage centraal staan.

¹ Algemeen Rijksarchief Brussel (ARA), *Secretarie van Staat en Oorlog (S&O)*, nr. 2128.

² Jan Art, “Het lager onderwijs te Gent en op het omliggende platteland rond het einde van het Ancien Régime”, *Handelingen van de Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde van Gent*, 23 (1969), pp.13-37.

weinig aandacht werd besteed" aan het "secundair" onderwijs. Hoewel het volksonderwijs intussen wel kon rekenen op de belangstelling van een aantal vorsers met allure³ bleef het voortgezet onderwijs enigszins verweesd achter.⁴ Daarnaast is er nog een goede reden van paradigmatische aard om hier het institutioneel kader van het Latijns onderwijs "nieuwe stijl" uit te tekenen. Trendsetters binnen de historische pedagogiek trachten namelijk sinds enkele jaren zicht te krijgen op hetgeen zich op de educatieve werkvloer heeft voorgedaan.⁵ Hoewel hun pleidooien voor het bestuderen van de pedagogische processen die zich in de alledaagse werkelijkheid van het klas- of schoolgebeuren afspeelden niet aan ons voorbij zijn gegaan, menen we dat de stiefmoederlijke behandeling van het voortgezet onderwijs zulks voorlopig nog niet toelaat. Er dient nog heel wat werk op macro- en mesoniveau verricht te worden vooraleer met dergelijk micro-onderzoek kan worden gestart. Fundamenteel inzicht verwerven in het institutioneel kader waarbinnen collega's actief waren (richtlijnen, werkomstandigheden, rekrutering, etc.), en binnendringen in het gedachtegoed van de Verlichte "hervormers" die alle

³ Het inmiddels tien jaar oude proefschrift van Eddy Put biedt een kader voor al wie dit onderwerp wil behandelen in een dorps- of stadsgeschiedenis: *De Cleyne Scholen. Het volksonderwijs in het hertogdom Brabant tussen Katholieke Reformatie en Verlichting (eind 16de eeuw-1795)* (Leuven, 1990). Maurits De Vroede en Piet Lenders, die beiden recent overleden, besteedden aandacht aan de normaalscholen en aan de reorganisatieplannen van de Oostenrijkse regering met betrekking tot het volksonderwijs: Maurits De Vroede, *Het plan tot reorganisatie van het volksonderwijs in de Nederlanden onder Jozef II* (Brussel, 1999); Piet Lenders, "Normaalscholen in de Nederlanden onder Jozef II (1787-1789)", *Eigen Schoon en de Brabander*, 83 (2000), pp. 69-94.

⁴ Maurits De Vroede, "Ontwikkeling van de onderwijsstructuur in de Zuidelijke Nederlanden van de 18de naar de 19de eeuw", in: *Opvoeding en onderwijs in de achttiende eeuw. Verslag van het symposium, Doesburg, 1982* (Amsterdam, 1983), pp. 41-72; Id., "Onderwijs en opvoeding", in: W. Baeten, L. Dhondt, C. Koninckx e.a., *België in de 18de eeuw: kritische bibliografie* (Brussel, 1983) [= Studiereeks van het Tijdschrift van de Vrije Universiteit Brussel. Nieuwe Reeks, nr. 11]; Michel Cloet, "Algemeen Verslag over de Kerkgeschiedschrijving betreffende de Nieuwe Tijd sinds 1970", in: Michel Cloet & Frank Daelemans (Eds.), *Godsdienst, mentaliteit en Dagelijks leven. Religieuze geschiedenis in België sinds 1970. Handelingen van het colloquium van 23 en 24 september 1987* (Brussel, 1988) [=Archief- en Bibliotheekwezen in België, Extranummer 35], pp. 79-81 & 88; Id., "Een kwarteeuw historische produktie in België betreffende de religieuze geschiedenis van de Nieuwe Tijd", *Trajecta*, 4 (1995), pp. 212-215.

⁵ Marc Depaeppe & Frank Simon, "Is there any place for the History of 'Education' in the 'History of Education'? A plea for the History of Everyday Educational Reality in- and outside Schools", *Paedagogica Historica*, 31/1 (1995), pp. 9-16; Marc Depaeppe, *De pedagogisering achterna. Aanzet tot een genealogie van de pedagogische mentaliteit in de voorbije 250 jaar* (Leuven, 1998), pp. 31-36; Dominique Julia, "La culture scolaire comme objet historique", in: Antonio Novoa, Marc Depaeppe & Erwin V. Johannningmeier (Eds.), *The colonial experience in education. Historical issues and perspectives* (Gent, 1995) [=Paedagogica Historica, Supplementary Series, 1], pp. 354-356.

HET LATIJNS ONDERWIJS TE GENT

gymnasia vanuit Brussel trachtten te sturen, zijn verplichte tussenstappen om het alledaagse handelen in de klas (gericht op disciplineren, socialisering, catechisering en kennisoverdracht) correct en verantwoord in te schatten. De vraag naar het reële opvoedingsgebeuren op het einde van de 18de eeuw kan (los van een evident bronnenprobleem) met andere woorden pas aan de orde worden gesteld nadat we meer greep hebben gekregen op het functioneren van de gehele onderwijsmachine die toen van overheidswege op poten werd gezet.

Tot 1777 ontbrak elke globale reglementering van het vervolgonderwijs in de Zuidelijke Nederlanden.⁶ Zowel seculiere en reguliere geestelijken als leken maakten daarvan gebruik om naar eigen godsvrucht en vermogen Latijns onderwijs in te richten. De "anarchie" die daardoor in onderwijsland heerste,⁷ stond de vorming in de weg van mentaal gestroomlijnde cohorten intellectuelen en bedreigde, volgens de heersende staatkundige doctrine en volgens de vigerende cameralistische inzichten, het welzijn en de welvaart van de Natie. Ambtenaren, geestelijken, militairen, magistraten, wetenschappers en artiesten die volgens dezelfde maxims waren gemodelleerd, beloofden daarentegen de bloei van Kerk en Staat te verzekeren.⁸ Om daartoe te komen, vaar-

⁶ ARA, *Koninklijke Commissie voor de Studies (KCS)*, nr. 7, fol. 4v-30, protocol van 1 maart 1780: Op 1 maart 1780 herinnerde Corneille-François de Nelis zijn collega's van de Koninklijke Commissie voor de Studies er aan dat "la législation ... ne s'est guères occupée jusqu'alors [1773] de ce qui avoit rapport aux études d'humanités ou de l'éducation".

⁷ J.B. Lesbroussart, *De l'éducation Belgique ou réflexions sur le plan d'études, adopté par S.M. l'Empereur pour les collèges des Pays-Bas autrichiens suivies du développement du même Plan dont ces réflexions forment l'Apologie* (Brussel, 1783), voorwoord: "Chaque collège formait une espèce d'état républicain où les préposés suivaient arbitrairement la route que leur dictait le caprice".

⁸ Ibid., pp. 13-22: "C'est ainsi qu'un Gouvernement sage par la loi salutaire de l'uniformité, établira la conformité des mœurs et imprimera à toutes les générations ce caractère national qui constitue la force et la sûreté des Empires"; *Réflexions sur l'éducation de la jeunesse surtout aux Pays-Bas autrichiens* (Luik, 1788), §1 & §2: "Les enfans naissent membres de l'état, par conséquent, leur éducation appartient au gouvernement, qui a un droit inaliénable et imprescriptible d'instruire et de conduire ses membres. Le soin du bien public est le premier devoir du souverain, et tout ce qui peut avoir rapport au bonheur et à la prospérité de l'état, mérite l'attention du prince et de tous ceux qui ont part à l'administration. Ceux qui négligent la bonne éducation ... portent l'état à une décadence insensible. ... Je le répète, c'est au souverain qu'il appartient de régler l'éducation de ses sujets, et il est très-convenable, et même essentiel que cette éducation ne soit pas arbitraire, mais uniforme dans tout le pays". Om dezelfde reden kon de anonieme auteur van deze reflecties niet instemmen met de gewoonte kinderen naar het buitenland te sturen voor hun vorming: "outre que l'argent sort ainsi du pays, ces enfans prennent ordinairement les mœurs des étrangers, perdent l'esprit et l'amour de leur patrie, et reviennent pour la plupart, ennemis de leur pays et de leur souverain"; Jan Roegiers & N.C.F. Van Sas, "Revolutie in Noord en Zuid (1780-1830)", in: J.C.H. Blom & E. Lamberts (Red.), *Geschiedenis van de Nederlanden* (Amsterdam, 1993), pp. 310-311.

digde de regering in september 1777 richtlijnen uit die het onderwijs op de colleges en het onderricht van particulieren dienden te uniformeren.

Anders dan vaak wordt gezegd, nam de Staat de Kerk het Latijns onderwijs daarmee niet uit handen. De Kerk had zich als instelling immers nooit uitdrukkelijk gebogen over de collegeproblematiek. Tijdens het Concilie van Trente (1545-1563) en tijdens de talrijke provinciale concilies, diocesane synodes en dekenale vergaderingen die vanaf 1570 in de Mechelse kerkprovincie werden gehouden, kwamen seminaries voor de opleiding van de clerus, "cleijne" (parochie)scholen en zondagsscholen voor arme kinderen weliswaar geregeld ter sprake, maar over het vervolgonderwijs werd op deze vergaderingen niet gedebatteerd.⁹

Wie nagaat op welke manier het collegenet in de Spaanse Nederlanden concreet werd uitgebouwd, stelt dan weer vast dat niet zozeer de kardinaal en zijn bisschoppen, maar veeleer de stedelijke elites na de godsdienststroebelen op zoek gingen naar stabiele colleges die de jeugd in staat zouden stellen allerhande nieuwe functies op zich te nemen in een bureaucratiserende samenleving. Heel wat stadsbesturen richtten zich daarvoor noodgedwongen tot de religieuzen, die snel begrepen dat het onderwijs hen zou toelaten de katholieke normen en waarden aan grote groepen jongeren door te geven. Bovendien beseften ze dat ze ook zélf vruchten konden plukken van deze arbeid. Precies dit gemeenschappelijk belang zette beide partijen aan tot het oprichten van talrijke gymnasia, hetgeen op korte tijd resulteerde in een dicht collegenetwerk. Geen enkele kerkelijke instantie vaardigde richtlijnen uit om dat overweldigende proces te stroomlijnen, organiseerde overleg omtrent invloedssferen of taakverdelingen tussen jezuiteten, augustijnen, oratorianen, franciscanen en dominicanen (die meer dan eens met getrokken messen tegenover elkaar stonden), stipelde programma's uit of stelde boekenlijsten op om de orthodoxie van het Latijns onderricht te waarborgen. Het catechiseren, socialiseren en humaniseren van de (welgestelde) mannelijke jeugd werd door het episcopaat met andere woorden uitbesteed aan de religieuzen, die allemaal los van elkaar opereerden.¹⁰

⁹ P.F.X. De Ram & J.F. Van de Velde, *Synodicon Belgicum sive acta omnium ecclesiarum belgii a celebrato concilio tridentine usque ad concordatum anni 1801* (Mechelen, 1829-1831), 4 dln; Put, *De cleijne scholen*, p. 24: "Naast de kwaliteitsverbetering van de parochiegeestelijkheid vormde de promotie van het (godsdienst) onderwijs de voornaamste pijler van de contrareformatische wetgeving". De hoeveelheid richtlijnen die de kerkelijke gezagsdragers uitvaardigden omtrent de "cleijne" scholen (en die voornamelijk handelden over het oprichten van dergelijke scholen, over het toezicht van scholasters en aarts priesters op hetgeen er zich afspeelde, over de religieuze vorming van de leerlingen, over de scheiding der seksen en over de orthodoxie van schoolmeesters en schoolboeken) contrasteert met het ontbreken van bisschoppelijke instructies ten aanzien van het Latijns onderwijs.

¹⁰ Dirk Leyder, "Onderwijs als hefboom voor de heropleving van de Keulse augustijnenprovincie (17de eeuw)", *Trajecta*, 6 (1997), pp. 318-333; Id., "L'éclosion scolaire. Le développement du réseau des collèges dans les Pays-Bas espagnols et la principauté de Liège au 17^{ème} siècle", *Paedagogica Historica*, 36/3 (2000), pp. 1003-1051.

HET LATIJNS ONDERWIJS TE GENT

De Kerk had als instelling ook weinig of geen invloed op hetgeen er zich afspeelde in de talrijke reguliere colleges. Bisschoppen hadden wel één en ander te zeggen over de gymnasia die aan hun kathedralen waren verbonden en geleid werden door seculiere priesters maar de instellingen onder kloosterlijke leiding –die veel talrijker waren¹¹– vielen buiten hun bevoegdheid. Hoewel sommige scholasters, zwaaiend met schimmige privileges, naast het toezicht op de “lagere” schoolmeesters en -meesteressen¹² ook controle opeisten over de colleges (Bij de oprichting van hun college te Antwerpen moesten de augustijnen bijvoorbeeld een “concordaat” sluiten met het Onze-Lieve-Vrouwekapittel, waarin ondermeer werd bepaald dat “zowel de school als haar leerlingen onder toezicht van de scholaster zouden staan”), konden noch voor de 17de noch voor de 18de eeuw sporen worden teruggevonden van geregelde visitaties door leden van de kapittels van Brussel (Sint-Goedele), Antwerpen (Onze-Lieve-Vrouw) en Gent (Sint-Baafs).¹³

Het Latijns onderwijs werd in 1777 dus niet onttrokken aan de Kerk om de eenvoudige reden dat ze het nooit in handen heeft gehad. Wat niet is, kan misschien wel worden, maar kan alleszins niet verloren gaan. De centrale overheid heeft de “Belgische” geestelijkheid daarentegen uitdrukkelijk betrokken bij haar plannen. Zo werden alle bisschoppen half april 1777 schriftelijk ingelicht over de veranderingen die op til waren, en werd hun medewerking gevraagd aan de realisatie van de hervorming. Enkele maanden later werden ze aangeschreven door de Gevolmachtigde Minister, prins Georg Adam von Starhemberg (1770-1783), om leraars te ronselen voor de staatscolleges. En de Koninklijke Commissie voor de Studies, die de onderwijshervorming leidde, schakelde de prelaten op haar beurt in bij het toezicht op de colleges (september 1777).¹⁴ Reguliere colleges werden “geperfectioneerd” omdat ze mits

¹¹ Ibid., pp. 1008-1015.

¹² Art, “Het lager onderwijs”, p. 14: Te Gent werd van de scholaster verwacht dat hij minstens 6 maal per jaar de lagere scholen bezocht. Put, *De cleijne scholen*, pp. 28-30, 50-53: Het provinciaal concilie van 1607 schreef voor dat de scholasters of andere afgevaardigden van de bisschop minstens elk semester de scholen van hun ambtsgebied dienden te visiteren.

¹³ Dirk Leyder, *De augustijnen te Antwerpen. Dagelijks leven in het klooster en op het college (1608-1797)* (Leuven-Heverlee, 1996) [= Instrumenta Augustiniana, 2], pp. 30, 36; Eddy Put, “Onderwijs en armenzorg”, in: Michel Cloet e.a., *Het bisdom Gent (1559-1991). Vier eeuwen geschiedenis* (Gent, 1992²), p. 230; Paul De Ridder, *Kapittel van Sint-Goedele* (Inventaris Algemeen Rijksarchief, I 239/1), pp. 323-350; *Archief van Sint-Baafs en Bisdom Gent tot eind 1801* (Inventaris Rijksarchief Gent), Afdeling I: Sint-Baafsabdij en Sint-Baafskapittel als instelling, pp. 308-331.

¹⁴ Dirk Leyder, “Snoeien om te bloeien. Staatsinterventie in het Latijns onderwijs onder kloosterlijke leiding (1773-1777)”, in: M. Reuling, D.W. Postma & J. Noordman (Red.), *Opvoeding, onderwijs en overheid. Thema's uit de wijsgerige en historische pedagogiek. Bijdragen aan de 10^{de} Landelijke Pedagogendag* (Amsterdam, 2002), pp. 37-46; Id., “Het oog van de meester maakt het paard vet. Staatstoezicht op het vervolgonderwijs in de Oostenrijkse Nederlanden (1777-1794)”, te verschijnen in het Belgisch Tijdschrift voor Filologie en Geschiedenis.

DIRK LEYDER



MARIA THERESIA
VIDVÆ HUNGARIÆ
ARCHIDVX AVSTRIÆ
TRANSYLVANIÆ.



ROM. IMPERATRIX
BOHEMIÆ ETC. REGINA.
DVX BVRG. ETC. M. PRINC.
COMES TYROLIS ETC.

PORTRET MARIA-THERESIA
(Copy: KBR, Prentenkabinet)

HET LATIJNS ONDERWIJS TE GENT

duchtig snoeien terug tot bloeien konden worden gebracht, en een wezenlijke bijdrage konden leveren aan de verlichte vorming van de Zuid-Nederlandse intelligentsia. De voornaamste seculiere colleges (Bergen, Doornik en Leuven) kregen zelfs concrete materiële en financiële steun van de centrale administratie. En het personeel van de staatsinstellingen die in oktober 1777 hun poorten openden, bestond hoofdzakelijk uit seculiere geestelijken.¹⁵ Kortom, het centraliserende beleid van Maria-Theresia en haar Brusselse vertegenwoordigers kon zeker niet religie- of priesteronvriendelijk worden genoemd.¹⁶

Steunend op de gedachte dat onderwijs een staatszaak was ("ein Politicum"),¹⁷ eiste de wereldlijke overheid rond het einde van het Ancien Régime de leiding op van het collegewezen. Op grond van haar ideeën omtrent een "nationale" vorming voor de mannelijke elite probeerde ze het vervolgonderwijs om te smeden tot een uniform geheel. Anders dan tot nu toe steeds wordt gesteld, was de wereldwijde opheffing van de Sociëteit van Jezus in dit proces slechts van bijkomstig belang. Ook zonder de verdwijning van de 17 jezuïetencolleges die de Oostenrijkse Nederlanden telden, hadden deze denkbeelden immers hun weg naar de praktijk gevonden.¹⁸

¹⁵ De Vroede, "Ontwikkeling van de onderwijsstructuur", pp. 46-47; Leyder, "Snoeien om te bloeien". Ook de oratorianencolleges van Mechelen, Oostende, Veurne, Zinnik en Temse kregen geldelijke hulp.

¹⁶ Zie ook: De Vroede, "Ontwikkeling van de onderwijsstructuur", pp. 44-45.

¹⁷ Overal in Europa werd het college een "*affaire d'État*", zie: Jean-Claude Caron, "Les jeunes à l'école. Collégiens et lycéens en France et en Europe (fin XVIIIe-fin XIXe siècle)", in: Giovanni Levi & Jean-Claude Schmitt (Dir.), *Histoire des jeunes en occident*, dl. 2: *L'époque contemporaine* (Parijs, 1996), pp. 143, 147-149.

¹⁸ De afschaffing van de *Dialectica* illustreert ten volle dat de centrale overheid niet hoefde te wachten op de opheffing van de jezuïetenorde om in te grijpen in onderwijsaangelegenheden. Om te voorzien in de best mogelijke opleiding van de jeugd, "*destinée à remplir les charges de l'église et de l'état*", verbood Maria-Theresia op 6 september 1766 filosofie te doceren in de humaniora. Publieke lessen *Dialectica* moesten op last van de regering overal vervangen worden door een volledig jaar *retorica* (zie: *Recueil des Ordonnances des Pays-Bas Autrichiens* (ROPBA), dl. 9, pp. 294-296). Ook de betrokkenheid van Patrice-François de Nény, toenmalig regeringscommissaris voor de universiteit en later hoofd-voorzitter van de Geheime Raad, bij de hervorming van het Leuvense Heilige-Drievuldigheidscollege (1755) bevestigt onze stelling (Eddy Put, "De hervorming van het Leuvense H. Drievuldigheidscollege in 1755", in: *Onderwijs en opvoeding in de 18^{de} eeuw*, pp. 85-92); Frans Chanterie, *De Koninklijke Colleges voor humaniora-onderwijs voor jongens in de Oostenrijkse Nederlanden, 1773-1794. Een aspect van de cultuurpolitiek van de Oostenrijkse regering* (Licentiaatsverhandeling, KULeuven, 1971), hoofdstuk 1: "Groeiend ongeduld".

DIRK LEYDER

1. *De opheffing van het Gentse jezuietencollege (1773)*

De macht, rijkdom en invloed die de Sociëteit van Jezus op twee eeuwen tijd had weten te vergaren, en de dubbelhartigheid van haar leden veroorzaakten zowel binnen als buiten de Kerk heel wat wrevel. Ze gaven ondermeer aanleiding tot de publicatie van talloze pamfletten, brochures en boeken waarin de Compagnie op de korrel werd genomen.¹⁹ Haar ultramontaans gedachtegoed bracht de congregatie in de tweede helft van de 18de eeuw bovendien in aanvaring met verlichte despoten en regeringsleiders die steeds explicieter "nationale" streefdoelen najoegen (o.a. "*Staatskirchentum*"). Omdat de jezuiten zich al te nadrukkelijk moieden met politieke aangelegenheden, omdat ze betrokken waren bij een enorm financieel schandaal en omdat ze in de kolonies regelrechte volksopstandjes zouden hebben uitgelokt, werden ze in 1759, 1764 en 1767 respectievelijk door Portugal, Frankrijk en Spanje uitgewezen. Napels, Parma en Malta volgden het voorbeeld van de grootmachten kort daarop (1767). In katholiek Europa ondernam enkel Maria-Theresia, die de jezuiten goedgezind was, geen stappen tegen de Sociëteit. Onder druk van de Franse vorst, waarmee ze zich geopolitiek gezien geen breuk kon veroorloven,²⁰ stemde de Oostenrijkse keizerin in 1770 echter toch schoorvoetend in met het plan om de congregatie door de Heilige Stoel te laten opheffen. Clemens XIV, die zich bij zijn verkiezing in 1769 reeds had geëngageerd tot de afschaffing van de Compagnie, maar daarna enigszins was teruggekrabbel, zwichtte uiteindelijk voor de druk van de voornaamste Europese katholieke vorsten, en van de dominicanen en franciscanen die aldus hun kans zagen oude rekeningen op broederlijke wijze te vereffenen. Met de bulle "*Dominus ac Redemptor*" ontbond Clemens XIV de stoottroepen van de katholieke hervorming (21 juli 1773). De "*vernietiging van de tot hier toe genoemde Sociëteit jesu*" werd enkele weken later wereldkundig gemaakt

¹⁹ Zie over de dubbelhartigheid van de jezuiten bijvoorbeeld enkele reflecties van de Procureur-Generaal van Vlaanderen, opgenomen in zijn algemeen verslag betreffende de opheffing van beide Engelse jezuietencolleges van Brugge (7 december 1773): "... *on sait quelle étoit la marche invariable de ceux de cette société, de ne jamais demander ouvertement...ce qu'ils vouloient, et de développer toujours le moins que possible leur véritable bû*"; "... *une simple requête dans ce ton qui leur étoit propre, et au moien duquel ils ont toujours eû le talent d'envelopper leur mauvaise foi sous les apparences les plus trompeuses de la sincérité et de la candeur, les tira d'affaire*" (ARA, Comité jésuitique (CJ), nr. 5, fol. 13).

²⁰ De dochter van Maria-Theresia was getrouwd met de Franse dauphin, de toekomstige Lodewijk XVI.

HET LATIJNS ONDERWIJS TE GENT

(16 augustus 1773).²¹

In uitvoering van de pauselijke breve die de Compagnie van Jezus het bestaansrecht ontzegde, en van de vorstelijke ordonnantie die de Sociëteit daarop in de Oostenrijkse Nederlanden “*totalement éteint, supprimé et aboli*” verklaarde (13 september 1773), bezocht François Bernard Helias, een commissaris van de Raad van Vlaanderen, in het gezelschap van twee assistenten en van een kanunnik van St-Baafs, de Gentse jezuiten.²² Net als hun confraters van de 12 andere huizen van de Vlaamse jezuitenprovincie werden zij op maandagochtend 20 september 1773 officieel op de hoogte gebracht van de pauselijke beslissing en van het keizerlijk uitvoeringsdecreet. Hun bezittingen werden dadelijk in beslag genomen. De 31 paters, scholastieken en broeders die zich allemaal beloofden te onderwerpen aan de wil van het hoogste kerkelijk en wereldlijk gezag, kregen daarop huisarrest om te beletten dat ze roerende goederen van de gemeenschap zouden verduisteren (hoewel ze daar op dat ogenblik al voldoende tijd toe hadden gekregen).²³

Het *Comité jésuitique* dat daags nadien was opgericht om de gehele afschaffingprocedure in goede banen te leiden,²⁴ vertrouwde de jezuiten

²¹ Voor nadere inlichtingen betreffende de opheffing van de Compagnie van Jezus kan men terecht bij: Paul Bonenfant, *la suppression de la Compagnie de Jésus dans les Pays-Bas autrichiens (1773)* (Brussel, 1924); L.-J. Rogier, R. Aubert & M.D. Knowles (Dir.), *Nouvelle histoire de l'Église*, dl. 4: *Siècle des Lumières, Révolutions, Restaurations* (Parijs, s.d.), pp. 107-122; Emile Krier, “Suppression et dissolution de la Compagnie de Jésus à Luxembourg au XVIII^e siècle”, *Hémecht*, 46 (1994), pp. 199-214; Alphonse Poncelet, *Nécrologe des Jésuites de la province Flandro-Belge* (Wetteren 1931); *Les jésuites à Mons. 1584-1598-1998. Liber memorialis* (Mons, 1999); Specifiek voor Gent: Lodewijk Brouwers, *De jezuiten te Gent 1585-1773, 1823-heden* (Gent, 1980), pp. 122-131; J. De Block e.a., *400 jaar Jezuietencollege te Gent* (Brussel, 1992).

²² Joseph Pieters (een griffier van de Raad van Vlaanderen) en Joseph van Crombrugge (econoom) assisteerden François Bernard Helias. Kannunik N. Clement vertegenwoordigde de Gentse bisschop. Omdat “*Dominus ac Redemptor*” niet “*urbi et orbi*” was afgekondigd, moest de verordening in ieder jezuitenhuis afzonderlijk worden aangezegd.

²³ Op 9, 13 en 16 september 1773 verscheen de “*Breve tot vernietiging van de tot hier toe genoemde Sociëteit Jesu*” zonder commentaar in het “*byvoegsel*” van de *Gazet van Gent*. Te Brussel werd de regering op 14 september 1773 verwittigd dat de jezuiten “*clandestinement*” verschillende schilderijen, meubels en boeken verkochten. Daarop werd de Procureur-Generaal van Brabant aangemaand een deurwaarder naar het college te sturen om de rector te verbieden “*d'aliener ou distraire le moindre bien, effet ou autre chose quelconque telle qu'elle puisse être*” (ARA, S&O, nr. 1889, brieven van 14 en 15 september 1773). Volgens een ruwe schatting zou de verkoop van de bezittingen van de jezuiten de schatkist iets meer dan 10 miljoen gulden hebben opgebracht, wat gelijkstond met het normale staatsinkomen voor een heel jaar (*Les Jésuites dans les Pays-Bas et la Principauté de Liège (1542-1773)* (Brussel, 1991), p. 108).

²⁴ Eddy Put, “Het Comité voor de opheffing van de jezuitenorde (1773-1776)”, in: Erik Aerts e.a. (Red.), *De centrale overheidsinstellingen van de Habsburgse Nederlanden (1482-1795)* (Brussel, 1994), dl. 1, pp. 436-440. De procedure was een week eerder door een buitengewone werkgroep ingezet.

voor geen haar. Hoewel alle Gentse paters en broeders onder ede verklaarden het kloosterpatrimonium integraal aan te geven, en hoewel commissaris Helias er niemand van verdacht “*d’avoir trempé dans quelque recellement ou soustraction des meubles et papiers ou autres effects de la ci-devant Société*”, vroeg het *Comité jésuitique* hem begin oktober nadrukkelijk te speuren naar mogelijk bedrog.²⁵ Daartoe nam Helias twee architecten onder de arm die na moesten gaan of het huis geen geheime bergplaatsen had (13 oktober 1773).²⁶ Na een zoektocht doorheen alle ruimtes die het jezuïetencomplex rijk was,²⁷ verklaarden beide experts niets dergelijks te hebben aangetroffen. Helias nam daarop elke religieus apart “*pour le presser à ... déclarer tous les recellemens qui pourroient être de sa connoissance*”, maar één voor één zweerden ze geen weet te hebben van het verbergen, verbranden, verscheuren of vernielen van waardevolle voorwerpen of van boekhoudkundige stukken.²⁸

De rector en de procurator gaven wel toe dat kort vóór de komst van de commissaris een verdeling van contant geld had plaatsgevonden om de religieuzen in staat te stellen te voorzien in hun behoeften op het ogenblik dat ze uit hun klooster zouden worden verdreven, en om ze te belonen voor bewezen diensten. Verder verklaarde de rector dat hij vertrouwelijke papieren had verbrand “*qui ne regardoient que la direction spirituelle de la maison*”. Visitatieverlagen en nota’s betreffende het gedrag en de zeden van individuele jezuïeten had hij vernietigd “*pour qu’elles ne fussent pas tombées dans des mains étrangères et n’eussent pas nui dans la suite à ceux qui avoient manqué aux règles et à la discipline*”. Ook de rector van de sodaliteit gaf toe bescheiden te hebben verbrand betreffende de levenswandel van de scholastieken en de lekenbroeders die aan zijn zorgen waren toevertrouwd. De procurator bekende op zijn beurt “waardeloze” processtukken en theologische handschriften in vlammen te hebben doen opgaan.²⁹

Eénmaal de inventarissen van de roerende en onroerende goederen van het huis waren opgesteld, en de kosten voor het verblijf van de paters begonnen

²⁵ Zie meer algemeen: Bonenfant, *La suppression de la Compagnie*, pp. 66-83 in verband met “*les supercheries jésuitiques*”; ARA, *CJ*, Portefeuilles nr. 21, 4 oktober 1773.

²⁶ Zie voor het bestaan van dergelijke bergplaatsen bijvoorbeeld: Frank Daelemans, “De wederopbouw van het refugehuis van de abdij van Grimbergen te Brussel (1762-1765)”, in: Frank Daelemans & André Vanrie (Eds.), *Bruxelles et la vie urbaine. Archives - Art - Histoire. Recueil d’articles dédiés à la mémoire d’Arlette Smolar-Meynart (1938-2000)* (Brussel, 2001) [= Archief- en Bibliotheekwezen in België, speciaal nummer 64], p. 380.

²⁷ Zelfs het dak van de kerk werd geïnspecteerd.

²⁸ ARA, *CJ*, Portefeuilles nr. 21. In Brussel verbrandden de jezuïeten de catalogus van hun bibliotheek om te verbergen welke boeken er uit waren gehaald (zie: Bonenfant, *La suppression de la Compagnie*, p. 70).

²⁹ Zowel de provinciaal van de Vlaamse jezuïetenprovincie als zijn Waalse collega gaven impulsen om documenten betreffende interne aangelegenheden te vernietigen (Ibid., p. 71).

HET LATIJNS ONDERWIJS TE GENT

op te lopen,³⁰ besloot het *Comité jésuitique* de jezuieten te laten gaan. Hun bewegingsvrijheid werd echter aanzienlijk beperkt. Bij hun vertrek moesten de paters en broeders hun habijt inruilen voor de plunje van seculiere geestelijken, moesten ze aangeven waar ze zich zouden domiciliëren en werd hen verboden zonder toestemming van de overheid hun verblijfplaats te verlaten. Ze mochten zich niet verenigen, mochten geen contact onderhouden betreffende de Compagnie, en moesten ten allen tijde het stilzwijgen bewaren omtrent de opheffing van de orde (om te voorkomen dat de bevolking werd opgeruid). De bevoegde politiediensten hielden daartoe een oogje in het zeil. De openbare invloed van de jezuieten was op 20 september 1773 reeds gefnuikt. Die bewuste maandagochtend had kanunnik Clement hen namelijk in opdracht van de landvoogd en in naam van de Gentse bisschop het recht ontzegd te preken, biecht te horen en publiek de mis te lezen. Hoewel bisschop van Eersel hen graag de lessen theologie had zien verderzetten in zijn seminarie, werd ook dat door Brussel verboden.³¹

Bijna alle gewijde jezuieten vestigden zich met enkele persoonlijke spullen en met het (driemaandelijks) pensioen dat ze van overheidswege ontvingen, in de stad (22/25). Uit de lijsten die de provinciale justitieofficieren (fiscaals) later ten behoeve van de centrale overheid opstelden, blijkt bovendien dat ook verscheidene paters uit Brugge, Kortrijk, Doornik, Oudenaarde, Halle en Leuven in de Arteveldestad resideerden. Bijgevolg zou het gerust kunnen dat er na 1773, net als in Antwerpen, meer jezuieten aanwezig waren in Gent dan ooit tevoren...³² De opheffing van de Gentse gemeenschap verliep zonder incidenten. Noch bij de officiële aanzegging van het pauselijk en vorstelijk besluit, noch bij de aanvang van het nieuwe schooljaar, noch bij de geleidelijke vrijlating van de jezuieten vonden opstootjes of rellen plaats. Bij ons weten, greep niemand in Gent naar de pen om het verdwijnen van de Sociëteit aan te klagen. Niemand kwam op straat om de vrijlating van de jezuieten af te dwingen of om de voortzetting van hun maatschappelijke dienstverlening te eisen, hetgeen toch heel wat vragen oproept omtrent de positie van de jezuieten in deze bloeiende handels- en cultuurstad.³³

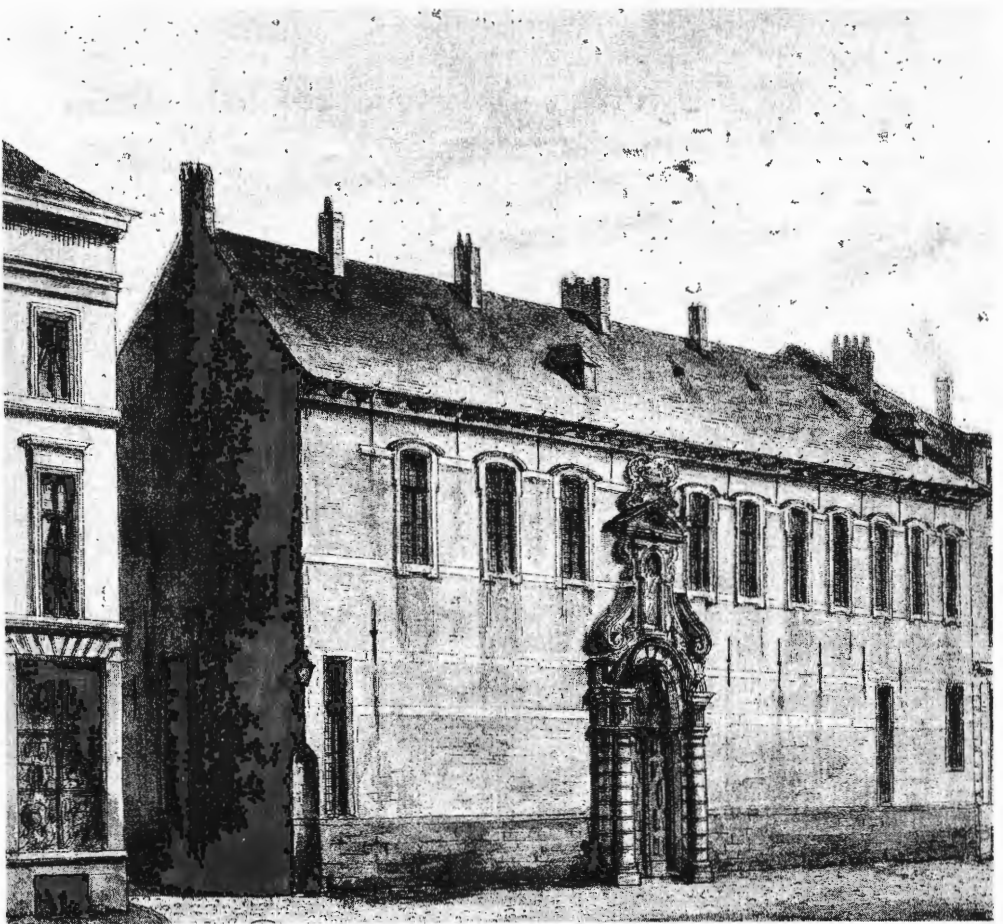
³⁰ ARA, *CJ*, Portefeuilles nr. 21: Joseph van Crombrugge berekende dat hij voor de periode 20 september 1773 – 20 oktober 1773 iets meer dan 385 florijnen had uitgegeven om de gemeenschap te voeden.

³¹ ARA, *CJ*, Portefeuilles nr. 21, brieven van 22 en 26 september 1773.

³² ARA, *Raad van Financiën (RvFin)*, nr. 7946; Zie voor het grote aantal jezuieten te Antwerpen, en hun gedwongen vertrek: ARA, *CJ*, Protocollen nr. 5, fol. 1v-2 (protocol van 1 december 1773), fol. 54-54v (protocol van 11 december 1773), fol. 65-65v (protocol van 15 december 1773) & fol. 131v-132 (protocol van 5 januari 1774).

³³ ARA, *CJ*, Portefeuilles nr. 21, verslagen van F.B. Helias aan het *Comité jésuitique*. De scholieren van de Engelse jezuieten van Brugge zetten de boel daarentegen op stelten toen hun leraars werden verdreven (ARA, *CJ*, Portefeuilles nr. 24A). In Antwerpen hitte pater de Bats zijn confraters op tegen de regering. Daarom werd hij afgezonderd in één van de kloosters van de stad (ARA, *S&O*, nr. 1889, brief van 26 september 1773). Over de 18de-eeuwse ontwikkelingen van de Gentse jezuietengemeenschap bestaat geen enkele studie. Lodewijk Brouwers (*De jezuieten te Gent*) en Jan De Block (*400 jaar jezuietencollege te Gent*) bespreken de Verlichtingseeuw nauwelijks.

DIRK LEYDER



COLLEGEPOORT SJ (Copyr: UGent, archief)

HET LATIJNS ONDERWIJS TE GENT

Zelfs al was men zich bewust van het onomkeerbare karakter van de pauselijke beslissing, en zelfs al waren lokale besturen niet opgewassen tegen de inhagelijke keizerin en haar entourage (die de hand legden op alle collegecomplexen), dan had men bij de regering nog kunnen aandringen op de voortzetting van de educatieve activiteiten van de (geseculariseerde) jezuïeten. In Brussel, bijvoorbeeld, vroegen niet alleen de paters zelf, maar ook de ouders van hun scholieren het college opnieuw te openen. Ook in Namen protesteerden heel wat burgers tegen de opheffing van het jezuïetencollege.³⁴ Maar in Gent reageerde men niet.

En terwijl verscheidene stadsbesturen de regering haast onmiddellijk aanschreven om "hun" jezuïetencollege te vervangen door een nieuw gymnasium, vonden we evenmin sporen terug van soortgelijke Gentse initiatieven. Aangezien het eventuele verzoekschrift van het Gentse stadsbestuur verloren kan zijn gegaan, hoeft dit niet betekenisvol te zijn. Het is ook mogelijk dat de stad de regeringsinterventie, die dadelijk na de sluiting van de jezuïetencolleges in de krant werd aangekondigd, geduldig afwachtte.³⁵ Het kán echter ook betekenen dat de Arteveldestad - "plus fameuse ... par le commerce qu'aucune autre [ville] des Pays-Bas..."³⁶ gewoon geen vragende partij was, en voor de Latijnse vorming van (een deel van) haar jeugd genoeg nam met het augustijnencollege en met de particulieren die zich daar op eigen houtje mee inlieten.

2. De bestemming van het jezuïetencomplex en van de scholieren (1773-1777)

Gedurende de vier jaar die volgden op de sluiting van het jezuïetencollege liet de stad na het leegstaande gymnasium op te eisen voor onderwijsdoelinden. Hoewel er begin januari 1774 geruchten de ronde deden dat een Gentse vertegenwoordiging in Brussel de opening van een Engels college in het centraal

³⁴ Marc Weckx, *Het Theresiaans College te Brussel (1777-1797)* (Licentiaatsverhandeling, KULeuven, 1964), pp. 12-14; Frans Chanterie, *De Koninklijke Colleges*, p. 67.

³⁵ *Gazet van Gent*, 4 oktober 1773: "Het gouvernement dezer Nederlanden houdzig tegenwoordig bezig, om, zoo haest als het mogelyk is, te voorzien tot de Onderwyzinge der Jongheyd in de Steden, alwaer geene andere Collegien waeren, als de gene der gewezen Societeyt Jesu: wat aengaet de Steden, daer reeds andere openbaere Scholen waren, men laet zig voorstaen, dat de zelve genoegzaam zullen zyn tot er tyd, dat men daer in voorder zal kunnen voorzien".

³⁶ Piet Lenders, *Gent, een stad tussen traditie en verlichting (1750-1787). Een institutionele benadering* (Kortrijk-Heule, 1990) [= *Standen en Landen*, 92], pp. 41-42; Hilde Coppejans-Desmedt, *Bijdrage tot de studie van de gegoede burgerij te Gent in de XVIIIde eeuw: de vorming van een nieuwe sociaal-economische stand ten tijde van Maria-Theresia* (Brussel, 1952), pp. 40-41.

gelegen complex bepleitte,³⁷ bleek uit zorgvuldig onderzoek van het archief van het *Comité jésuitique*, van dat van de *Secretarie van Staat en Oorlog* (die instond voor de coördinatie tussen de Gevolmachtigde Minister en de verschillende verantwoordelijke organen),³⁸ en dat van de *Raad van Financiën* (die door de Gevolmachtigde Minister werd belast met het beheer van de aangeslagen jezuietenhuizen), dat de stad niets van zich liet horen. Anders dan steden als Antwerpen en Kortrijk die de regering zelfs voor de rechtbank wilden dagen om in de gebouwen van "hun" college Latijns onderwijs in te kunnen richten,³⁹ hield Gent zich op de vlakte. Dat wil echter niet zeggen dat er geen belangstelling was voor het ruime pand in het aristocratisch deel van de stad.

De Gentse bisschop, Govardus Gerardus Van Eersel, was er als de kippen bij om een nieuwe bestemming te vinden voor het jezuietenhuis. Hoewel de prelaat heel eventjes liet uitschijnen dat hij er een bisschoppelijk college wilde inrichten (wellicht eerder om een aantal jonge seminaristen een zinvolle bezigheid te bezorgen in afwachting van een benoeming in de zielzorg dan om de Gentse jeugd te vormen),⁴⁰ bleek al gauw dat hij andere plannen had voor het gebouw. Enerzijds wilde de bisschop zijn seminarie overbrengen naar het beter gelegen en ruimer gebouw van de jezuieten; anderzijds opperde Van Eersel dat het pand kon worden ingericht als een soort opvangcentrum voor een 40-tal jonge priesters die hun opleiding achter de rug hadden maar door het priesteroverschot nog niet aan een parochie konden worden geholpen. Tevens speelde de bisschop met de gedachte er een rusthuis voor bejaarde

³⁷ ARA, *CJ*, Portefeuilles nr. 24B: Dossiers in verband met de Engelse jezuieten van Brugge; *S&O*, nr. 1890: Brief aan de Gevolmachtigde Minister (31 januari 1774): "*Le Magistrat de cette ville de Gand par ses députés actuellement à Brussel [sic] présente, à ce que le public assure, leur collègue des exjésuites pour y placer ce que nous appelions le grand collège, c'est à dire celui ou on enseignoit les humanités*" (eigen onderstreping).

³⁸ Piet Lenders, "Secretarie van Staat en Oorlog", in: Aerts e.a. (Red.), *De centrale overheidsinstellingen*, dl. 1, pp. 386-397. De Secretarie van Staat en Oorlog ontwikkelde zich in de tweede helft van de achttiende eeuw tot een administratief-uitvoerende instelling in dienst van de Gevolmachtigde Minister en de Gouverneur-Generaal. De Secretarissen van Staat en Oorlog (van 1769 tot 1787: Henri Herman de Crumpipen) maakten de opdrachten van de Gevolmachtigde Minister en deze van de landvoogd over aan de Collaterale Raden (i.e. De Geheime Raad, de Raad van Financiën en de Raad van State).

³⁹ ARA, *KCS*, nr. 1, fol. 38-39, protocol van 4 juni 1777 & fol. 185v-188, protocol van 21 augustus 1777.

⁴⁰ ARA, *CJ*, Portefeuilles nr. 21: Brief van F.B. Helias aan het *Comité jésuitique*, 11 december 1773. Het *Comité jésuitique* ging niet in op het voorstel van de prelaat omdat het meende dat de jonge seminaristen zelf nog veel te (veel te) leren hadden. De jonge leeftijd van de leraars die de jezuieten voor de klas zetten, was precies één van de verwijten die de regering de Compagnie naar het hoofd slingerde (Leyder, "Snoeien om te bloeien", p. 38).

HET LATIJNS ONDERWIJS TE GENT



PORTRET G.G. VAN EERSEL
(Bewaarplaats: St-Baafskathedraal Gent)

priesters in onder te brengen (oktober-december 1773). Omdat de regering echter nog niet beslist had of er in het kader van "*les arrangemens convenables pour remplacer les ci-devant jésuites dans l'instruction de la jeunesse*" een nieuw college zou worden opgestart in Gent,⁴¹ werd de bisschop gevraagd geduld te oefenen.⁴²

De Engelse jezuiteten, die in 1762 van het Noord-Franse St-Omer naar Brugge waren gekomen om hun college verder te kunnen zetten maar daar in september 1773 eveneens uit waren gezet, en die begin januari 1774 door de regering gevraagd werden hun onderwijs te hervatten, lieten ook hun oog vallen op het gymnasium van hun Vlaamse confraters. Tijdens de geheime onderhandelingen die de Procureur-Generaal van Vlaanderen in opdracht van de centrale overheid met de Engelse jezuiteten voerde,⁴³ gaven ze te kennen dat ze hun "groot" college, bestemd voor de humanioraleerlingen, te Gent wilden vestigen.⁴⁴ Daarvoor haalden ze aan dat "*l'aire de Gand*" hoog aangeschreven stond in Engeland (hetgeen een vlotte rekrutering voorspelde), dat Gent talrijke - niet nader genoemde- voordelen bood ten opzichte van een doodbloedende stad als Brugge,⁴⁵ en dat het pand van hun Vlaamse confraters mits beperkte werken (om er, bijvoorbeeld, hun commensalen te kunnen logeren)⁴⁶

⁴¹ ARA, CJ, Protocollen nr. 3, fol. 3-6 & fol. 23v-24: Eerste vergaderingen van het *Comité jésuitique*. Zelf was het *Comité jésuitique* van oordeel dat het Gentse gymnasium, rekening houdend met de bevolkingsdichtheid van de stad, dadelijk moest worden vervangen en dat daarvoor de zegels van het college moesten worden verbroken, maar de Gevolmachtigde Minister besliste daar anders over (21 en 27 september 1773).

⁴² ARA, CJ, Protocollen nr. 5, fol. 71v-72v, protocol van 16 december 1773: "*Il sera fait en son tems toute l'attention possible à la demande [de l'évêque]*"; S&O, nr. 1889, Brief van de regering aan de Gentse bisschop, 17 december 1773: "*Je ne saurois rien vous en marquer de positif quant à présent, et je dois me borner qu'il y sera fait en son temps toute l'attention que les circonstances permettront*"; nr. 1890, Brief van P.-F. de Nény aan H.H. de Crumpipen betreffende de gebouwen van de Vlaamse jezuiteten van Gent, 15 december 1773.

⁴³ De oversten van de Engelse jezuiteten van Brugge werden vastgehouden in het Gentse augustijnenklooster omdat ze werden verdacht van grootschalige verduistering van hun goederen.

⁴⁴ In Brugge hadden de Engelse jezuiteten naast een "groot" humanioracollege ook een "klein" college geleid dat instond voor de basisvorming van jonge Engelse katholieken. Terwijl ze voorstelden het "groot" college in Gent te vestigen, zou het "klein" college opnieuw in Brugge worden opgericht. Een cyclus hogere studies voorzagen de drie paters in hun studiehuis te Luik (ARA, CJ, Portefeuilles nr. 24B).

⁴⁵ ARA, CJ, Portefeuilles nr. 24/B: Brief van Procureur-Generaal De Causmaecker aan het *Comité jésuitique*: De Causmaecker omschrijft Brugge als een stad "*qui se dépeuple et déperit tous les jours*".

⁴⁶ De Vlaamse jezuiteten hadden enkel te Antwerpen en te Bergen een internaat ("convict") verbonden aan hun colleges (*De jezuiteten in de Nederlanden*, p. 41).

HET LATIJNS ONDERWIJS TE GENT

in gereedheid kon worden gebracht.⁴⁷

Hoewel Procureur-Generaal De Causmaecker de oprichting van een degelijk Engels pensioonaat een goede zaak vond (zowel voor toekomstige handelaars als voor aanstaande geleerden), liet hij zich tijdens de gesprekken met de Engelse jezuiteten en in zijn verslagen aan het *Comité jésuitique* nooit uit over de bestemming die het "groot" college moest krijgen. Mogelijk vatte De Causmaecker zijn rol in de onderhandelingen louter op als tussenpersoon en hield hij zich daarom op de vlakte. Misschien moet zijn "neutraliteit" echter begrepen worden als een berekend manoeuvre om (minstens een deel van) de gebouwen van de jezuiteten tot meerdere eer en glorie van "zijn" Raad van Vlaanderen in te kunnen pikken. Ongetwijfeld was het hem toen reeds opgevallen dat het leegstaande jezuitetencomplex ook dienen kon om het gerechtshof te huisvesten, dat vooralsnog in het vervallen Gravensteen resideerde. Toen het *Comité jésuitique* het voorstel van de Engelse paters afwees, moet De Causmaecker dan ook opgelucht adem hebben gehaald.⁴⁸

De Procureur-Generaal en zijn collega fiscaal Diricx (die in 1782 voorzitter zal worden van de provinciale justitieraad),⁴⁹ deden in december 1774 openlijk een gooi naar de leegstaande collegegebouwen. In een "*mémoire*" gericht aan de Gevolmachtigde Minister gaven ze te kennen dat het Gravensteen, waarin de Raad van Vlaanderen sinds 1385 was ondergebracht, op instorten stond ("*Les Batimens du Conseil sont en général si délabrés par leur vétusté...qu'ils sont absolument irréparables et menacent une ruine prochaine*"). Ondanks de enorme kosten die de voorgaande jaren aan het gebouw waren gedaan om de dringendste problemen aan te pakken, hadden regen, wind en sneeuw er nog steeds vrij spel. Niet alleen het personeel van de Raad leed daar onder, maar ook de archieven werden er ernstig door aangetast ("*Les actes et les documens qui y sont déposés tombent dans un déperissement total*").

⁴⁷ ARA, CJ, Portefeuilles nr. 24B: "*Il seroit superflu de remarquer icy que l'ancien collège Flamand de Gand, avec quelques legers changemens, seroit très propre pour un tel établissement*". Zie over de Engelse jezuiteten nog: *De jezuiteten in de Nederlanden*, pp. 29-30; Bonenfant, *La suppression de la Compagnie*, pp. 186-187; Brouwers, *De jezuiteten te Gent*, p. 132. Het Engelse jezuitetenhuis van Gent fungeerde als noviciaat en tertiaat van de Engelse provincie. Hoewel het "*le grand collège anglois de Gand*" werd genoemd, constateerde Jean-François De Merlier, die eind september 1773 belast werd met de opheffing van het huis, dat er geen les werd gegeven (ARA, CJ, Portefeuilles nr. 22, verslag van 23 september 1773).

⁴⁸ ARA, CJ, Protocollen nr. 5, fol. 181-183v, protocol van 3 februari 1774; CJ, Portefeuilles nr. 24B, voorstel van de Engelse jezuiteten en reactie van het *Comité jésuitique*. Volgens de Brusselse ambtenaren moesten beide Engelse colleges hetzij in de gebouwen van de Vlaamse jezuiteten van Brugge worden ondergebracht, hetzij in het oorspronkelijk "klein" college.

⁴⁹ Gazet van Gent, april 1782.

par l'humidité qui y perce de toute part").⁵⁰ Nu deed zich echter in de ogen van de fiscaals een unieke gelegenheid voor om met beperkte middelen het probleem van de Raad van Vlaanderen uit de wereld te helpen. Het jezuïeten-complex bevond zich immers in een uitstekende staat⁵¹ en bood precies wat het gerechtshof nodig had "*tant pour l'exercice de ses fonctions que pour la sureté de ses actes*".

Volgens De Causmaecker kwam het eigenlijke collegegebouw het best in aanmerking als nieuw gerechtshof. De speelplaats kon dienen voor eventuele terechtstellingen; de klassen waren voldoende ruim voor de verschillende juridische "kamers", en in de bibliotheek kon het archief worden opgeslagen. Zonder al te ingrijpende werken kon het geheel bruikbaar worden gemaakt. In de rest van het complex (de patersvleugel) kon volgens de Procureur-Generaal gerust het bisschoppelijk seminarie worden ondergebracht. Het nieuwe humanioracollege dat mogelijk in Gent zou worden opgericht, kon dan gebruik maken van de vrijgekomen gebouwen van het seminarie "*étant pourvu d'un grand nombre de petites chambres nécessaires à un pensionnat, des logemens pour les maîtres et des places pour les classes*".

Hoewel beide fiscaals tijdens de eerste helft van 1775 nog twee maal aandrongen op een vlugge beslissing,⁵² en het *Comité jésuitique* hun plan zeker niet ongenegen was,⁵³ kon de regering niets doen zolang Maria-Theresia geen besluit had genomen in verband met het college-pensionaat dat eventueel te Gent moest worden opgericht.⁵⁴ Het verzoek van De Causmaecker kwam dan ook ergens in een Brusselse lade terecht.

Het duurde nog meer dan een jaar vooraleer het dossier terug werd opgevist door de Raad van Financiën. Op 21 december 1776 (een week na de opheffing van het *Comité jésuitique*) werd besloten zowel het Gravensteen als het jezuïetencomplex door experts te laten bezoeken om nadien een gefundeerd besluit te kunnen nemen aangaande de bestemming van beide gebouwen. Uit het verslag dat ridder Vanderdilft, de auditeur bij de Rekenkamer die met deze

⁵⁰ ARA, *RvFin*, nr. 7706: Volgens de Procureur-Generaal bestond het archief van de Raad van Vlaanderen ondermeer uit griffiedocumenten, fiscale stukken en notariële akten. Hij onderstreepte in zijn "mémoire" het belang van dit archief voor de gehele provincie: "*des archives ... dans lesquelles presque toutes les familles de la province et plusieurs étrangères sont intéressés*".

⁵¹ ARA, *RvFin*, nr. 7706, Brief van De Causmaecker, 23 april 1777: De eigenlijke collegegebouwen werden omschreven als "*solides, beaux et aussi bons que neuf*". Verderop in zijn brief onderstreepte De Causmaecker dat het gebouw in dermate goede staat was dat het gedurende meerdere eeuwen zonder aanzienlijke onderhoudswerken verder kon.

⁵² ARA, *RvFin*, nr. 7706: Brieven van 27 april 1775 en 10 mei 1775.

⁵³ ARA, *CJ*, Portefeuilles nr. 21, Brief van het *Comité jésuitique*, 10 mei 1775.

⁵⁴ ARA, *S&O*, nr. 1890: Brief van P.-F. de Nény aan H.H. de Crumpipen, 15 september 1775.

HET LATIJNS ONDERWIJS TE GENT

opdracht werd belast, aan de Raad van Financiën overhandigde, bleek dat het Gravensteen inderdaad dermate “*dégradée et déchuë*” was dat de veiligheid van het personeel en van het publiek niet kon worden gegarandeerd. Omdat een beperkt deel van het oerdegelijke jezuïetencomplex zijns inziens volstond om de Raad van Vlaanderen met archief en al onderdak te bieden, adviseerde Vanderdilt de Raad van Financiën het gerechtshof naar de Voldersstraat over te brengen (april-mei 1777).

Inmiddels had Maria-Theresia Gent aangewezen om één van de zeven college-pensionaten te herbergen die ze in het leven riep (9 maart 1777). Om de schatkist nodeloze kosten te besparen, werden de aangeslagen jezuïetencolleges daartoe bestemd.⁵⁵ De Raad van Financiën moest voor Gent bijgevolg uitmaken hoe de site van de Vlaamse jezuïeten best verdeeld kon worden om beide instellingen te huisvesten. Daartoe kreeg ridder Vanderdilt op 14 juni 1777 de opdracht zo snel mogelijk naar Gent terug te keren, en er met de Procureur-Generaal te overleggen hoe de zaak moest worden aangepakt. Het rapport dat Vanderdilt begin augustus 1777 bij de Raad van Financiën indiende, hield echter geen verrassingen in. Hij herhaalde gewoon dat de Raad van Vlaanderen geïnstalleerd moest worden in het eigenlijke college, en stelde dat het college-pensionaat zonder overdreven kosten in de patersvleugel kon worden ondergebracht.

De Raad van Financiën, de Gevolmachtigde Minister en de Koninklijke Commissie voor de Studies⁵⁶ gingen akkoord met de voorstellen van Vanderdilt (20 augustus & 1 september 1777). Volgens de verslaggever van de vergadering die de Raad van Financiën belegde omtrent de inrichting van het Gentse college-pensionaat zouden de plannen van Vanderdilt “*un très beau pensionnat*” opleveren “*pour une quarantaine de pensionnaires, outre le logement convenable du principal, de l'économe, du préfet des études et des professeurs*”.⁵⁷

Volledigheidshalve vermelden we hier nog dat de Gentse Kamer van Koophandel haar oog had laten vallen op de kerk van de jezuïeten (St-

⁵⁵ ARA, KCS, nr. 1, fol. 1-13, decreet 1, §7.

⁵⁶ ARA, KCS, nr. 1, fol. 159v-174, protocol van 28 juli 1777, betreffende de complicaties omtrent het gebouw: “*Les Batimens du Gymnase sont les plus propres à l'usage du Conseil en Flandre. Et il s'agira d'assigner un autre emplacement pour les ecoles dans l'interieur des batimens destinés au Pensionnat. Celui-ci ne pourra point être pret pour le 1er octobre prochain ; mais comme il y a de grands appartemens dans la partie destinée au Pensionnat, qui, quant à présent, n'exigent pour ainsi dire, point d'autre apprets que des séparations, on pourroit provisionnellement assigner ceux-ci pour ouvrir eventuellement les nouvelles ecoles pour le 1er octobre prochain*”; RvFin, nr. 7706, Brief van 6 augustus 1777: Overleg tussen de Raad van Financiën en de Koninklijke Commissie voor de Studies over het uiteindelijke voorstel van ridder Vanderdilt.

⁵⁷ ARA, RvFin, nrs. 7705-7707: Dossier betreffende het gebouw.

Lievens) om er een overdekte lakenhal van te maken. Omdat De Causmaecker meende dat de kerk te klein was voor dat doel, en de Voldersstraat te smal (voor het laden en lossen van de koopwaar) stelde hij voor het kapittel van St-Pharaïldis over te brengen naar de jezuïetenkerk en de aldus vrijgekomen St-Niklaaskerk op de Korenmarkt (waar de kanunniken sinds 1615 resideerden) in te richten als lakenhal, als overdekte handelsbeurs en als opslagplaats voor buitenlandse handelswaar (23 april 1777). Die regeling begunstigde niet alleen de (internationale) handel, maar liet de kanunniken van St-Pharaïldis, die nog steeds "titulairment" fungeerden als kapelaans van de Raad van Vlaanderen, ook opnieuw aansluiten bij het gerechtshof. Hoewel de Raad van Financiën dadelijk oren had naar dit voorstel werd pas op 21 april 1784 formeel beslist het kapittel naar de St-Lievenskerk over te brengen.⁵⁸

Wat de bestemming betreft die de leerlingen van het jezuïetencollege na 1773 kozen, ontbreekt elk spoor. Anders dan voor Antwerpen en Bergen kon worden vastgesteld, kon bij gebrek aan bronnenmateriaal voor Gent niet worden nagegaan of de scholieren van de jezuïeten massaal de overstap maakten naar het overblijvende (stads)college.⁵⁹ De Koninklijke Commissie voor de Studies merkte hieromtrent slechts in algemene bewoordingen op dat ouders overal in het land het zekere voor het onzekere kozen, en hun oogappel(s) hetzij bij zich in huis lieten onderwijzen, hetzij onderbrachten in particuliere pensionaten, hetzij naar het buitenland stuurden.⁶⁰

⁵⁸ ARA, *RvFin*, nr. 7705-7706: ROPBA, 3de reeks, dl. 12, pp. 110-113. Het St-Pharaïldiskapittel telde 1 proost, 1 deken en 10 kanunniken. De Sint-Niklaaskerk moest, in tegenstelling tot de plannen van de Procureur-Generaal, een parochiekerk blijven.

⁵⁹ Leyder, *De augustijnen te Antwerpen*, pp. 92-94; ARA, *S&O*, nr. 2128 (Bergen); Dirk Leyder, *Monasticon Augustinianum Belgicum* (Brussel, 1998) [= Bibliografische inleiding tot de Belgische kloostergeschiedenis, 16], pp. 266-287; Lucie Verachten, *De augustijnen te Gent en in de Zuidelijke Nederlanden. Bijdrage tot de studie van het kloosterleven en het onderwijs in de nieuwe tijd (1589-1796)* (Licentiaatsverhandeling, KULeuven, 1990), p. 193.

⁶⁰ ARA, *KCS*, nr. 1, fol. 13v-15, protocol van 15 maart 1777; nr. 7, fol. 4-30: Verslag van C.F. de Nelis betreffende de rekrutering van de pensionaten: "[*Entre 1773 et 1777*] un grand nombre de parens, incertains où aboutiroient les nouveaux arrangements, ont pris le parti de garder leurs enfans chez eux, tandis que d'autres les ont mis dans des pensions particulieres ou dans des pensionnats étrangers"; nr. 8, fol. 176-197: "*Tableau historique des opérations du Gouvernement Général des Pays-Bas pour la réforme des Etudes et l'établissement des nouveaux collèges, depuis la suppression des Jésuites, jusqu'à la fin de l'année 1780*", §2.

HET LATIJS ONDERWIJS TE GENT

3. De “*affaire des études*” in handen van de Koninklijke Commissie voor de Studies

3.1. De organisatie van het collegewezen

Nadat Maria-Theresia de verschillende plannen en projecten onder ogen had genomen die haar gedurende de periode 1773-1776 omtrent de reorganisatie van het vervolgonderwijs waren voorgelegd, gaf ze de hoofdvorzitter van de Geheime Raad te kennen hoe de hervorming moest worden aangepakt. Naast de piramidale organisatie van de op te richten staatscolleges, de gebouwen waarin ze moesten worden ondergebracht en de rekrutering en verloning van hun personeel sneed Maria-Theresia in het document dat Patrice-François de Nény op 10 maart 1777 werd overhandigd, zaken aan als de invoering van schoolgelden en de uitwerking van een efficiënt inspectiesysteem. Tegelijk nam ze de “oude” colleges in bescherming. Zo stelde de vorstin uitdrukkelijk dat de gymnasia onder leiding van reguliere en seculiere clerici niet in het verderf mochten worden gestort. De Brusselse bewindslui moesten integendeel “*chercher à les encourager et à en perfectionner l’enseignement*” (cf. supra).⁶¹ De jointe die toen belast werd met de hervorming van het voortgezet onderwijs kwam voor het eerst samen op 9 mei 1777. Ze stond onder leiding van Patrice-François de Nény en was samengesteld uit academici en ambtenaren. Tot de meest essentiële onderdelen van de taak die de Koninklijke Commissie voor de Studies te beurt viel, behoorden de volgende zaken: 1° de rekrutering van het personeel van de staatsinstellingen; 2° het uitwerken van een algemeen geldend studieplan; 3° de keuze van handboeken; 4° het opstellen van een disciplinair reglement; 5° de organisatie van schoolgelden (*minervalia*); 6° het toezicht op de werking van de colleges, en 7° de verkoop van de onderdelen van de jezuitenhuisen die niet strikt noodzakelijk waren voor de op te richten staatscolleges. De eigenlijke planning van de werkzaamheden werd aan de Commissie zelf overgelaten.⁶²

Gedurende de maanden die volgden op de instelling van de Koninklijke Commissie voor de Studies werd herhaaldelijk benadrukt dat de keizerin en haar regering alle neuzen in dezelfde richting wilden zetten. Op 14 april, 9 mei, 22 en 27 september 1777 werd telkens opnieuw beklemtoond dat zowel de “oude” als de nieuwe colleges de marsorders dienden te volgen die de Koninklijke Commissie voor de Studies uit zou vaardigen om het vervolgonderwijs te uniformeren. Concreet betekende zulks ondermeer dat zowel het studieprogramma als de didactische methode die de Commissie voorschreef

⁶¹ Leyder, “Snoeien om te bloeien”.

⁶² ARA, S&O, nr. 2128; KCS, nr. 1, fol. 15v-18, protocol van 9 mei 1777, “*mémoire pour servir d’instruction à la Commission Royale des Etudes*” & nr. 2, bijlage 1; *Manuscrits divers*, nr. 2691, fol. 9-29.

om de leerstof aan te brengen, overal moest worden ingevoerd; dat de schoolboeken die onder auspiciën van de regering werden uitgegeven op alle schoolbanken moesten verschijnen; dat het disciplinair reglement toegepast moest worden op alle colleges en pensionaten van het land; en dat alle gymnasia van nu af aan schoolgelden moesten vragen.⁶³

Het huishoudelijk reglement dat de Koninklijke Commissie voor de Studies begin juli 1777 voor alle colleges en pensionaten buiten Brussel opstelde en dat op 22 september van hetzelfde jaar officieel werd gepubliceerd, omschreef de taak van alle personeelsleden en bevatte een aantal vuistregels voor het handhaven van de goede orde in de instellingen. Verder gaf het document een overzicht van de dagorde die overal moest worden ingesteld, en bepaalde het hoe de "*exercices de religion*" moesten worden ingericht.⁶⁴

De principaal was het hoofd van de instelling, de "geest" in de machine. Hij diende alles in beweging te brengen, en overal aandacht aan te schenken. In eerste instantie was de principaal verantwoordelijk voor hetgeen er op educatief gebied gebeurde. Geregeld moest hij daarom gesprekken voeren met zijn leraars om te peilen naar de ontwikkeling van de leerlingen op religieus, moreel en literair vlak, en om uit te maken of de leraars de nieuwe didactische methode toepasten. Daarnaast werd de principaal ook belast met de (ingewikkelde) boekhouding van zijn college/pensionaat. Tevens stond hij in voor het

⁶³ ROPBA, 3de reeks, dl. 11, pp. xxii-xxvi: "*Note touchant les arrangemens résolus par Sa Majesté l'Impératrice-Reine, à l'égard des études et de l'éducation de la jeunesse aux Pays-Bas*" (14 april 1777); ARA, S&O, nr. 2128, Begeleidende brieven bij bovenvermelde "*Note*", gericht aan de oversten van de onderwijzende orden (14 april 1777) & Rondzendbrief van de Gevolmachtigde Minister aan de oversten van de "oude" colleges betreffende de invoering van het nieuwe studieplan en van het disciplinair reglement dat op 22 september 1777 officieel werd bekend gemaakt (27 september 1777): "*Le Gouvernement n'aïant pas cru devoir borner ses soins à l'établissement des nouveaux Pensionnats et collèges dans differens villes des Pais-Bas, il les a étendus sur les colleges d'ancienne fondation, comme n'étant pas moins obligés de concourir à l'important ouvrage de l'éducation et instruction de la Jeunesse. Dans cette vue, MM, je vous adresse les Plans d'études et de discipline ci-joints que le Gouvernement a fait émaner, et dont l'exécution regarde les collèges desservis par des sujets de votre ordre (ou congregation) à l'égal des collèges de Fondation roïale ou nouvelle. Je vous previens en meme tems qu'il sera pris des mesures efficaces pour y veiller; me promettant néanmoins de votre zele pour le bien public, que ces mesures ne seront pas nécessaires.*" (eigen onderstreping); Het studieplan en het disciplinair reglement werden uitgegeven (22 september 1777): ROPBA, 3de reeks, dl. XI, pp. 204-213.

⁶⁴ ARA, KCS, nr. 1, fol. 112-120: "*Direction et Police des Pensionnats hors de Bruxelles, tant pour les préposés, que pour les Pensionnaires*" & nr. 2, bijlage 3: "*Points arrêtés pour la formation des collèges-pensionnats, l'économie, la régie, la comptabilité et l'administration générale de chacun de ces établissements*", 56§. Het Brusselse Theresianum kreeg op 5 augustus 1778 een apart, maar gelijkaardig reglement (zie: ROPBA, 3de reeks, dl. 11, pp. 285-292).

HET LATIJNS ONDERWIJS TE GENT

onderhoud en het herstel van de schoolgebouwen en hun inboedel. Om de Koninklijke Commissie voor de Studies toe te laten de vinger aan de pols te houden, moest het schoolhoofd tot slot ook elk semester een omstandig verslag naar Brussel sturen over de toestand van zijn college (cf. infra).

De prefect of onder-principaal, die net als het schoolhoofd steeds priester moest zijn, diende de "*exactitude*" van de leerkrachten te controleren, en moest ten allen tijde toezicht houden op de scholieren. Vooral eer de lessen begonnen, diende de prefect zich bijvoorbeeld op de speelplaats te bevinden om er op toe te zien dat "*tout se passe conformément à la décence et aux bonnes règles*". En in de studiezaal, in de refter, tijdens de gemeenschappelijke wandeling en gedurende de gebedsstonden was het zijn taak de scholieren in het gareel te houden. Bovendien moest hij het nodige doen om de humanisten, zowel tijdens school- als tijdens verlofdagen, in hun familiale omgeving te controleren. Voor die bewakingsopdracht werd de prefect bijgestaan door surveillanten of kwartiermeesters. Zij moesten "*travailler à connoître les caractères et penchants de leurs disciples, leurs moeurs, leurs talens, leur application et toutes les qualités qui peuvent être du ressort de l'éducation*". Door middel van wekelijkse rapporten moesten de prefect en de surveillanten de principaal inlichten over alles wat ze hadden gezien op en rond het college, "*tant en bien qu'en mal*". Daarnaast diende de prefect de scholieren (zowel de internen als de externen) op zon- en feestdagen te catechiseren. En elke dag las hij de mis. Tot slot bewaarde de prefect (van de staatscolleges) een dubbel van alle denkbare rekeningen om de Rekenkamer (die instond voor het "horen" van de jaarrekeningen) toe te laten de boekhouding van de principaal te controleren.⁶⁵

Voor de eigenlijke schoolse arbeid die de leraars elk in hun eigen klas dienden te verrichten, schreef de regering vier vuistregels voor: Ten eerste moesten ze hun leerstof op zoveel verschillende wijzen aanbrengen als nodig opdat "*l'esprit des enfans en soit pénétré, et qu'ils en aient des idées justes et parfaites*". Leraars mochten zich met andere woorden niet tevreden stellen "*d'expliquer les différents principes de l'enseignement en général et, pour ainsi dire, par manière d'acquies*". Ten tweede moesten ze gedurende het schooljaar geduldig "*le goût et l'amour de la littérature*" bij hun discipelen opwekken. Daartoe werd hen aangeraden zich tot het niveau van de adolescenten te "verlagen" "*en les entretenant de discours analogues à leur âge, à leurs capacités et à leurs progrès dans les études*", of nog, "*de se rendre petit avec les petits*". Ten derde moesten de leerkrachten hun scholieren bij het lezen van de klassieke auteurs aansporen tot deugdzaam gedrag (cf. infra). Ten vierde moesten ze er over waken de jongeren steeds met nuttige zaken zoet te houden. Daarnaast werd de leerkrachten nog gevraagd psychologische portretten van hun leerlingen te maken "*afin d'en tirer tout le parti qu'on peut pour leur avantage et celui de la société*".⁶⁶

⁶⁵ ARA, KCS, nr. 2, bijlage 3.

⁶⁶ ROPBA, 3de reeks, dl. 11, pp. 210-212: "*Ils s'appliqueront ... à bien connoître les goûts, les talens, les inclinaisons et le génie des jeunes gens*".

De dagorde die op de college-pensionaten werd ingesteld, was strikt. Enerzijds probeerde men de aanstormende elite daarmee werklust ("*liefde tot de Studie en tot den arbeid*") bij te brengen. Anderzijds trachtte de overheid de adolescenten op die manier te behoeden voor allerlei "*kwaede gedagten en oneerlyke begeerten*", die hen in het verderf zouden storten. Ledigheid was immers ook toen des duivels oorkussen, "*den poel van alle aenvegtingen, de moeder der zotternyen en stief-moeder der deugden, de dood der ziele, het graf van eenen levendigen mensch en de vertrek-plaetse van alle kwaelen*".⁶⁷ Er werd erg vroeg opgestaan (om 5 uur tijdens de zomer en om 6 uur gedurende de winter), en pas ná een gemeenschappelijk ochtendgebed en studie in het gemeenschappelijke "*musaeum*" werd er ontbeten. Van 8 uur tot 10 uur duurde de eerste les, die werd gevolgd door de dagelijkse mis. Na een korte pauze werd daarop opnieuw in stilte gestudeerd tot aan het middagmaal, dat plaatsvond om 12 uur. Nadien waren de scholieren vrij tot 14 uur. Dan begon de tweede les van de dag. Om 16 uur was het tijd voor een versnapering, gevolgd door een pauze die tot 17 uur mocht duren. Van 17 uur tot 19 uur werd er nogmaals individueel gestudeerd. Scholieren die om 18u30 al klaar waren met hun werk, mochten spelen tot aan het avondmaal (19 uur). Na het "*souper*" volgde nog een pauze totdat de dag om 20u30 werd besloten met een collectief avondgebed. Om 21 uur werden alle lichten gedoofd, en lagen alle scholieren in principe in bed.⁶⁸

De jaarindeling bleef nagenoeg ongewijzigd. Het schooljaar ging nog steeds begin oktober van start. Met Kerstmis en met Pasen kreeg iedereen vrijaf, en de grote vakantie viel gedurende de maand september. De Koninklijke Commissie voor de Studies verplichtte alle colleges wel het nutteloze en tijdrovende schooltoneel, dat tot dan toe haast overal op het einde van het jaar werd opgevoerd, te vervangen door publieke oefeningen.⁶⁹ Per klas moesten van nu af aan de "beste" leerlingen worden aangeduid (die echter niet nood-

⁶⁷ Lesbroussart, *De l'éducation Belgique*, dl. 1, §1; Charles Gobinet, *Onderwys der jeugd in de christelyke godtvrugtigheyd. Getrokken uyt de H. Schriftuer en de H.H. Vaders* (Antwerpen, 1772), pp. 134-137 & 209-214: "*Laet uwen tyd noyt zonder eenig werk zyn; maer oeffent u na ziele ofte na lichaam: want den duyvel zoekt slegts maer de gelegentheyd van u ledig te vinden om u te bevegten en te verrassen*". Zie ook: Agnès Thiercé, *Histoire de l'adolescence (1850-1914)* (Parijs, 1999), pp. 63-64: "*la peur du vide*" & p. 74: "*Le désœuvrement [au collège] est à bannir: il conduit le plus souvent au vice, ou à la recherche de distractions défendues, de divertissements dangereux et de fréquentations peu sûres*".

⁶⁸ ARA, KCS, nr. 1, fol. 112v-120v, protocol van 7 juli 1777.

⁶⁹ ROPBA, 3de reeks, dl. 11, p. 211; T.A. Mann, *Le pour et le contre des spectacles* (Bergen, 1782); Eddy Put, "De hervorming van het Leuvense H. Drievuldigheidscollege in 1755", p. 88: Te Leuven werd het klassieke schooltoneel reeds in 1755 vervangen door publieke oefeningen. Ook hier was men van oordeel dat de energie die deze voorstellingen opslopten beter kon worden gebruikt.

INSTRUCTION
DE LA
JEUNESSE
EN LA PIÉTÉ CHRÉTIENNE,

Extrait de l'Écriture Sainte, & des Saints Peres,
ET DIVISÉE EN CINQ PARTIES;

PAR CHARLES GOBINET, Prêtre, Docteur
de la Maison & Société de Sorbonne &
Principal du Collège du Plessis-Sorbonne;

AVEC UNE INSTRUCTION POUR LA MÉDITATION.

NOUVELLE ÉDITION,
soigneusement revue, corrigée & augmentée.

*Adolescenti parvulis istam : Adolescenti scientia
& intellectus. PROV. 1, 4.*



A LOUVAIN,
Chez FRANÇOIS MICHEL, Rue de Namur N^o. 18.

AVEC APPROBATIONS.

CHARLES GOBINET,
Instruction de la jeunesse en la piété chrétienne

zakelijk de meeste punten hadden behaald in de loop van het jaar) om door het publiek tijdens een soort academische zitting ondervraagd te worden over de materie die gedurende het jaar aan bod was gekomen in de les. Lokale voor-aanstaanden ("*tous ceux qui tiennent quelque rang dans l'état ou dans l'église*"), de ouders van de scholieren en het stadsbestuur kregen daartoe een (gedrukt) programma waarin werd weergegeven welke kennis en vaardigheden de leerlingen van de verschillende klassen hadden verworven. De ceremonie, die meestal meerdere dagen in beslag nam, werd telkens ingeleid door een Latijnse of Franse redevoering of middels een gedicht. De leraars die deze stukken schreven en door de scholieren lieten voordragen, kozen vaak voor moraliserende thema's, maar bezongen er ook geregeld het nut, de schoonheid of het belang van de Letteren in.⁷⁰ De plechtige prijsuitreiking uit handen van plaatselijke prominenten, die gold als formele afsluiter van het schooljaar, volgde "*au bruit d'une belle musique militaire*" op de afronding van het laatste vragenuurtje.⁷¹

3.2. De leraars van beide Gentse colleges

Anders dan tot dan toe het geval was geweest, werd het leraarsambt in 1777 opengesteld voor elke man die daartoe de vereiste bekwaamheden bezat. Vooral onder impuls van Corneille-François de Nelis, die uitgroeide tot één van de kopstukken van de Koninklijke Commissie voor de Studies, liet de regering het waanidee varen dat stelde dat enkel bij geestelijken de kennis en de "*aptitude*" kon gevonden worden noodzakelijk voor een functie in het onderwijs. Volgens de Nelis was die opvatting, die trouwens stoelde op een

⁷⁰ Enkele voorbeelden: "*La Vertu victorieuse de l'Envie*" (Bergen, 1792); "*La Piété filiale*" (Bergen, 1786); "*Oratio in laudem Rhetoricae*" (augustijnen Gent, 1780, 1785 & 1786); "*Oratio de Grammatices utilitate*" (koninklijk college Gent, 1784).

⁷¹ ARA, KCS, nr. 3, fol. 167-170, protocol van 24 juni 1778: Samenvatting van de manier waarop de publieke oefeningen dienen te verlopen; fol. 188v-190v, protocol van 4 juli 1778: Rondzendbrief aan de principaals en prefecten van de staatscolleges in verband met het houden van publieke oefeningen; fol. 207, protocol van 15 juli 1778: Rondzendbrief aan de schoolhoofden van de "oude" colleges in verband met het houden van publieke oefeningen; S&O, nr. 2128: "*Mémoire sur l'état actuel de l'institution publique dans les Pays-Bas*" van de hand van Jean Des Roches (1786), §9: "*Les preuves du progrès*". Marcel Van Hamme, "Contribution à l'étude de la réforme de l'enseignement secondaire sous le régime autrichien", *BTFG*, 24 (1945), pp. 125-130; Chanterie, *De Koninklijke Colleges*, pp. 97-98, 171 (maar met enkele misvattingen). Voor reflecties omtrent het verschijnsel van de prijsboeken in de Zuidelijke en Noordelijke Nederlanden, zie: Chris Coppens, "Het boek als prijs: voor-beschouwingen en na-gedachten", *Ex officina. Bulletin van de Vrienden van de Leuvense Universiteitsbibliotheek*, 9 (1992), pp. 143-151. De auteur verzorgde eveneens de catalogus van de tentoonstelling die in 1992 aan dit thema werd gewijd: Chris Coppens, *De prijs is het bewijs* (Leuven, 1991).

HET LATIJNS ONDERWIJS TE GENT

gebrek aan historisch inzicht (cf. infra), niet alleen beledigend voor de talrijke onderlegde leken die het land rijk was, maar ook schadelijk voor het onderwijs. Zijns inziens moest de regering "*ouvrir à l'enseignement le champ le plus vaste ... pour parvenir aux avantages de la concurrence, ...qui est l'âme, la base et la source de l'industrie et de l'émulation*". Slechts de principaals en prefecten van de staatscolleges moesten volgens de Nelis priester zijn omdat zij het religieus onderricht voor hun rekening namen.⁷²

Priesters, paters, getrouwde of alleenstaande leken, "*étrangers aussi bien que régnicoles*", kwamen van nu af aan in aanmerking voor een functie op de koninklijke colleges op voorwaarde dat ze er het talent en de roeping voor hadden. Om de beste elementen aan te trekken, besloot de overheid ook de veelvuldige obstakels uit de weg te ruimen die potentiële leerkrachten ervan konden weerhouden zich op dit pad te begeven (e.g. het verplicht samenwonen van de leraars). Tevens werden inspanningen geleverd om het leraarsberoep financieel aantrekkelijker te maken dan voorheen. De eigenlijke rekrutering voor de staatscolleges gebeurde door middel van een "*concours*", tijdens het welk de leden van de Koninklijke Commissie voor de Studies peilden naar "*un amour sincère de la religion, des mœurs pures et exemplaires, de la vertu, de l'application, une aptitude reconnue, et les talents propres à instruire et à former la jeunesse à l'urbanité, à l'aménité d'esprit et à tout ce qui fait partie d'une bonne éducation*".⁷³

Halverwege 1777 werden zowel de wereldlijke als de kerkelijke gezagsdragers van het land gevraagd geschikte kandidaten voor de staatscolleges te zoeken en voor te dragen. "*Pour provoquer les sujets d'élite et d'expectation à se presenter [au concours] et à s'évertuer pour parvenir à une carrière si importante et si utile*" rekende de regering echter vooral op de (verlichte zorgen van de) bisschoppen. "*La recherche et la conoissance des sujets qui joindroient à une doctrine orthodoxe et à des mœurs pures, la vertu, les talens et les autres qualités désirables pour la profession littéraire*", leek immers een opdracht die het episcopaat beter zou liggen dan wereldlijke prominenten. De prelaten werden daarom met aandrang gevraagd alles te doen wat in hun macht lag "*à alimenter et à répandre le gout et le desir pour une profession qui est à la fois si importante pour la religion, si essentielle pour l'état, si honorable et si utile pour ceux qui s'y consacreront*".⁷⁴

De meeste leraars die in 1777 voor het Gentse koninklijk college werden gersoneld, hadden al enige onderwijservaring opgedaan (hetzij in een college,

⁷² Koninklijke Bibliotheek van België (Albertina), Handschriftenkabinet, Verzameling Van Hulthem, nr. 17688: "*Sur les écoles et les études d'humanités aux Pays-Bas; réflexions tirées de l'histoire*" ("mémoire" van C.-F. de Nelis, 1774).

⁷³ ROPBA, 3de reeks, dl. 11, pp. xxii-xxvi: "Note". Over het eerste "concours", zie: Marcel Van Hamme, "Les collèges Thérésiens. L'aptitude au professorat. Le concours général du mois de juillet 1777", *Revue des sciences pédagogiques*, 10 (1948), pp. 1-13.

⁷⁴ ARA, S&O, nr. 2128, brieven van 14 april en 29 mei 1777.

hetzij in de particuliere sector). Hoewel ze lang niet allemaal alle "disciplines" van het nieuwe studieplan beheersten, kregen ze na hun onderhoud met de verantwoordelijke commissarissen stuk voor stuk een gunstige tot erg positieve beoordeling. Henri-Louis Ghysens, die uiteindelijk slechts enkele maanden instond voor beide Figuren, legde goede getuigenissen voor. Joseph-Jacques Rombouts, die aangesteld werd voor de Grammatica, beschikte niet alleen over "*des connaissances exactes et fort étendues*" maar leek de commissarissen op het eerste gezicht ook een "*bon garçon, de grande mérite*". Hij kwam er bovendien goed voor. Jean Janssens, een voormalig jezuïet (die echter slechts de "eenvoudige" geloften had afgelegd), kreeg onder meer omwille van zijn uitstekende referenties de Syntaxis toegewezen. Hij werd omschreven als "*un joli sujet, se présentant très bien*". Jean-François Wets (Poësis) werd dan weer getaxeerd als een "*brave et aimable sujet*", met "*un excellent caractère*". Gabriel-Joseph Collin, die in zijn tijd als primus de retorica had afgesloten te Leuven en die nu als leraar van de retorica werd aangesteld, werd gekenschetst als "*un excellent sujet, plein de la meilleure volonté, d'un air doux et revenant*". De principaal tenslotte, Charles-Antoine-François de Paule van Beughem (1744-1820), moest zelfs helemaal niet naar Brussel komen voor een gesprek met de commissarissen aangezien hij gedurende de voorgaande jaren "*[avait] donné des preuves complètes de [ses] talens*".⁷⁵ De leraars die eind september 1777 te Gent aantraden, leken ook de voorzitter van de Raad van Vlaanderen, in wiens handen ze de eed van gehoorzaamheid aan de regering aflegden, "*très bien disposés à remplir les intentions de Sa Majesté*".⁷⁶

⁷⁵ ARA, *Manuscrits divers*, nr. 2691, pp. 133-220.

⁷⁶ ARA, KCS, nr. 50A, brief van 20 september 1777.

HET LATIJS ONDERWIJS TE GENT

Tabel 1: De leraars van het koninklijk college van Gent (1777-1789)

Schooljaar	Kleine Figuur	Grote Figuur	Grammatica	Syntaxis	Poësis	Retorica	Principaal
1777/1778	Ghysens	Ghysens	Rombouts	Janssens	Wets	Collin	Van Beughem
1778/1779	De Wilde	De Wilde	Sencie	Rombouts	Wets	Lesbroussart	Van Beughem
1779/1780	De Tienne	De Tienne	Sencie	Rombouts	Wets	Lesbroussart	Van Beughem
1780/1781	Le Hardy	De Tienne	Sencie	Rombouts	Wets	Lesbroussart	Van Beughem
1781/1782	Le Hardy	De Tienne	Van den Eynde /Hermans/ Van Rossem	Rombouts	Wets	Lesbroussart	Van Beughem
1782/1783	Rutgeerts	De Tienne	Le Hardy	Rombouts	Wets	Lesbroussart	Van Beughem
1783/1784	Rutgeerts	De Tienne	Le Hardy	Rombouts	Wets	Lesbroussart	Van Beughem
1784/1785	Rutgeerts	Muys	Schoolmeesters	Rombouts	Wets	Botte	Van Beughem
1785/1786	Rutgeerts	Muys	Schoolmeesters	Rombouts	Wets	Botte	Van Beughem
1786/1787	Rutgeerts	Muys	Schoolmeesters	Rombouts	Wets	Botte	Van Beughem
1787/1788	Rutgeerts	Vacant/Wilkes	Idem/ vacant	Rombouts	vacant	Botte	Van Beughem
1788/1789		Wilkes	Rutgeerts	Schellekens	Rombouts	Botte	Van Beughem

Bron: Wegwijzer (1777-1790); ARA, KCS, nr. 50A; ARR, nr. 2383 & 2436; ARR, Protocollen nr. 315.

Dankzij de halfjaarlijkse verslagen die de principaals op bevel van de Koninklijke Commissie voor de Studies naar Brussel stuurden, beschikken we over inlichtingen omtrent de manier waarop de leraars zich van hun taak kweten. Het spreekt voor zich dat de bedoelde verslagen met de nodige omzichtigheid benaderd dienen te worden, dat niet alles wat de schoolhoofden schreven als zoete koek mag worden geslikt, en dat een aantal stiltes in hun rapporten lang niet onschuldig waren. Hoewel ze de *“états des affaires scholastiques”* naar eigen zeggen *“sans fard et sans exagération”* opmaakten, kon het gebeuren dat schoolhoofden uit lijfsbehoud, eerzucht of winstbejag onverkwikkelijke zaken verdoezelden, hun eigen aandeel in problemen minimaliseerden, of de toestand van hun college rooskleuriger voorstelden dan hij was. In de praktijk bleken heel wat halfjaarlijkse verslagen bovendien veel te vaag of te beknopt te zijn geformuleerd om over de schouder van de auteur mee te kijken naar hetgeen zich in de betrokken instelling afspeelde.⁷⁷

⁷⁷ De bedoelde verslagen moesten zowel door de principaals van de staatscolleges als door de schoolhoofden van de “oude” gymnasia gemaakt worden. Ze vormden een onderdeel van het inspectiesysteem dat de Koninklijke Commissie voor de Studies op poten zette om te verifiëren of de richtlijnen van de regering in alle (klassen van alle) colleges werden nageleefd (Leyder, “Het oog van de meester maakt het paard vet”).

Van Beughem evalueerde in zijn rapporten niet alleen het didactisch kunnen en handelen van zijn leraars, maar maakte ook regelmatig ideeën kenbaar omtrent meer algemene pedagogische aangelegenheden. Zo beklemtoonde hij in één van zijn verslagen bevlogen de noodzaak, het nut en het belang van de inrichting van een formele lerarenopleiding (januari 1786).⁷⁸ Zonder voorbereiding deed men volgens van Beughem meer kwaad dan goed in een klas. Hij meende ook dat leraars doordrongen moesten zijn van de juiste principes van het onderwijzen alvorens aan de slag te gaan, "*car il est rare de voir grandement changer un instituteur lorsqu'il est en place*".⁷⁹ Verder deed van Beughem nederig verscheidene voorstellen om de ijver van zijn leerlingen en leerkrachten aan te wakkeren of om praktijken te "perfectioneren" die door de Koninklijke Commissie voor de Studies waren ingevoerd. "*Rougissant de vouloir éclairer le soleil de [sa] petite bougie*", stelde van Beughem ondermeer voor een "zedelijkheidsprijs" in te stellen op zijn college (1778), de publieke oefeningen levendiger te maken (1779), Griekse teksten in Latijnse lettertekens te zetten (1780), een "*Primus Belgii*" uit te roepen (1780), en het grote aantal nieuwe (en kostelijke) handboeken die de hervorming van het vervolgonderwijs moesten ondersteunen te vervangen door één volume per schooljaar waarin telkens uittreksels zouden worden gebundeld van teksten bestemd voor de verschillende opleidingsonderdelen (1782).⁸⁰

Ondanks de hoger aangehaalde structurele tekortkomingen bieden de halfjaarlijkse verslagen van principaal van Beughem een indringende kijk op een aantal aspecten van het dagelijkse leven in zijn instelling. De geestdrift die het bescheiden schoolhoofd steeds opnieuw aan de dag legde om "zijn" college alle slaagkansen te geven, en de openheid waarmee hij knelpunten, obstakels, vragen en ideeën besprak, zijn daar niet vreemd aan. Indien we van Beughem mogen geloven, namen zijn leerkrachten – op enkele uitzonderingen na – hun taak steeds ter harte. Tien jaar lang drukte hij telkens opnieuw zijn tevredenheid uit over het gehele lerarencorps, en geregeld prees hij individuele leerkrachten voor hun inzet en kwaliteiten. De leraars die in 1777 door de Koninklijke Commissie voor de Studies waren aangesteld, overtroffen bijvoorbeeld zijn stoutste verwachtingen. En in 1779 gaf hij te kennen dat iedereen zich ijverig inzette om de leerlingen volgens de voorgeschreven methode te vormen. Voornamelijk de leraars van de drie hoogste klassen kregen herhaaldelijk complimenten van hun principaal. Jean-Baptiste Lesbroussart die

⁷⁸ "... *Si l'on doit être instruit dans l'art de conduire des coursiers pour être employé à tenir en mains les rênes d'une voiture publique, il faut bien être mieux formé encore à l'art de conduire les jeunes gens pour se mêler de les gouverner*".

⁷⁹ Over inertie op de educatieve werkvloer, zie Marc Depaepe e.a., *Orde in Vooruitgang. Alledaags handelen in de Belgische lagere school (1880-1970)* (Leuven, 1999) [= *Studia Paedagogica*, 25].

⁸⁰ "... *un triage d'extraits des auteurs latins; un pareil triage d'auteurs grecs; quelques règles d'arithmétique; des théorèmes de géométrie; une branche de la chronologie et de l'histoire; un peu de géographie; une partie du catéchisme*".

HET LATIJS ONDERWIJS TE GENT

sinds oktober 1778 de retorica doceerde, werd in 1782 "*un maître transcendant*" genoemd, meer dan wie ook "*exact dans ses devoirs*"; Joseph-Jacques Rombouts was een echt werkpaard (1782); en *abbé* Jean-François Wets was volgens van Beughem zijn gewicht in goud waard (1784).⁸¹

Natuurlijk viel op bepaalde leraars ook één en ander aan te merken. Uit de vrij intensieve briefwisseling die principaal van Beughem er met de koninklijke commissarissen op na hield, bleek bijvoorbeeld dat de ijver van J.J. Rombouts na verloop van tijd opvallend verslapte (1783). Dezelfde man die in 1782 door zijn principaal nog was bestempeld als een uitzonderlijk actieve medewerker, werd nu verweten dat hij zich onvoldoende inzette voor het college. Volgens van Beughem investeerde Rombouts, die vader was van drie kinderen, zijn energie in privé-lessen ten huize van lokale vooraanstaanden. Toen Rombouts door de Koninklijke Commissie voor de Studies om tekst en uitleg werd gevraagd, gaf hij toe dat hij om den brode les gaf buiten de uren. Ter verdediging stipte hij echter aan dat ook de andere leraars van het college zich daarmee inlieten. Tegelijk maakte hij duidelijk dat hij daar jaren eerder de uitdrukkelijke toestemming van de regering voor had gevraagd en gekregen.

Volstond een "vriendschappelijke" berisping van de Koninklijke Commissie voor de Studies om deze zaak minnelijk te schikken en de ijver van J.J. Rombouts opnieuw aan te wakkeren,⁸² dan werd er drastischer opgetreden tegen leraars en surveillantanten die er van verdacht werden zich niet voorbeeldig te gedragen. Personeel dat het college over de tong deed lopen in de stad, of dat de interne rust verstoorde, werd eveneens kordaat aangepakt. *Abbé* De Tienne, die vier jaar les gaf in de Grote Figuur (september 1779 - september 1783), *abbé* Bouma, die deze plaats gedurende één jaar voor zijn rekening nam (oktober 1783 - september 1784), en pater Fleming, die van september 1780 tot april 1781 instond voor de Engelse scholieren die bij de sluiting van het college van Brugge naar Gent waren overgeplaatst, werden bijvoorbeeld zonder pardon overgeplaatst of ontslagen.⁸³

Het voornaamste personeelsprobleem van het koninklijk college was echter het grote verloop onder de leraars. Op gelijk welk moment van het schooljaar verlieten leraars om uiteenlopende redenen de instelling. Sommigen werden door de Koninklijke Commissie voor de Studies overgeplaatst naar een ander

⁸¹ Chanterie, *De Koninklijke Colleges*, p. 157: J.B. Lesbroussart was één van de grootste erudieten van de Zuidelijke Nederlanden.

⁸² ARA, KCS, nr. 50A.

⁸³ Middels overplaatsingen wilde de regering echter in de eerste plaats vlot kunnen inspelen op specifieke vereisten in bepaalde gymnasia. Het gedrukte document dat de leraars van de staatscolleges bij hun aantreden één voor één ondertekenden, stipuleerde daaromtrent dat "[*les professeurs*] *promettront de se conformer sans la moindre opposition, à tous les changemens qui seront jugés convenables ou nécessaires, par rapport à l'endroit, ou à la classe, où l'on trouvera à propos de les employer, le tout suivant le besoin & les circonstances qui peuvent changer*" (ARA, KCS, nr. 50A, 26, 29 & 30 september 1777).

DIRK LEYDER

gymnasium (J.B. Lesbroussart, Dewilde, Bouma); anderen verlieten het college wegens ziekte (J.F. Wets, Sencie, Pierre Francis Vanden Eynde, Hermans); en nog anderen trokken de deur achter zich dicht omdat ze ergens pastoor konden worden (Schoolmeesters) of omdat ze gewoon genoeg hadden van het onderbetaalde leraarsambt (H.F. Le Hardy). In het pensioonaat was het verloop zo mogelijk nog groter. Op tien jaar tijd passeerden er niet minder dan elf surveillantten de revue. Vanaf 1787 kreeg principaal Van Beughem zelfs af te rekenen met een nijpend personeelsgebrek. Sinds de "Kleine Revolutie", volgend op de voortvarende administratieve en juridische hervormingen van Jozef II (januari-mei 1787), ontbraken er maar liefst drie van de zes leerkrachten. Daardoor werd het voor de resterende leraars haast onmogelijk degelijk les te geven en de discipline onder de scholieren en pensionairs te handhaven.⁸⁴

Over de leraars van het augustijnencollege zijn we nauwelijks ingelicht. Lijsten van paters die voor de klas stonden, of van prefecten die de leiding hadden over de instelling ontbreken. Aan de hand van de schriftelijk vraag die de prefect jaarlijks aan de schepenen van de Keure richtte omtrent de stedelijke bijdrage aan de prijsuitreiking die op het einde van het schooljaar werd georganiseerd, kon evenwel worden achterhaald dat Carolus Van de Vijver (1772-1774), Carolus Martens (1775-1778), Petrus van Rossen (1779-1780), Ludovicus Bonus (1781-1783) en Petrus Warode (1784-1793) achtereenvolgens aan het hoofd van het college stonden.⁸⁵ De paters Daaldorp, Martens, Caron, Anthéunis, Waldack en Braet namen de klassen in 1771, 1772 en 1773 voor hun rekening (respectievelijk van de retorica tot de "eerste schoole").⁸⁶ Vermits de prefect geen halfjaarlijkse verslagen naar Brussel stuurde en vermits er geen interne visitatieverslagen van het klooster bewaard zijn gebleven, is niet bekend hoe zij met hun scholieren omgingen. Uit de controle van de programma's van hun publieke oefeningen blijkt echter dat ze -althans op papier- heel wat inspanningen leverden om hun onderwijs te conformeren aan de voorschriften van de regering.⁸⁷

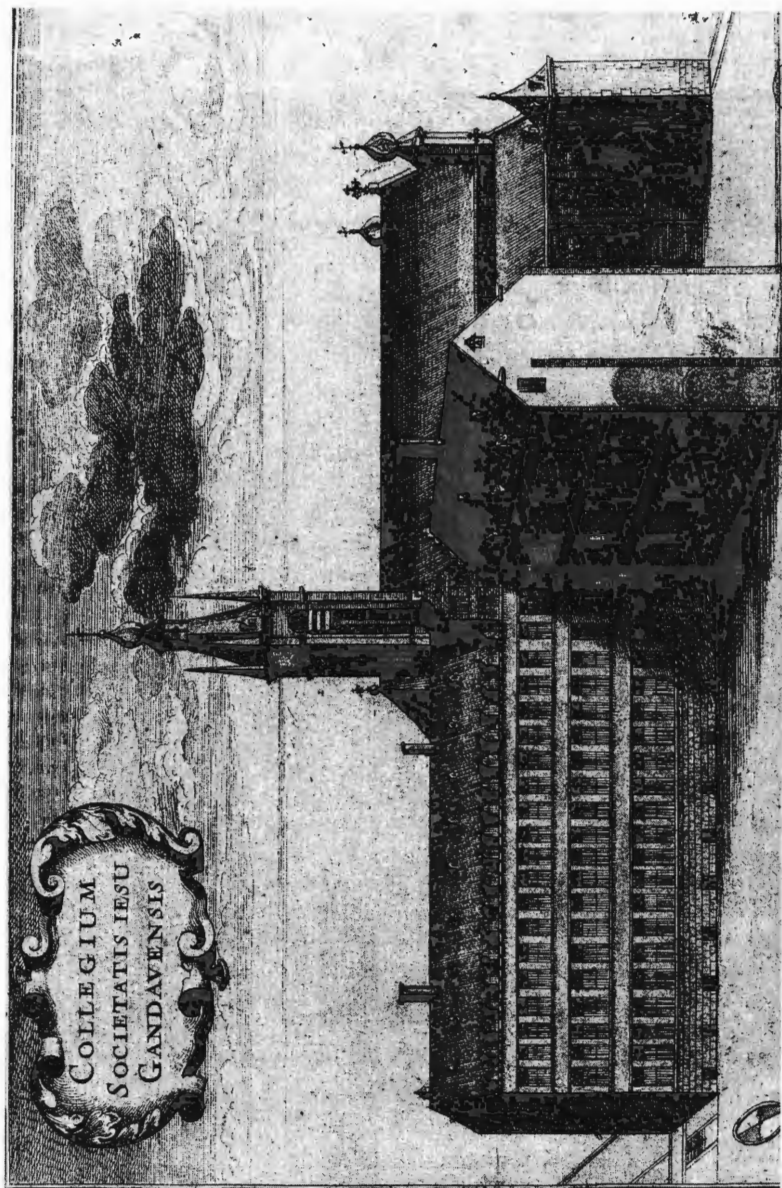
⁸⁴ ARA, Algemene regeringsraad (ARR), nr. 50A; ARR, nr. 2383: "*Observations des professeurs du College pensionnat royal de Gand sur l'état actuel dudit College*" (19 oktober 1787).

⁸⁵ Stadsarchief Gent (SAG), *Religieuze en caritatieve instellingen*, reeks I, Augustijnen, nrs. C4, C6 & C7; Verachten, *De augustijnen te Gent*, pp. 167, 233-234.

⁸⁶ SAG, "*Nieuwen almanach, curieux en util voor 't jaer M.D.CC.LCC. ofte den getrouwen weg-wyser der stad Gend, soo voor de Vreemdelingen als voor de inwoonders der selve Stad*", 1771, 1772 & 1773. Na 1773 werd de samenstelling van het augustijnencollege niet langer opgenomen in de Wegwijzer.

⁸⁷ Leyder, *Monasticon augustinianum Belgicum*, pp. 266-287; Id., "Snoeien om te bloeien", p. 42; ARA, S&O, nr. 2128, "*Mémoire sur l'état actuel de l'institution publique dans les Pays-Bas*" (1786), §3: zowel het koninklijk college van Gent als het augustijnencollege worden door Jean Des Roches positief geëvalueerd; KCS, nr. 27A, Publieke oefeningen 1782, 1783, 1784.

HET LATIJNS ONDERWIJS TE GENT



JEZUÏTENKLOOSTER EN -COLLEGE (Copyr: Stadsarchief Gent)

3.3. De vorming van de humanisten

Ondanks alle retoriek omtrent de "revolutie" die in het vervolgonderwijs werd nagestreefd, bleef het ultieme streefdoel van de humaniora onveranderd. Net als hun voorgangers trachtten Maria-Theresia en haar raadgevers de "*collégiens*" te vormen tot vrome, welgemanierde, belesen en welbespraakte mannen die zich verdienstelijk konden maken in de samenleving. Idealiter leverde de humaniora een gecultiveerd man af die, via het contact met onze grondleggende beschavingen en door middel van allerhande taalkundige oefeningen (vertaling, thema, imitatie), de vaardigheid heeft verworven zich zowel mondeling als schriftelijk uit te drukken, en daardoor leidinggevende functies kan uitoefenen.⁸⁸

De literaire vorming die de adolescenten kregen, was hoofdzakelijk gericht op de actieve beheersing van het Latijn en op het verwerven van de regels van de welsprekendheid.⁸⁹ Wie het nieuwe studieplan onder de loep neemt, merkt dadelijk dat dit "*le premier et le principal objet*" was en bleef "*d'un cours d'Humanités*". Stellend dat "*le mélange des autres saisons ... fait tout l'attrait du printemps*" en dat de studie van het Latijn "*n'exclut pas d'autres connaissances également utiles pour le commerce de la vie et les plaisirs de l'imagination*", had de Koninklijke Commissie voor de Studies weliswaar enkele opleidingsonderdelen toegevoegd aan het nieuwe programma, maar "*rappeler la bonne latinité dans les écoles*" en "*réanimer les Lettres*" was van bij het begin de kern en het hoofddoel van de hele hervorming. Geschiedenis, geografie, cijferen en geometrie waren volgens de regering overduidelijk nuttige aangelegenheden, maar mochten desalniettemin niet worden uitgediept in

⁸⁸ André Chervel & Marie-Madeleine Compère, "Les humanités dans l'histoire de l'enseignement français", in: Marie-Madeleine Compère & André Chervel, *Les humanités classiques* (speciaal nummer van *Histoire de l'éducation*, 74 (1997)), pp. 6, 9, 11; Dominique Julia, "Naissance du collège", in: Roger Chartier, Dominique Julia & Marie-Madeleine Compère, *L'éducation en France du XVI^e au XVIII^e siècle* (Parijs, 1976), pp. 147, 154-159, 173: « *Le but de l'éducation est de former des lettrés chrétiens, d'associer les lettres humaines et les bonnes mœurs en les intégrant dans un idéal religieux* »; F.J. Derleyn, *Latynsche grammatica behelsende alles het gene noodig is tot het wel schryven der Latynsche Taele met eene voor-reden aengaende de opvoedinge der jonkheid* (Brugge, s.d.), p. vi: "[Het] eynde [van de School-opvoedinge] is dryerley, te weten: de Geleertheit, goede Zeden, en Religie", & pp. 227-228: "Profyt van het lesen: ... *De goede boeken zyn de slyp-stenen van het oordeel, de opluisteringe van het verstand, den regel der goede zeden, ende een helder licht in de materie van Religie*".

⁸⁹ Dominique Julia, "Les stratégies éducatives au XVII^e et XVIII^e siècle", in: Chartier, Julia & Compère, *L'éducation en France du XVI^e au XVIII^e siècle*, p. 197: "*C'est la rhétorique, et presque elle seule, qui permet au collège d'assumer les fonctions qui lui sont dévolues par les églises ou les élites: façonner des pasteurs qui par leur parole sachent propager celle de l'Évangile, former des gens de discours qui puissent occuper les positions enviables de conseillers, juges ou avocats*".

HET LATIJNS ONDERWIJS TE GENT

de klas. "*Hors la langue latine, dont l'étude doit se pousser aussi loin qu'il est possible de le faire, toutes les autres parties doivent être regardées plutôt comme les ornemens, que comme le corps entier de l'édifice*".⁹⁰

Anders dan vaak wordt gesteld, was de overgrote meerderheid van het collegepubliek nog steeds overtuigd van de vormende waarde en het belang van het Latijn.⁹¹ Er ontstond echter een heftig meningsverschil omtrent de manier waarop het onderwijs in de taal van Cicero moest worden aangepakt. Beide partijen die toen stelling namen in de discussie, betichtten er elkaar van het Latijn ten gronde te richten. Kwam het er voor de hervormers op aan een einde te maken aan de "*état languissant*" waarin Cicero's taal verkeerde, dan voerden de tegenstanders van het nieuwe studieplan aan dat het een regelrechte aanslag pleegde op de kennis van het Latijn en dat het de Oostenrijkse Nederlanden opnieuw zou onderdompelen "*dans la nuit de la barbarie*".⁹²

De taalstrijd concentreerde zich vooral op de handboeken die in de klas werden gebruikt. Volgens de hervormers waren de elementaire handboeken van hun voorgangers samengesteld "*sans ordre, sans clarté et sans goût*", hetgeen fundamenteel begrip van de taal in de weg stond, en werden er veel te weinig klassieke schrijvers daadwerkelijk gelezen en besproken in de klas. Het vervaardigen van didactische werken die de scholieren in de volkstaal eenvoudige regels aanboden en gemakkelijk te onthouden voorbeelden bevatten, moest samen met de verzorgde uitgave van voornamelijk klassieke werken de gewenste "*renversement de la langue latine*" bewerkstelligen.⁹³

Naast het Latijn kreeg ook het Grieks een plaats in het lessenrooster. Hoewel

⁹⁰ Lesbroussart, *De l'éducation Belgique*, pp. 22-39; ARA, *S&O*, nr. 2128, "*Mémoire sur l'état actuel de l'institution publique dans les Pays-Bas*", §1; KCS, nr. 50A: Naar aanleiding van de publicatie van een handboekje over geometrie door één van de Gentse leraars onderstreepte de Koninklijke Commissie voor de Studies dat "*le premier et principal objet d'un cours d'humanités doit être d'apprendre les langues savantes, et de s'initier dans la connoissance des écrivains de l'antiquité*" (22 januari 1780).

⁹¹ ARA, *S&O*, nr. 2128, "*Mémoire sur l'état actuel de l'institution publique dans les Pays-Bas*" §1: Omtrent de invoering van het Grieks merkte Des Roches op dat de Koninklijke Commissie voor de Studies voorzichtig was geweest, omdat ze wilde vermijden het verwijt te krijgen "*l'étude seule essentielle de la langue latine*" op te offeren voor "*des études accessoires, inutiles au plus grand nombre des étudiants*"; ROPBA, dl. 11, p. 208: In het voorlopig studieplan benadrukte de Koninklijke Commissie voor de Studies dat de hogere studies aan de universiteit in het Latijn worden gegeven, en dat de scholieren deze taal bijgevolg dienden te beheersen om "*le chemin aux honneurs et aux emplois*" te kunnen bewandelen. Zie ook: Marcel Deneckere, *Histoire de la langue française dans les Flandres (1770-1823)* (Gent, 1954), p. 45 [=Romanica Gandensia, 2 & 3].

⁹² Lesbroussart, *De l'éducation Belgique*, Inleiding.

⁹³ Ibid. Lectuur van auteurs als Phaedrus, Nepos, Caesar, Sallustius, Paterculus, Quintus-Curtius, Cicero, Ovidius, Horatius, Terentius, Virgilius, Quintilianus en Livius diende de kennis van het Latijn te bevorderen.

de officiële herinvoering van het Grieks op verscheidene plaatsen in het land heel wat protest had uitgelokt, en hoewel zelfs de Weense kanselier vragen had gesteld bij het belang van dit lessenpakket, hield de Koninklijke Commissie voor de Studies vol dat de toekomstige intelligentsia er enige noties van moest hebben. Ter verantwoording van hun houding voerden de commissarissen aan dat priesters de taal moesten kennen van de Bijbel en van de oude concilies, dat filosofen en dokters de termen moesten begrijpen waar ze gebruik van maakten, en dat literatoren en geleerden vertrouwd moesten zijn met de Griekse auteurs "*pour y reconnoître la source épurée du bon goût*". Omdat ook zij evenwel van mening waren dat het Grieks minder noodzakelijk was dan het Latijn hadden ze het onderwijs in de taal van Homerus van bij de aanvang beperkt tot de vervoegingen, verbuigingen en enkele gemakkelijke constructies, en hadden ze onnodige zaken, die het geheugen van de scholieren enkel belastten, weggelaten. Tot in den treure herhaalden de commissarissen dat ze met de lessen Grieks slechts wilden bereiken dat de scholieren "*se familiaris[ent] avec [cette] langue pour lire avec fruit les auteurs Grecs, sans avoir besoin de l'assistance d'un maître*".⁹⁴

Het Grieks bleef echter de hele periode door het zorgenkind van de Koninklijke Commissie voor de Studies. Terwijl de kennis van het Latijn op het merendeel van de colleges zichtbaar verbeterde, en het onderwijs in de "*cours accessoires*" (geschiedenis, aardrijkskunde, cijferen en geometrie) meer dan behoorlijk evolueerde, bleef men het Grieks verwaarlozen. Slechts enkele instellingen (zoals het staatscollege van Aalst, beide colleges van Brussel, dat van de augustijnen van Diest en het kathedraalcollege van Doornik) verzorgden dit opleidingsonderdeel optimaal.⁹⁵ Zowel in 1782 als in 1783 kregen de Gentse augustijnen als commentaar op hun publieke oefeningen dat er te weinig aandacht werd besteed aan het Grieks. En in 1783 kreeg ook principaal Van Beughem te lezen dat het Grieks beter verzorgd moest worden.⁹⁶

De volkstaal werd in de colleges gebruikt om de leerlingen te introduceren in de *humaniora*, en om hun vooruitgang in de studie van de "*langues savantes*" te bevorderen. In het *Tyrocinium* (zesde klas) werden de eerste 6 maanden van het schooljaar voornamelijk besteed aan de principes van de moedertaal van de scholieren. De franstalige "*collégiens*" gebruikten daarvoor de "*Abrégé*" van Restaut, de nederlandstaligen hanteerden de "*Neder-duytsche Spraekkonst*" van Jean Des Roches, en bij de duitstalige leerlingen verscheen het handboek van Gotschied op de bank. Het aandeel van de volkstaal werd in de klas echter geleidelijk aan kleiner ten voordele van het onderricht in het Latijn. Halverwege de syntaxis werd het Latijn trouwens de enige taal die op

⁹⁴ ARA, S&O, nr. 2128, "*Mémoire sur l'état actuel de l'institution publique dans les Pays-Bas*", §1.

⁹⁵ Leyder, "Het oog van de meester maakt het paard vet".

⁹⁶ ARA, KCS, nr. 27A.

HET LATIJNS ONDERWIJS TE GENT

school mocht worden gebruikt.⁹⁷

Lessen Frans waren aanvankelijk slechts voorzien in beide laatste jaren van de cyclus, maar al snel stuurde de Koninklijke Commissie voor de Studies haar plannen bij. Zo kregen de principaals van de staatscolleges van Brussel, Antwerpen, Gent en Brugge begin februari 1778 te lezen dat er absoluut Frans moest worden gegeven in alle klassen. Gelet op de fransdolheid van deze steden en op de dominantie van het Frans in Europees verband (zowel handelaars als wetenschappers, ambtenaren en artiesten bedienden zich van de taal van Voltaire) mag dit initiatief niet verbazen. Omdat de voorziene lessen echter niet mochten lijden onder de lessen Frans werd er twee maal per week een half uur extra voor uitgetrokken. In de 6de klas werd in principe de vervoe-ging van de regelmatige werkwoorden aangeleerd; in de 5de klas kwamen de onregelmatige werkwoorden en de voornaamwoorden aan bod; in de 4de klas werd de syntaxis behandeld, en in de 3de klas werden kantttekeningen geplaatst bij de spelling en bij allerlei "*Flandricismes*". In beide hoogste klas-sen werden uiteindelijk Franse auteurs als Balzac en Boileau gelezen. De commissarissen hamerden er tevens op dat een levende taal als het Frans best werd aangeleerd door ze veelvuldig te spreken.⁹⁸

In het voorlopig studieplan van 22 september 1777 kregen de leraars de vrijheid om te bepalen hoeveel tijd ze aan de verschillende opleidingsonderdelen dachten te moeten besteden. Omdat sommigen, "*prenant l'accessoire pour le principal*", te veel lesuren spendeerden aan geografie, geschiedenis, cijferen en wiskunde, en daardoor te weinig tijd overhielden voor de lessen Latijn en Grieks, stelde de Commissie op 17 september 1778 een vast lesrooster op. Daarmee wilde ze niet alleen voorkomen dat de studie van het Latijn, en in ondergeschikte orde deze van het Grieks, zou lijden onder de last van de bijkomende vakken. Tegelijk wilde de Koninklijke Commissie voor de Studies de geruchten de kop indrukken als zou het Latijn in het nieuwe programma (en in de nieuwe colleges) verwaarloosd worden ten voordele van allerlei nut-tige maar bijkomstige weetjes.⁹⁹

Wat de religieuze vorming van de scholieren betreft, dient onderstreept te worden dat de staatscolleges die eind 1777 werden opgericht een uitgespro-ken katholiek karakter hadden. Een half jaar vóór de opening van de konink-lijke colleges werden alle wereldlijke en kerkelijke gezagsdragers van het land reeds ingelicht over het feit dat het godsdienstondericht "*le premier objet de la sollicitude de Sa Majesté et de son gouvernement*" was (14 april 1777). En ouders van potentiële scholieren hadden rond die tijd ook al kunnen lezen in advertenties die in verschillende kranten waren verschenen, dat religie voor de regering één van de "*voornaemste bronaders*" was van het "*algemeyn geluk*"

⁹⁷ ROPBA, 3de reeks, dl. 11, p. 208: voorlopig studieplan, 22 september 1777.

⁹⁸ ARA, KCS, nr. 1, fol. 166v-169, protocol van 4 & 11 februari 1778; ROPBA, 3de reeks, dl. 11, p. 210; Deneckere, *Histoire de la langue française*, pp. 40-41.

⁹⁹ Leyder, "Het oog van de meester maakt het paard vet".

(20 april 1777), en dat “*het leeren van de grondregels der Roomsche-Katholyke religie een principaal hoofdstuk zal wezen van de plicht der leermeesters*” (8 mei 1777).¹⁰⁰ Niet alleen de principaal moest waken over de christelijke vorming van de scholieren die hem werden toevertrouwd (cf. supra), maar ook de leraars moesten steeds in gedachten houden dat ze hun discipelen “*selon les vrais principes de la St Religion Chrétienne Catholique Apostolique et Romaine*” moesten opvoeden. De prefect stond op zijn beurt in voor het catechiseren van de humanisten op zon- en feestdagen (cf. supra). Specifieke “*exercices de religion*” die buiten de lesuren plaatsvonden, waren de dagelijkse mis en de mis voor de Heilige Geest waarmee het schooljaar werd ingezet, het ontvangen van sacramenten (minstens 1 keer per maand werd er bijvoorbeeld gebiecht), het bidden vóór en na de maaltijden, het voorlezen van teksten uit de Bijbel en uit heiligenlevens gedurende de maaltijd, en de gemeenschappelijke gebedsstonden bij het begin en het einde van de dag. Verder kan nog worden aangestipt dat heel wat prijsboeken die aan het einde van het schooljaar werden uitgedeeld over religieuze of spirituele onderwerpen handelden, en dat de publieke oefeningen die aan de prijsuitreiking vooraf gingen, vaak gehouden werden “*ad majorem Dei gloriam*”.¹⁰¹ Verder beoogde de regering de toekomstige elite in de colleges ook moreel te vormen. Gold de bedoelde zedelijke vorming in eerste instantie de individuele scholieren en hun persoonlijke levenswandel, dan joeg de regering “*en enseignant la vertu*” ook een meer algemeen maatschappelijk doel na. Net als bij onze zuiderburen hoopte men hier immers op langere termijn een homogene groep burgers te vormen (“*un corps civique*”) die precies door hun “*uniformité de pensée*” en hun “*morale commune*” de rust, het welzijn en de welvaart van de Natie konden garanderen.¹⁰² Concreet steunde de morele vorming van de scholieren op twee pijlers: enerzijds kregen alle principaals, prefecten, leraars en surveillanten de opdracht de adolescenten onophoudelijk het goede voorbeeld te geven (“*exemples plutôt que préceptes*”); anderzijds dienden de teksten die de scholieren in de klas en tijdens de studie voorgeschoteld

¹⁰⁰ Gazet van Gent, 20 april en 8 mei 1777; ROPBA, 3de reeks, dl. 11, pp. xxii-xxvi: “*Note*” (14 april 1777).

¹⁰¹ Zie voor het devies van de jezuiten: ARA, ARR, nr. 2436: publieke oefeningen van de Gentse augustijnen (1788), en van het koninklijk college (1789); nrs. 2384 & 2437: idem augustijnen (1787 & 1789); André Uyttebrouck, “*L’enseignement secondaire à Bruxelles à la fin de l’ancien régime*”, *Etudes sur le XVIIIe siècle*, 4 (1977), pp. 83-85.

¹⁰² Marcel Grandière, *L’Idéal pédagogique en France au dix-huitième siècle* (Oxford, 1998), pp. 297-343 [= *Studies on Voltaire and the eighteenth century*, 361]; Id., “*Les ‘maisons d’éducation’*”, pp. 445, 448-449; Caron, “*Les jeunes à l’école*”, pp. 144-147; Lesbroussart, *De l’éducation Belgique*, pp. 13-22: “*... Nous verrons se succéder des générations nouvelles qui toutes auront la même façon de penser sur les objets qui intéressent la société. ... Cet esprit de fraternité est le gage du repos et de la félicité publics*”.

HET LATIJS ONDERWIJS TE GENT

kregen, hen op een gelijkaardige manier te inspireren tot moreel hoogstaand gedrag.¹⁰³

Naar de woorden van Seneca (*"longum iter per praecepta, breve et efficax exempla"*) stelde men dat jongeren steeds in het gezelschap van deugdelijke personen dienden te verkeren, wilde men *"des hommes vertueux"* produceren. Dergelijke contacten leidden adolescenten *"zoetelyk"* tot de deugd omdat *"het voorbeeld van andere...sterke indrukseken geeft [op het gemoed], die het aenlokken zonder dat het zulks gewaer word"*. Vanuit de idee dat *"le langage des actions est tout autrement fort et persuasif que celui des paroles"* werden de leraars en surveillantten van de college-pensionaten dan ook aangespoord *"d'inspirer sans cesse, par leurs discours, leurs exemples et toute leur conduite, l'amour de la religion, de la vertu ... et de tout ce qui fait le bonheur de la société dans l'ordre civil et religieux"*. Door de verantwoordelijken op te roepen de jongens beleefd en beminnelijk te woord te staan, welvoeglijk, nederig en eerbiedig om te gaan met elkaar en steeds netjes en sober gekleed te gaan, hoopte de regering de *"collégiens"* deze deugden haast ongemerkt bij te kunnen brengen.¹⁰⁴

Niet alleen de voorbeeldige houding van leerkrachten, surveillantten, prefecten en principaals maar ook het bestuderen van klassieke teksten in de klas en de lectuur van stichtelijke boeken tijdens de studie was gericht op het aankweken van *"des principes d'honneur et de probité"*. Vooral Charles Rollin benadrukte het belang van klassieke werken *"pour inspirer aux jeunes gens de l'amour pour la vertu et de l'horreur pour le vice"*. Leraars dienden zijns inziens niet alleen de *"délicatesse des expressions"* van de behandelde teksten aan te stippen, maar moesten hun leerlingen vooral opmerkzaam maken op het karakter en de goede zeden van de figuren die er in werden beschreven. Kennismaking met dergelijke morele archetypen diende het dagelijks leven van de jongeren beetje bij beetje te modelleren.¹⁰⁵ Ook de lessen geschiede-

¹⁰³ Lesbroussart, *De l'éducation Belgique*, dl. 1, §1; Derleyn, *Latynsche grammatica*, p. xviii; Rollin, *De la manière d'enseigner et d'étudier les belles-lettres*, boek I, voorwoord; Grandière, *L'Idéal pédagogique*, pp. 52-61 & 303-310.

¹⁰⁴ Gobinet, *Onderwys der jeugd*, pp. 148-151; Rollin, *De la manière d'enseigner et d'étudier les belles-lettres*, boek IV, pp. 510-513; ARA, KCS, nr. 1, fol. 112-120, protocol van 7 juli 1777: *"Direction et Police des Pensionnats hors de Bruxelles, tant pour les préposés, que pour les Pensionnaires"*, §1; ROPBA, 3de reeks, dl. 11, pp. 211-212, titel III, §1.

¹⁰⁵ Rollin, *De la manière d'enseigner et d'étudier les belles-lettres*, boek I, voorwoord, §2: *"C'est là le fruit que l'on doit principalement tirer de la lecture des Auteurs"*; Derleyn, *Latynsche grammatica*, p. xv: *"In het uitleggen moet men hun be sonderlyk doen aenmerken, alle het gene de Religie en goede Zeden aengaet"*; ROPBA, 3de reeks, dl. 11, p. 211: Eén van de algemene regels (*"la plus importante de toutes"*) die de leraars werd voorgehouden, was *"de conduire tellement les disciples à l'intelligence des auteurs qu'ils y prennent en même temps l'horreur du vice et l'amour de la vertu"* (cf. supra). Zie ook: Chervel & Compère, *"Les humanités dans l'histoire de l'enseignement français"*, p. 10.

nis fungeerden goeddeels als “*école des moeurs*”. Boden ze scholieren zeker conversatiestof waarmee ze een goede indruk konden maken in voornamelijk gezelschap, en boden ze hen “*une infinité de connoissances agréables et utiles ... pour le reste de la vie*”, dan waren deze lessen toch zeker ook bedoeld om het oordeel van de leerlingen te vormen en hen, via de observatie van het menselijk gedrag in vervolgen tijden, “*des exemples de conduite*” te bieden.¹⁰⁶

Sommige principaals trachtten hun leerlingen zelfs met een heuse “scholierenspiegel” aan te sporen tot deugdzaam gedrag. Door een aantal sleutelmomenten te beschrijven uit de dag van een fictieve, ideale scholier en diens vrome gevoelens en deugdzaam gedachten daarbij te expliciteren, hoopte de principaal van het Gentse college-pensionaat de zeden en gewoonten van zijn leerlingen bijvoorbeeld bij te sturen in de gewenste richting. Zo konden ze in zijn “*Portrait d'un écolier vertueux*” (1783) lezen dat een voorbeeldige commensaal God bij het aanbreken van een nieuwe dag geknield vraagt zijn onschuld te bewaren gedurende het komende etmaal, zich daarna bescheiden kleedt en het ochtendgebed nederig volbrengt; dat hij zich in de klas uitsluitend op zijn boeken en schriften richt “*afin de chasser loin de lui toute pensée étrangère*”, en dat hij steeds aandachtig naar zijn leraar luistert; dat hij zich gedurende de studie zo mogelijk nog intenser verdiept in een boek “*utile pour se former à la vertu et aux bonnes moeurs*”, vastbesloten om er zich de inhoud eigen van te maken; dat hij tijdens de maaltijd niet alleen matig is met spijzen, maar ook aandacht besteedt aan hetgeen er voorgelezen of verteld wordt (Hij voedt zich met andere woorden “*pas moins des oreilles que de la bouche*”); en dat hij zich op de speelplaats opgewekt en blij ontspant, vriendschappelijk met zijn medeleerlingen keuvelt, en schroomvol vliedt wat niet te rijmen valt met “*la raison et l'honnêteté*”.¹⁰⁷

Wellicht hoopte principaal Van Beughem vlotter toegang te krijgen tot zijn publiek door zijn boodschap in deze vorm te gieten. Of de belhamels van vlees en bloed het exemplarisch gedrag van hun fictieve leeftijdsgenoot daadwerkelijk als richtsnoer namen en zich de inhoud van hun “scholierenspiegel” eigen maakten, is echter een heel andere vraag.

In de klas, gedurende individuele gesprekken met hun leraars, aan tafel, op de speelplaats en tijdens de godsdienst oefeningen dienden de scholieren zich

¹⁰⁶ Zie ondermeer: Grandière, *L'Idéal pédagogique*, pp. 52-61 & 141-142; Jo Tollebeek, *De ijkmeesters. Opstellen over de geschiedschrijving in Nederland en België* (Amsterdam, 1994), pp. 146-147: “Tot het einde van de 18^{de} eeuw werd [de geschiedbeoefening] beschouwd als een didactisch en moralistisch genre, waarvan stichtende verhalen de hoofdmoot vormden.”; Lesbroussart, *De L'éducation Belgique*, pp. 86-105; ARA, KCS, nr. 47A, Brief van de regent van Aalst aan de Koninklijke Commissie voor de Studies, 6 mei 1779.

¹⁰⁷ ARA, KCS, nr. 50A, “*Utinam imaginem hanc vita moribusque probè referant studiosi omnes*” (« *Puissent tous les écoliers nous offrir, dans leurs moeurs et leur conduite, la copie parfaite d'un si beau modèle !*»).

**PROBI STUDIOSI
EFFIGIES.**

Pro tuo in probitatem studio, peteras, castitate, ut vel rudi penicillo delinearem tibi probi Adoleſcentis effigiem; Votis tuis libens occurram.

Adoleſcens quem probitas agnoſcit ſuum, rem in mundo nullam Deo anteponeit; Ecceſtus, ſolidam ſuam feliciteriam in eo ſolo eſſe ſitam & à Deo ſe ſuaque omnia eſſe, ad eum ſe ſuaque omnia referit. ſtatim, ad prius ſuſcitabuli ſonitum, tamquam ad vocem appellantis Domini, obedit promptus; Et ſibi dici ratus, præbe, ſili mi, cor tuum mihi; Reſpondet, ecce cor meum Domine. Ubi ſurrexit è ſtrato, procumbens in genua brevi prece gratias agit, quod noctem ſolpes tradidit, ſupplicatque ut reliquum diem omni nocte immancem decurrat: piâ hâc cogitatione mentem reficiens induit ſe veſtib, memor modeltiæ. Tempus, ſi ſuppetat, non terit otio. Eâ alacritate ad ſacellum properat quâ olim Paſtores ad ſtabulum Bethleêm. Sub precibus unit tacitè vota ſua omnium precantium votis, & apprimè neſcens in variâ precum matutinarum eſſuſione poſitum eſſe paſſum varium dñi ſucceſſum, ſervidè, attentè, reverenter orat. Arcet à principio importunas omnes evagationes mentis; quod ſi quæ in incantum ſubrepant, coram Deo humilis gemit; atque ita vel ex arido anime ſuae ſiſp depromit undè Deum propiciet. Hinc, ad Exercitiû Literariû locum haud ſegniter progreſſus, rapido volate elevari cor ſuum ſinit in montes ſanctos ut inde ſibi veniat pro ſtudio auxilium; Neque ingredientem neque exentem advertit ullum; libris chariſque ſuis intentam unice omnem peregrinis cogitationibus occidit aduſam.

SCHOLIERENSPIEGEL

(Copy: ARA, Brussel: Koninklijke Commissie voor de Studies, nr. 50A)

steeds eerbiedig, bescheiden, fatsoenlijk en welgemanierd te gedragen. Het spreekt echter voor zich dat lang niet alle humanisten in dit ideale plaatje pasten, en dat heel wat scholieren als gevolg van de "*égaremens des passions*" eigen aan hun leeftijd,¹⁰⁸ wel eens een loopje namen met de zedelijke voorschriften, ongehoorzaam waren en zich, althans in de ogen van hun leraars, oneerbiedig, brutaal en onbeschoft gedroegen.¹⁰⁹ Alle "*collégiens*" staken nu en dan kattenkwaad uit en allemaal tastten ze de grenzen van het toelaatbare af. Zo bleken meerdere internen van het koninklijk college van Gent over verboden lectuur te beschikken op hun kamer,¹¹⁰ beschadigden sommigen het collegemeubilair, en gaven horden bengels elkaar na schooltijd rendez-vous in achterafsteegjes om er hun geschillen gewapenderhand te beslechten. In de kerk werd dan weer door enkelingen gehoest en gekucht om de dienst te verstoren. Zelfs het vereiste respect voor leerkrachten en surveillanten was soms ver zoek. Hoewel we daar tot 1787 nooit enige klacht over lazen, bleken de scholieren van het staatscollege vanaf die datum steeds moeilijker in de hand te houden. In de klas werd de rust en de orde -noodzakelijk voor de schoolse arbeid- verstoord, en surveillanten die hun rol trachtten te spelen, werden door de (stout)moedigsten op de korrel genomen. "*Quésel*", "*polisson*" en "*coquin*" waren scheldwoorden die hen wel eens naar het hoofd werden geslingerd. Eenmaal waagde een pensionair het zelfs een bevel van een surveillant te beantwoorden met "*baisez mon C...*"¹¹¹

Om de scholieren in het gareel te houden, gaf de Koninklijke Commissie voor de Studies de verantwoordelijken van de colleges instrumenten in handen die "*la raison, la douceur et la fermeté*" in zich verenigden, en die allemaal het midden hielden tussen "*la gêne et le relachement*", tussen "*la dureté et la molesse*".¹¹² Een schoolhoofd kon adolescenten die de regels overtraden bijvoorbeeld naar zijn appartement laten komen en hen mits "*des avis particuliers*" op betere gedachten proberen te brengen.¹¹³ Ook prefecten, leraars en kwartiermeesters werd gevraagd in eerste instantie te praten met herrieschop-

¹⁰⁸ Lesbroussart, *De l'éducation Belgique*, §3.

¹⁰⁹ ARA, KCS, nr. 50A, halfjaarlijks verslag van 25 januari 1779, §1.

¹¹⁰ ROPBA, 3^{de} reeks, dl. 11, pp. 209-210; ARA, KCS, nr. 1, fol. 112v-120v, protocol van 7 juli: "*Direction et Police des Pensionnats hors de Bruxelles*": Internen hadden de toestemming nodig van de principaal om boeken te lezen op hun kamer; KCS, nr. 50A, januari 1783: Bij controles accumuleerde principaal Van Beughem "*une ample provision d'almanachs chantans très obscènes, de livres et d'estampes ordurières*".

¹¹¹ ARA, KCS, nr. 50A; ARR, nr. 2436, 3 december 1788 & 1 mei 1789.

¹¹² ROPBA, 3^{de} reeks, dl. 11, p. 211, titel II, §6, p. 288, titel IV, §8 & p. 289, titel VI, §4; ARA, KCS, nr. 8, fol. 173-197, "*Tableau historique*" (december 1780), §9; KCS, nr. 4, fol. 167-186v, supplement van het jaarverslag van de Koninklijke Commissie voor de Studies betreffende de periode 9 mei 1778- eind september 1778, §5.

¹¹³ ROPBA, 3^{de} reeks, dl. 11, p. 209, titel I, §6.

HET LATIJNS ONDERWIJS TE GENT

pers en hen aan te sporen zich te plooiën naar de normen van de school (“*la voie de la persuasion et du sentiment*”). Indien dergelijke gesprekken niets opleverden, en ook publieke vermaningen niets uithaalden, dan mocht men heethoofden straffen “*par des privations ... ou par la honte*”. Zo suggereerde de Commissie rebellen een maaltijd of een speeltijd te ontzeggen, of hen op hun knieën te zetten temidden van hun kameraden. Wie het al te bont maakte, mocht zelfs van zijn (relatieve) vrijheid worden beroofd. Voor onbepaalde tijd konden oproerkraaiers opgesloten worden in het “cachot”, de “*chambre de correction*” of het “*prison*” van het college (op water/bier en brood).¹¹⁴

In geen geval mochten de opvoeders echter hun toevlucht nemen tot lijfstraffen. De Koninklijke Commissie voor de Studies was er immers van overtuigd dat “*le peu de bien que le châtement corporel opère si rarement, ne peut en aucune façon entrer en parallèle avec les abus qui en résultent si fréquemment*”. Ze meende dat de roede “*ne peut qu’abrutir les esprits et ôter à ces jeunes gens tout point d’honneur et toute pudeur, qui sont les qualités essentielles qui doivent accompagner la Religion*”.¹¹⁵ Omdat deze stelling de bevolking de idee gaf dat de overheid alle straffen op de colleges verbood, en omdat scholieren daar misbruik van maakten om zich allerlei vrijheden te veroorloven, herhaalde de Commissie tijdens de eerste schooljaren “nieuwe stijl” geregeld dat “*rien n’est plus contraire à l’esprit du règlement qui ne défend que les coups*”.¹¹⁶ Afwijkend gedrag moest dus zeker bestraft worden, maar nooit ofte nimmer mochten leraars, surveillanten, prefecten of principaals ongehoorzame pensionairs slaan, schoppen of bij de haren trekken.¹¹⁷

Ondanks het uitdrukkelijk verbod op lijfstraffen hield een aantal regulieren er na 1777 nog lange tijd aan vast. Jean Des Roches rapporteerde in 1786 bij-

¹¹⁴ ARA, KCS, nr. 12, fol. 136v-137, brief van de Koninklijke Commissie voor de Studies aan de principaal van het college-pensionaat van Namen, 12 juli 1783: Het “cachot” moet in bepaalde gevallen gebruikt worden, maar opsluiting mag geen “*peine ordinaire*” worden, “*fréquente dans les cas d’une simple pétulance. Il faut réserver ce châtement pour des cas graves*”; KCS, nr. 7, fol. 210v-212v, brief van de Koninklijke Commissie voor de Studies aan de principaal van het college-pensionaat van Antwerpen, 23 september 1780: Er wordt teveel gebruik gemaakt van het “cachot” om scholieren te straffen.

¹¹⁵ ARA, S&O, nr. 2128, “*Mémoire*” (1786), §12; KCS, nr. 8, fol. 173-197, “*Tableau historique*”, §9; KCS, nr. 3, fol. 1-3, protocol van 14 februari 1778 betreffende de discipline op het college-pensionaat van Luxemburg.

¹¹⁶ ARA, ARR, nr. 2426, “*mémoire*” van priester Botte (1788), dl. 2; ARA, KCS, nr. 4, fol. 160v-161, Brief van de Koninklijke Commissie voor de Studies aan de augustijnen van Tienen, 23 december 1778, citaat; KCS, nr. 4, fol. 201v-204, protocol van 27 januari 1779, betreffende de discipline op de verschillende colleges: Door het afschaffen van de lijfstraffen is het moeilijk geworden om de scholieren in toom te houden.

¹¹⁷ ROPBA, 3de reeks, dl. 11, p. 211, titel II, §6: “*...ce ne sont pas tant les fautes que bien l’impunité qui fait le mal et le désordre des sociétés...*”; Zie voor Frankrijk: Grandière, “*Les ‘maisons d’éducation’*”, pp. 457-458: “*Le XVIIIe siècle ... n’aime pas que les enfants soient battus*”.

voorbeeld dat de augustijnen van Edingen en Tienen de disciplinaire richtlijnen naast zich neerlegden. In plaats van klappen uit te delen met roede en plak, die officieel uit de colleges waren verbannen, “*ils se sont amusés à distribuer des coups de nerfs de boeuf*”.¹¹⁸ Bij de augustijnen van Antwerpen werd in november 1780 zelfs een heus geval van kindermishandeling vastgesteld. Aegidius van Waemel kreeg er – om niet nader genoemde redenen – niet alleen een schrijfstraf, maar werd door twee woedende paters ook geslagen, bij de haren getrokken en geschopt. De agressie die beide (gefrustreerde?)¹¹⁹ augustijnen op de weerloze scholier botvierden, had vérgaande gevolgen. Een maand na de feiten stelde de stadsdokter namelijk vast dat de ledematen van de jongen “ongeschikte bewegingen” maakten, dat hij spraakstoornissen had en dat zijn armen, naast de vanzelfsprekende blauwe plekken, een zekere graad van verlamming vertoonden.¹²⁰ Hoewel ze waarschijnlijk zelf terugschrikten van dergelijke uitwassen, hielden de meeste religieuzen vol dat lijfstraffen heilzame “correcties” waren, beter dan welke andere ook om de ongehoorzame, losbandige jeugd te temmen.¹²¹

Ook verschillende leraars die actief waren op de staatscolleges waren die mening toegedaan. Om de “*décadence des moeurs*” te stoppen en de “*corruption de la jeunesse*” een halt toe te roepen, pleitte de leraar van de Gentse retorica in 1788 bijvoorbeeld voor de formele herinvoering van lijfstraffen. “*Les moiens de correction et de pénitence*” die de regering de leraars aanreikte, waren volgens de man immers volstrekt ontoereikend om de orde op de colleges te vestigen en te bewaren. Vooral “*à l’égard des méchants ... aucune correction ne sera jamais efficace sans les peines afflictives, sans la verge, sans la crainte salutaire qu’elle inspire*”...¹²²

Het meningsverschil dat Pierre Botte hieromtrent kreeg met principaal Van Beughem (een overtuigd voorstander van de regeringspolitiek, die zijn heil eerder zocht in aansporingen, geduld en gebed)¹²³ was niet het eerste noch het laatste in zijn soort. Louter binnen de Belgische context, en zonder hier het

¹¹⁸ ARA, S&O, nr. 2128, “*Mémoire*” van Jean Des Roches (1786), §12.

¹¹⁹ Zie: Depaep, *Orde in vooruitgang*, p. 172, noot 68.

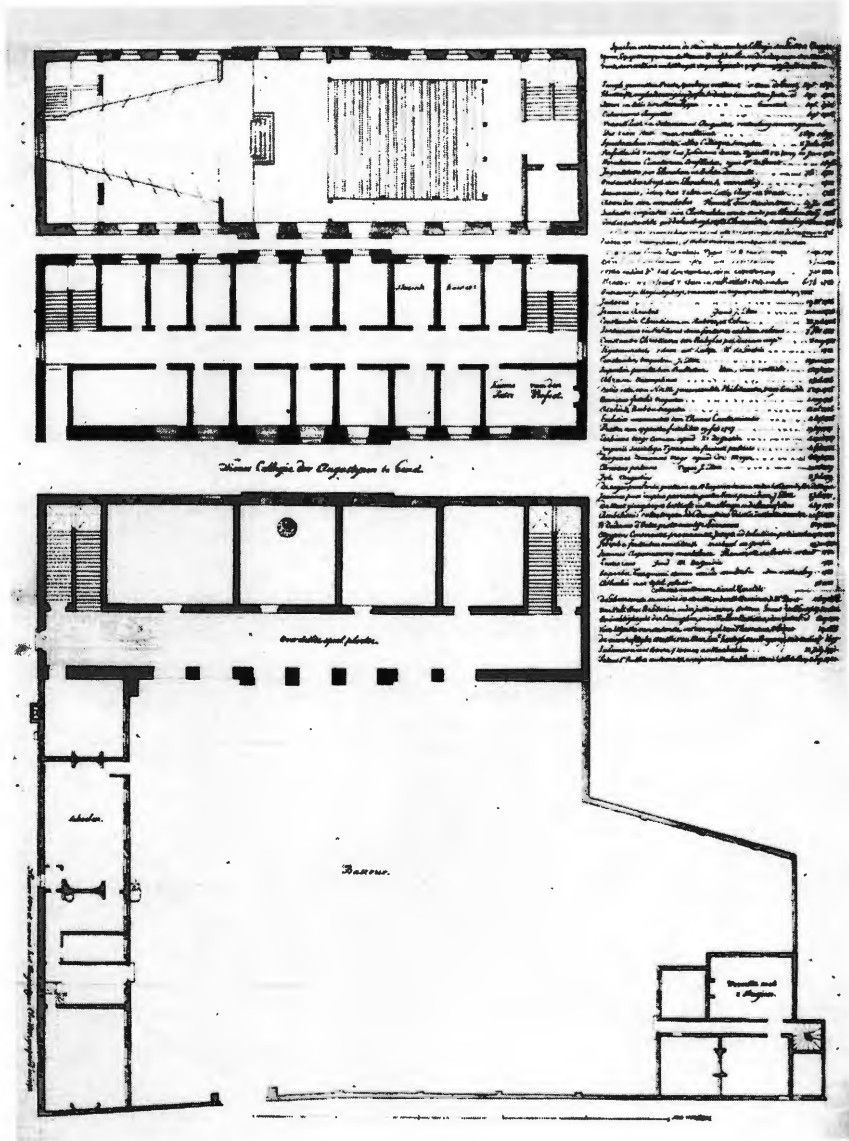
¹²⁰ Leyder, *De augustijnen te Antwerpen*, pp. 100-102.

¹²¹ ARA, S&O, nr. 2128, “*Mémoire*” van Jean Des Roches (1786), §12.

¹²² ARA, ARR, nr. 2426: “*Réflexions sur le plan actuel des Etudes aux Pais-Bas autrichiens (et des moiens de l’améliorer)*”; KCS, nr. 38C, Koninklijk college-pensionaat van Brussel, “*Observations du Chanoine Moulan, principal du collègue Thérésien de Bruxelles, sur les causes qui arrêtent ou diminuent le progrès des pensionnats des Pais-Bas et sur les moyens de leur faire prendre faveur dans l’esprit du public*”, 7 augustus 1779: Hoewel principaal Moulan gekant was tegen het impulsief gebruik van lijfstraffen, pleitte hij voor een versoepeling van de “*prohibition générale*”. In extreme gevallen, én als alle verantwoordelijken van het college het na scrupuleus onderzoek eens waren, moest een lichamelijke tuchtiging kunnen worden toegediend.

¹²³ ARA, KCS, nr. 50A; ARR, nr. 2426, deel 2.

HET LATIJNS ONDERWIJS TE GENT



GRONDPLAN AUGUSTIJNENCOLLEGE
(Copyr: Stadsarchief Gent)

laatste woord te willen zeggen over het pedagogisch nut van lichamelijke straffen, verwijzen we daarvoor naar het ideologisch opbod rond de lijfstraf gedurende de jaren 1880 en naar het reformpedagogisch discours betreffende de lichamelijke tuchtiging van leerlingen ("kinderen") van de jaren 1930. In *Orde in vooruitgang* toont Marc Depaepe op boeiende wijze aan dat de pedagogische opiniemakers lijfstraffen in beide periodes resoluut afwezen, maar dat de leerkrachten van vlees en bloed over de levensbeschouwelijke grenzen en pedagogische stromingen heen in de schoolpraxis wel degelijk fysiek straffen. Knijpen in de arm, trekken aan de oren, slaan (met of zonder lat of regel, op de vingers of op de broek) ... het gebeurde allemaal om de orde in de klas – de grondvoorwaarde voor de schoolse arbeid – te handhaven of te bewerkstelligen.¹²⁴

Eén van de voornaamste obstakels voor de morele vorming van de adolescenten en voor het handhaven van de discipline op de colleges was volgens de hervormers "*la molesse de l'éducation domestique*". Meermaals maakten de leden van de Koninklijke Commissie voor de Studies en individuele leraars hun beklag over de houding van de ouders van gestrafte scholieren. Vaders en moeders, "*aveuglés par un fol amour*", sloten immers hun ogen voor de tekortkomingen van hun oogappel, gaven altijd gehoor aan de klachten van zoonlief, en stelden de leerkracht die ingreep in het ongelijk. Bij de opening van het half pension van het Gentse koninklijk college (november 1778) vroeg principaal Van Beughem de ouders dan ook uitdrukkelijk, maar tevergeefs, de zijde van de leraars te kiezen, "*et de ne pas ajouter foi légèrement aux rapports peu fidels que des enfants reprimandés ont coutume de faire sur le compte de ceux qui s'appliquent à les corriger*".¹²⁵ Het aangehaalde mechanisme resulteerde steeds "*à faire triompher la volonté de l'enfant*", en maakte resoluut optreden vanwege de leraars haast onmogelijk.¹²⁶

3.4. De humanisten

Bijna een halve eeuw geleden wees François de Dainville er reeds op dat de documentatie die historici in staat zou kunnen stellen greep te krijgen op de sociale realiteit van het collegewezen erg schaars is.¹²⁷ Voor Gent geldt zijn uitspraak ten volle. Dankzij de regeringsstatistieken die vanaf 1777 werden opgemaakt, kan weliswaar worden achterhaald hoeveel leerlingen beide colleges bezochten, en op indirecte wijze kan voor een aantal schooljaren ook worden vastgesteld wie die scholieren waren en waar ze vandaan kwamen,

¹²⁴ Depaepe, *Orde in vooruitgang*, pp. 171-178 & 207-211.

¹²⁵ ARA, KCS, nr. 50A, november 1778.

¹²⁶ ARA, S&O, nr. 2128, "*Mémoire*" (1786), §12.

¹²⁷ François de Dainville, "Effectifs des collèges et scolarité aux dix-septième et dix-huitième siècles dans le nord-est de la France", *Population*, 10 (1955), pp. 455-488.

HET LATIJNS ONDERWIJS TE GENT

maar hoe oud ze waren toen ze zich inschreven¹²⁸ en welke maatschappelijke positie hun vaders bekleedden, blijft, spijtig genoeg, onbekend. Vooral het stelselmatig ontbreken van dit laatste gegeven bemoeilijkt een genuanceerd begrip van de plaats die het Latijns onderwijs op het einde van de 18de eeuw in een multifunctionele stad als Gent kreeg toebedeeld.

Hoewel we naast het eigenlijke aantal humanisten zouden moeten beschikken over het potentieel aantal scholieren (*quod non*)¹²⁹ om de aantrekkingskracht van beide colleges te meten, doet de belabberde rekrutering van beide Gentse gymnasia vermoeden dat de plaatselijke bevolking weinig of geen behoefte meer had aan Latijns onderricht. We stellen namelijk vast dat beide Latijnse scholen samen ten hoogste 269 scholieren telden (1779), hetgeen zeker voor een stad van ca. 50.000 inwoners miniem was. Na 1780 verminderde dat aantal bovendien constant. Op vijf jaar tijd nam het zelfs met 20% af (251/198), en vanaf de "Kleine Revolutie" (1787) zakte het leerlingentotaal naar een dieptepunt van 128 eenheden. Bekijken we daarenboven het aantal leerlingen dat de volledige humanioracyclus afmaakte, dan blijkt dat slechts een uiterst kleine groep de retorica voltooide. Het totaal aantal afgestudeerden schommelde tussen 6 en 20 adolescenten (1778-1786).¹³⁰ Niet alleen het koninklijk college maar ook dat van de augustijnen genoot dus weinig belangstelling in Gent (en omstreken).¹³¹

¹²⁸ ARA, S&O, nr. 2128: Veel leerlingen waren erg jong toen ze de humaniora afsloten. Dat bleek ondermeer uit een discussie betreffende de toelatingsleeftijd voor de op te richten staatspensionaten (1775-1776). Zowel de hoofdvoorzitter van de Geheime Raad als de Gevolmachtigde Minister gaven toen te kennen dat op 14-jarige leeftijd naar de universiteit trekken om er "*le cours des hautes sciences*" te gaan volgen, geen uitzondering was. Patrice-François de Nény zelf was op 13-jarige leeftijd bijvoorbeeld filosofie gaan studeren.

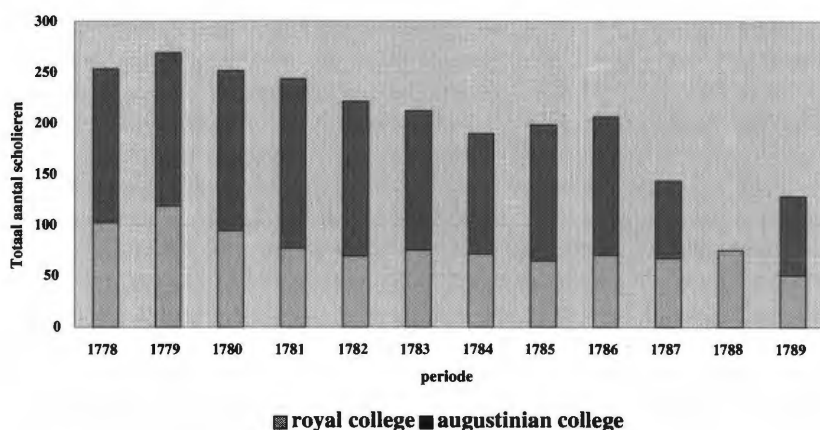
¹²⁹ Denk bijvoorbeeld aan de relatief hoge kindersterfte in de steden (Claude Bruneel, "De Spaanse en Oostenrijkse Nederlanden (1585-1780)", in: Blom & Lamberts, *Geschiedenis van de Nederlanden*, pp. 282-283).

¹³⁰ ARA, KCS, nr. 31 A&B.

¹³¹ De rekrutering van beide Gentse colleges was erg lokaal. In november 1778 gaf Corneille-François de Nelis bijvoorbeeld te kennen dat het merendeel van de leerlingen van het Gentse staatscollege "*indigènes*" waren (ARA, KCS, nr. 50A). Ook uit enkele bewaard gebleven programma's van publieke oefeningen blijkt dat een ruime meerderheid van de humanisten in Gent woonde. In 1785 was 60% van de scholieren van het koninklijk college en 68% van de leerlingen van de augustijnen afkomstig uit Gent. In 1789 bedroeg dit aantal respectievelijk 75% en 66%. De overige scholieren kwamen haast allemaal uit de onmiddellijke omgeving van de stad (Landegem, Lovendegem, St-Denijs-Westrem, Aalter, Zwijnaarde, Merelbeke, Wachtebeke, Ertvelde, Waarschoot, Zomergem, Sleidinge, Oostakker, etc). Slechts uitzonderlijk was een leerling afkomstig uit steden als Brussel, Aalst, Antwerpen, Lier, Ieper, Kortrijk en Rijsel (ARA, ARR, nrs. 2436 & 2437; KCS, nr. 30A; Rijksuniversiteit Gent, Centrale bibliotheek, nr. G 15228/7). Zie ook: Verachten, *De augustijnen te Gent*, pp. 193, 238-242: "Geografisch gezien kunnen we ... besluiten dat de overgrote meerderheid [van de scholieren] afkomstig was van Gent of van het randgebied van Gent".

DIRK LEYDER

Scholieren te Gent



Bron: ARA, KCS, nr. 31 A&B.

Veroorzaakten de diepgaande mutaties die de stad ten tijde van Maria-Theresia op sociaal-economisch vlak onderging misschien een forse daling van de vraag naar Latijns onderwijs? Gent was gedurende de tweede helft van de 18^{de} eeuw immers een bedrijvig handels- en industrie centrum geworden temidden van een streek die gekenmerkt werd door een beginnende industrialisering. Dankzij het graven van Coupures was de stad in 1751 toegankelijk geworden voor zeeschepen (via Oostende en Brugge). Voornamelijk met Spanje, Frankrijk en Engeland werden intense betrekkingen aangeknoopt.¹³² Gent was bovendien het kruispunt van een dicht en modern wegennet, waardoor ondermeer een centrale rol werd vervuld in de doorvoerhandel tussen Frankrijk en de Verenigde Provinciën. Tekenend voor de economische hoogconjunctuur die er in de jaren 1770 heerste, was een euforische uitspraak van de secretaris van de plaatselijke Kamer van Koophandel die Gent bestempelde als de meest befaamde handelsstad van de Oostenrijkse Nederlanden. Een dynamische bevolkingsgroep die internationale handelsondernemingen uitbouwde, ging eveneens van start met nieuwe nijverheden die op kapitalistische leest werden geschoeid. Het succes van deze handelaars, fabrikanten en ondernemers vertaalde zich niet alleen financieel, artistiek en architecturaal, maar ook sociaal. Geleidelijk aan ontwikkelden ze zich tot een nieuwe maatschappelijke stand.¹³³

¹³² F. Derival, *Le voyageur dans les Pays-Bas autrichiens ou lettres sur l'état actuel de ces pays* (Amsterdam, 1772-1784), pp. 10-11.

¹³³ Coppejans-Desmedt, *Bijdrage tot de studie van de goeode burgerij te Gent in de achttiende eeuw*; Lenders, *Gent. Een stad tussen traditie en Verlichting (1750-1787)*, pp. 41-50.



*BEELDHOUWERK "TRIOMPHE du COMMERCE"
(Copyr: Koninklijk Museum voor Schone Kunsten, Brussel)*

Men kan zich afvragen of deze mensen op zoek zijn gegaan naar een vorming die beter aansloot bij hun commerciële behoeften dan diegene die op de colleges werd geboden. Het is niet onaannemelijk dat zij hun kinderen degelijk wilden wapenen voor het handelsbestaan en daarom een opleiding verkozen bestaande uit praktisch gerichte vakken als (moderne) vreemde talen, rekenen, boekhouden, geldwisselen en aardrijkskunde.¹³⁴ De aanwezigheid van verschillende particuliere leraars die dergelijke zaken onderwezen, en de oprichting van de Gentse "*Académie de Commerce*" (1781), bedoeld om de handel te stimuleren, wijst alleszins in die richting.¹³⁵

Toch moet men voorzichtig zijn met dergelijke interpretaties. Stellen dat "de burgerij zich een eigen onderwijsapparaat schiep" of dat "twee netwerken (een Frans en een Latijns) naast elkaar bestonden, elk met een eigen kennispakket bestemd voor een eigen elite"¹³⁶ drijft ons immers al te zeer in een denkspoor met twee duidelijk afgescheiden opleidingstrajecten. Alsof succesrijke ondernemers/industriëlen enkel opkwamen voor een onderwijsvorm die hun zonen rechtstreeks voorbereidde op een handelsbestaan, en leden van de administratie evenals vertegenwoordigers van juridische instanties en vrije beroepen uitsluitend opteeden voor de Latijnse school die hun zonen klaarstoomde om naar de universiteit te gaan. Hoewel dergelijke verklaring omwille van haar (didactische) duidelijkheid heel verleidelijk is, lijkt ze ons minstens ongenueanceerd. Ook Dominique Julia wees er op dat Franse handelaars het college de rug niet toekeerden. Hun "*passage*" in de instellingen bedoeld voor de vorming van juristen, priesters, redenaars en ambtenaren was weliswaar origineel en selectief, maar desalniettemin reëel.¹³⁷

Uit de leerlingenlijsten die werden gedrukt naar aanleiding van de jaarlijkse publieke prijsuitreikingen blijkt dat ook in Gent verscheidene vooraanstaande handelaars hun zoon naar één van beide colleges stuurden. De families

¹³⁴ Art, "Het lager onderwijs", pp. 19, 21; Willem Frijhoff, "Crisis of modernisering? Hypothesen over de ontwikkeling van het voortgezet en hoger onderwijs in Holland in de 18^{de} eeuw", *Holland, Regionaal-historisch Tijdschrift*, 17 (1985), pp. 50-53.

¹³⁵ SAG, *Wegwijzer, 1771-1791*: Jaarlijks werd een lijst gepubliceerd met de "Meesters in vreemde talen" die in Gent actief waren. Uit deze lijst blijkt dat zij niet alleen moderne talen als Frans, Spaans, Engels, Italiaans en Duits aanboden, maar vaak ook cijferen, boekhouden en geldwisselen onderwezen. Eén voorbeeld: S.J.V. Michel gaf Frans, Latijn en Italiaans, geografie, rekenen, geometrie en algebra, "vesting-konst" en Italiaans boekhouden.

¹³⁶ Art, "Het lager onderwijs", p. 37; Frijhoff, "Crisis of modernisering?", pp. 53, 56.

¹³⁷ Dominique Julia, "L'éducation des négociants français au 18^e siècle", in: Franco Angiolini & Daniel Roche (Dir.), *Cultures et formations négociantes dans l'Europe moderne* (Parijs, EHESS, s.d.): "À titre de très grossière approximation", stelt professor Julia dat kinderen van handelaars iets later arriveerden op het college dan hun companen; dat ze het college ook vroeger verlieten dan de anderen; en dat een veel kleiner aantal van deze jongens achteraf hogere studies deed.



*GRAFMONUMENT CHARLES VAN HULTHEM
(Copyr: Stadsarchief Gent)*

Schamp, de Potter, Van Tieghem, Sonneville en De Volder waren bijvoorbeeld aanwezig op het koninklijk college. De families Nuytens, Goethals en Ongena bezochten het gymnasium van de augustijnen. Dat was op het einde van de 18^{de} eeuw trouwens niet eens nieuw. Pierre-François III de Goesin (°1753) liep bijvoorbeeld eerst college bij de Gentse jezuiten en studeerde vervolgens filosofie te Leuven, om uiteindelijk het boekbedrijf van zijn vader over te nemen.¹³⁸ Te Brussel liep de zoon van een lid van de “*Kamer der Mercheniers-Neiringe*” dan weer eerst college bij de jezuiten en vervolgens bij de augustijnen. Toen hij in 1773 primus werd aan de Leuvense Artes-faculteit kreeg de jongeling “*ut naem van die neiringe*” zelfs een geschenk voor zijn prestatie, hetgeen nogmaals aantoont dat handelaars niet onverschillig waren voor klassieke studies.¹³⁹ De keuze van gegoede kooplieden en nijveraars voor de Latijnse school dient wellicht begrepen te worden vanuit hun behoefte om zich los te maken van hun oorspronkelijk milieu, en aan te sluiten bij de *high society*. Hoewel ze geen geleerden wilden maken van hun zonen, verlangden ze toch een algemene vorming die hun nakomelingen in staat zou stellen een behoorlijk figuur te slaan in het maatschappelijk verkeer.¹⁴⁰

Andersom waren er ook adolescenten stammend uit families van advocaten en leidende ambtenaren die na een volledige humanioracyclus in de handel terechtwamen. De “*primus perpetuus*” en latere bibliofiel Charles Joseph Emmanuel Van Hulthem (°1764) kan hier als voorbeeld worden opgevoerd. Na het beëindigen van de humaniora werd de jonge Van Hulthem door zijn moeder naar Rijsel gestuurd om er praktijkgewijs te leren hoe de handel functioneerde. De leergierige jongeman wilde echter liever eerst filosofie studeren alvorens een handelsbestaan uit te bouwen. Na meer dan een jaar hevig aandringen kreeg hij daar uiteindelijk de toestemming voor. Doorslaggevend was misschien wel de klemtoon die hij steeds opnieuw legde op het nut van dergelijke studies voor een handelsloopbaan. De algebra en de mathematica die deel uitmaakten van het lessenpakket filosofie zouden hem als koopman immers ten goede komen. Hoewel Charles Van Hulthem uiteindelijk licentiaat in de rechten werd (Leuven, 1788), geeft deze anekdote aan dat een “klassieke” opleiding jongeren niet hoefde te beletten nadien een handelsbestaan uit te bouwen.¹⁴¹

¹³⁸ F. Vanderhaeghen, *Bibliographie Gantoise. Recherches sur la vie et les travaux des imprimeurs de Gand (1483-1850)*, dl. 4 (Gent, 1862), p. 254.

¹³⁹ *Gazet van Gent*, 30 augustus 1773.

¹⁴⁰ Coppejans-Desmedt, *Bijdrage tot de studie van de gegoede burgerij te Gent in de achttiende eeuw*, pp. 172-180, 188-191. In hoeverre het hier eerst- of later geboren zonen betrof, kon niet worden achterhaald.

¹⁴¹ Albertina, Handschriftenkabinet, *Verzameling Van Hulthem*, nr. 17687; *Bibliotheca Hulthemiana*, dl. 1, Inleiding. Ook in de leerlingenlijst van het Antwerpse augustijnencollege kon worden vastgesteld dat verscheidene oud-leerlingen een handelsloopbaan hadden uitgebouwd. Bij verscheidene namen werd genoteerd “*obiit mercator*” (Chanterie, *De Koninklijke Colleges*, p. 5).

HET LATIJNS ONDERWIJS TE GENT

De aangehaalde kwantitatieve ontwikkeling van beide Gentse colleges is met andere woorden niet eenvoudig te duiden. Naast veranderende pedagogische behoeften bij (een deel van) de handeldrijvende stedelingen dienen ter verklaring van het vastgestelde fenomeen ook financiële aangelegenheden, economische factoren, religieuze ontwikkelingen en concurrerende educatieve initiatieven in rekening te worden gebracht.

Zo heeft de officiële invoering van schoolgelden in het vervolgonderwijs zeker een aantal mensen de toegang tot de colleges ontzegd. Onder impuls van Corneille-François de Nelis, die in de *Académie* van Brussel had betoogd dat de kwaliteit van het Latijns onderwijs gedurende de 17de en de 18de eeuw ernstig geleden had onder haar kosteloze karakter (1774),¹⁴² en naar het voorbeeld van een aantal Latijnse scholen die hier reeds betalend waren, besloot Maria-Theresia iedereen die dergelijke vorming wilde genieten vanaf oktober 1777 schoolgeld te laten betalen. "*Guidée par l'expérience du passé*", kon de vorstin het volstrekt gratis onderwijs immers slechts beschouwen als een "*abus, qui, sous un faux air de grandeur et de munificence avait véritablement énérvé le zèle et l'émulation parmi les instituteurs*". Overtuigd als Maria-Theresia was van het hefboomeffect dat het ontvangen van *minervalia* zou hebben op de ijver en de inzet van de leraars, breidde ze deze maatregel dadelijk uit tot alle bestaande humanioracolleges. Zowel de leerlingen van koninklijke instellingen als de scholieren die gymnasia van seculiere of reguliere geestelijken bezochten, moesten daar bijgevolg vanaf 1 oktober 1777 een door de regering vastgesteld bedrag voor neertellen. Enkel voor getalenteerde adolescenten die "*montreroient une grande disposition pour les sciences*" maar die ongelukkigerwijze "*sans fortune*" door het leven gingen, werd een uitzondering gemaakt. In al haar goedheid liet de keizerin hen kosteloos aansluiten bij hun betalende collega's.¹⁴³

Ook al werden de schoolgelden door de regering omschreven als "*modiques*",¹⁴⁴ dan nog mag het duidelijk zijn dat ze de drempel tot het gymnasium verhoogden. In een rondzendbrief aan alle wereldlijke en kerkelijke prominenten van het land schreef de regering trouwens dat de schoolgelden niet alleen dienden als aanmoediging voor de leraars, maar dat ze de poorten van de colleges ook moesten sluiten voor boeren en ambachtslui, die hun zonen er slechts kostbare tijd deden verliezen (14 april 1777).¹⁴⁵ Voor het staatscollege van Luxemburg werd alvast geconstateerd dat de invoering van de schoolgelden ernstige problemen veroorzaakte. De principaal meldde de Koninklijke Commissie voor de Studies namelijk dat heel wat scholieren zijn instelling de rug toekeerden omdat hun ouders de *minervalia* niet konden

¹⁴² Albertina, Handschriftenkabinet, Verzameling *Van Hulthem*, nr. 17688.

¹⁴³ ROPBA, 3de reeks, dl. 11, "Note".

¹⁴⁴ ROPBA, 3de reeks, dl. 11, Ordonnantie betreffende de invoering van de *minervalia*, 22 september 1777, §3.

¹⁴⁵ ROPBA, 3de reeks, dl. 11, "Note".

ophoesten. Over de grens, waar geen schoolgeld diende te worden betaald, zetten ze hun studies verder.¹⁴⁶

Hoewel de regering van Maria-Theresia (1748-1780) algemeen omschreven wordt als een tijd van vrede en voorspoed, en hoewel de protectionistische economische politiek van haar regering de Zuid-Nederlandse handel en nijverheid stimuleerde,¹⁴⁷ en Gent daar duidelijk van profiteerde (cf. supra), is de levensduurte in de stad gedurende deze periode geleidelijk aan sterk toegenomen. Gedurende de jaren 1780 swingden de prijzen van levensmiddelen en gebruiksartikelen net als de huurprijzen de pan uit, terwijl de lonen stabiel bleven. De negatieve impact van dit fenomeen op de rekrutering van de colleges werd ondermeer door François de Dainville aangetoond.¹⁴⁸ Wellicht moet ook het drastische slinken van het aantal Gentse scholieren na 1780 (cf. supra) daar gedeeltelijk aan worden toegeschreven. Uit verschillende getuigenissen van leraars van het koninklijk college blijkt bijvoorbeeld dat het leven in Vlaanderen, en zeker in Gent, toen erg kostelijk was. Meermaals grepen ze naar de pen om de regering duidelijk te maken dat ze er op het einde van het kwartaal niet in slaagden beide eindjes aan elkaar te knopen.¹⁴⁹ Meer algemeen kan trouwens gewezen worden op het toenemende pauperisme tijdens het laatste kwart van de 18^{de} eeuw en op de maatschappelijke problemen die daardoor ondermeer te Gent ontstonden.¹⁵⁰

¹⁴⁶ Jean-Marie Kreins & Dirk Leyder, "Renouveler ou renouer? La Commission royale des Etudes et le collège-pensionnat de Luxembourg (1773-1777-1789)", in: Josy BIRSENS (Dir.), *Du collège jésuite au collège municipal 1603-1815* (Luxemburg, 2003), pp. 239-266.

¹⁴⁷ Bruneel, "De Spaanse en Oostenrijkse Nederlanden", pp. 278, 283.

¹⁴⁸ De Dainville, "Effectifs des collèges", pp. 89-92: "*Prix du blé et nombre des élèves*"; Julia, "Les stratégies éducatives", p. 189.

¹⁴⁹ ARA, KCS, nr. 50A; S&O, nr. 2128: "*Mémoire*" (1786), §10; ARR, nrs. 2383 & 2436. Enerzijds waren de kosten voor het levensonderhoud gedurende de jaren 1780 enorm toegenomen (graan, boter, verwarming en huishuur waren bijvoorbeeld nog nooit zo duur geweest als in 1789). Anderzijds bleek de wedde van de leraars, die per kwartaal werd uitbetaald, veel te klein om hun gezin te onderhouden. ARA, KCS, nr. 61A: J.B. Lesbroussart, leraar van de retorica, gaf de Gevolmachtigde Minister in augustus 1779 te kennen dat hij aanzienlijke uitgaven had moeten doen, hetgeen hem op de rand van het bankroet bracht. Daarom riep hij persoonlijk de hulp in van de "*Restaurateur des bonnes études*". Betreffende de algemeen stijgende levensduurte: Hervé Hasquin, "Nijverheid in de Zuidelijke Nederlanden 1650-1795", in: AGN, dl. 8, pp. 125-133, 155, 158; Maurits De Vroede, *Meesters en Meesteressen. Een sociale geschiedenis van de leerkrachten lager onderwijs in België*, dl. 1: *Het Ancien Régime* (Leuven, 1999), pp. 185-189.

¹⁵⁰ Jan Art, "Initiatieven inzake lager onderwijs in de Oostenrijkse Nederlanden", in: *Opvoeding en Onderwijs in de 18^{de} eeuw*, pp. 76-77; Paul Bonenfant, *Le problème du paupérisme en Belgique à la fin de l'Ancien Régime* (Brussel, 1934). Ondermeer C.A.F. Van Beughem wijdde een werkje aan de bedelarij: C.A.F. Van Beughem, *Suppressio mendicitatis, sive specimen statutorum stimulatorumque pro ea abolenda* (Gent, Gimblet, 1778).

HET LATIJNS ONDERWIJS TE GENT

Tot de religieuze ontwikkelingen die de rekrutering van de colleges rond het einde van de 18de eeuw hebben bemoeilijkt, kunnen het priesteroverschot in het Gentse diocees en de kloosterpolitiek van de Oostenrijkse keizer(in) worden gerekend. Kandidaat-seculiere priesters wisten dat ze in het bisdom Gent lange tijd zouden moeten wachten op een eigen parochie;¹⁵¹ en kandidaat-paters werden afgeschrikt, ontmoedigd of gehinderd in hun voornemen door een aantal vorstelijke initiatieven. Maria-Theresia trok de minimumleeftijd voor het afleggen van eeuwige geloften bijvoorbeeld op tot 25 jaar (1771) (hetgeen de postulanten die van de schoolbanken kwamen heel wat bedenktijd gaf), en Jozef II veegde de (maatschappelijk) "nutteloze" contemplatieve kloosters met één pennentrek van de kaart (1783). In de stad Gent alleen verdwenen zo 15 kloosters. Bovendien smeedde de keizer plannen om ook "overtollige" bedelordekloosters op te heffen (1784).¹⁵² Aangezien het priesterschap en het kloosterleven, die steeds tot de doelen van de (minst goedge) humanisten hadden behoord, rond het einde van de 18de eeuw een minder aantrekkelijk perspectief vormden als tevoren, helpt ook dit element de tegenvallende rekrutering van de Gentse colleges te verklaren. Principaal Van Beughem meende althans dat boeren en ambachtslui hun zonen begin de jaren 1780 weghielden uit de colleges omdat die hen geen toekomst als geestelijke meer boden: "... *Mon enfant arrivé au bout de la carrière littéraire sera recollet, capucin, prémontré*, ainsi calculaient-ils précédemment; ... *aujourd'hui, soit préoccupation soit prévoyance, ils regardent cette perspective comme nulle, où comme éloignée*".¹⁵³

Belangrijker echter dan de tot nu toe aangehaalde elementen is wellicht de explosieve groei van het aantal particuliere Latijnse scholen en van het aantal huisleraars in de decennia die de oprichting van de staatscolleges voorafgingen. Reeds in 1766 werd de "*multiplication successive*" van dergelijke "*écoles (privées) destinées à l'enseignement public des humanités*" in een vorstelijke ordonnantie ter sprake gebracht.¹⁵⁴ Telde Gent in 1773 officieel slechts 304 scholieren,¹⁵⁵ hetgeen een aanzienlijke vermindering van de collegebevolking betekende ten opzichte van de 17de eeuw, dan wijst dat gegeven dus niet noodzakelijk of uitsluitend op wijzigende onderwijsbehoeften in de stad (cf. supra). Het indiceert minstens evenzeer dat de colleges toen nog slechts

¹⁵¹ Cloet, *Het bisdom Gent*, pp. 149-151: "In de jaren 1770 werd het teveel aan priesters een echt probleem. Bisschop Van Eersel wist gewoon niet wat met de nieuwgewijden aan te vangen".

¹⁵² Bruneel, "De Spaanse en Oostenrijkse Nederlanden", pp. 290-291; Richard Weemaes, "Kloosters en kloosterleven", in: Cloet, *Het bisdom Gent*, pp. 166-167.

¹⁵³ ARA, KCS, nr. 50A; Zie ook Julia, "Les stratégies éducatives", pp. 195-196.

¹⁵⁴ ROPBA, dl. 9, pp. 294-296: Ordonnantie betreffende de afschaffing van de dialectica, 6 september 1766.

¹⁵⁵ Wegwijzer, 1771, 1772 & 1773 : 121 jongeren liepen school bij de jezuïeten; 183 adolescenten bezochten het gymnasium van de augustijnen.

één van de vele organismen waren in de Arteveldestad die Latijns onderwijs verstrekten, en dat talrijke jongeren al een hele tijd vóór de oprichting van het staatscollege en de invoering van *minervalia* hun heil elders zochten. Philippe Marchand toonde alvast aan dat het Latijns onderwijs in de Franse Nederlanden (met steden als Rijsel, Douai, Roubaix en Valenciennes) veel vitaler was rond het einde van het *Ancien Régime* dan op basis van het collegebezoek kan worden verondersteld. En ook Dominique Julia gaf aan dat de forse terugval in de rekrutering van beide Bordeauxse colleges halverwege de 18^{de} eeuw niet moet worden toegeschreven aan fundamenteel gewijzigde onderwijsbehoeften bij de plaatselijke bevolking. Hij maakte duidelijk dat “*de tous les jeunes gens qui étudient le latin, à peine la sixième partie se rend(ait) dans les deux collèges*”. “*Par divers artifices*” werd de overgrote meerderheid van de latinisten “*dans l’obscurité de(s) écoles (privées)*” gelokt en gehouden.¹⁵⁶ Als men voor ogen houdt dat Gent niet alleen een bloeiende handelsstad was, maar als hoofdstad van Vlaanderen ook een belangrijke administratieve functie vervulde, dat een uitgebreide ambtenarij in dienst stond van stedelijke bestuursinstellingen, en dat de aanwezigheid van een hoog gerechtshof als de Raad van Vlaanderen werk meebracht voor een pleiade universitair gediplomeerden, voor griffiers, schrijvers, deurwaarders, etc. dan kan men trouwens moeilijk volhouden dat er weinig behoefte was aan Latijns onderwijs.

4. Particulier onderricht in de taal van Cicero

“*Pourquoi des maitres particuliers ne feroient-ils pas ... ce qu’ils ont fait presque partout avant le milieu du 16^e siècle?*” Met deze retorische vraag opende Corneille-François de Nelis eind 1774 in de Brusselse Academie het debat betreffende het aantal door de Staat op te richten en te financieren colleges. Hoewel de briljante geleerde begreep dat het beschikken over een gymnasium een erezaak was voor kleinere urbane centra die tot september 1773 een jezuïetencollege hadden bezeten (e.g. Aalst, Oudenaarde), meende de Nelis dat “[*les collèges ne*] *sont [pas] le seul moiien d’opérer l’instruction de la jeunesse*”. Om zijn stelling kracht bij te zetten, verwees hij naar de roemrijke

¹⁵⁶ Philippe Marchand, “Un modèle éducatif original à la veille de la Révolution : les maisons d’éducation particulière”, *Revue d’histoire moderne et contemporaine*, 22 (1975), pp. 549-567: “*Faire l’histoire de l’éducation en laissant de côté ces établissements (privés qui proposent un enseignement du niveau du second degré) conduit à donner une image tronquée de la réalité scolaire*”; De Dainville, “Effectifs des collèges”, pp. 97-98; Art, “Het lager onderwijs te Gent”, p. 31; Dominique Julia, “Les révolutions pédagogiques ou l’équivoque des Lumières”, in: Chartier, Julia & Compère, *L’éducation en France*, p. 221: “*Un ‘marché’ des pensions existe qui concurrence avec succès les collèges, et rend compte pour une part de la diminution de leurs effectifs*”; Id., “L’éducation des négociants”.

HET LATIJNS ONDERWIJS TE GENT

humanisten die gedurende de 16de eeuw in onze streken tot eenieders bewondering particuliere lessen in de klassieke talen hadden gegeven. Vives, Joannes Despauterius ("*le Priscien des Pays-Bas*"), Cornelius Valerius en Simon Verepaeus waren slechts enkele iconen die hij ten tonele voerde. Specifiek voor Gent bracht de Nelis de pedagogische activiteiten van Adrianus Damantius (1565), Cornelius Musius, Eligius Eucharius (of Houcharius), Georgius Cassander (1545), Joannes Olivarius (1560), Joannes Otho (1540), Joannes Paludanus (1540) en Josse Kerckhovius (1570) in herinnering.¹⁵⁷

De metamorfose die de godsdienstoorlogen hadden teweeggebracht in het Latijns onderwijs had de humanistische aanpak volgens de redenaar in de vergeethoek gedruimd. Om de adolescenten te behoeden voor "infectie" met ketters gedachtegoed ontnamen de katholieke stadsbesturen die na 1585 overal werden geïnstalleerd hun vorming aan de humanisten die zich daar tot dan toe mee hadden ingelaten. Ze vertrouwden de jeugd daarop toe aan religieuze gemeenschappen die naast de begeerde continuïteit ook de zekerheid boden de jongeren op orthodoxe wijze te vormen. Het historisch onderzoek van de Nelis naar de wortels van de humaniora bracht hem echter tot het inzicht dat Vives en zijn kompanen kwalitatief zeer hoogstaand onderwijs verstrekten, en dat dit grotendeels moest worden toegeschreven aan het particuliere karakter van hun onderneming. Precies omdat de humanisten voor eigen rekening les-gaven, en de wet van vraag en aanbod dus vrij spel kreeg, deden ze volgens de Nelis al wat binnen hun bereik lag om hun onderwijs te verzorgen.¹⁵⁸

Ook de Gevolmachtigde Minister toonde zich in het plan dat hij ter hervorming van het vervolgonderwijs naar Wenen stuurde een uitgesproken voorstander van particulier onderricht in de taal van Cicero (april 1776). Volgens de "*Restaurateur des bonnes études*" –een eretitel die de Starhemberg bij zijn afscheid in 1783 te beurt viel-¹⁵⁹ bracht de vrijheid van onderwijs tijdens de 16^{de}

¹⁵⁷ ARA, *Manuscrits divers*, nr. 2691, pp. 548-602: "*Résumé général des réflexions et des principes au sujet des collèges et des écoles d'humanités aux Pays-Bas*"; KCS, nr. 2, fol. 74v-75v, protocol van 22 november 1777: Brief aan de principaal van het koninklijk college-pensionaat van Brugge. In die brief wordt de principaal door de Koninklijke Commissie voor de Studies aangespoord de lessen Latijn en Grieks te verzorgen. Daartoe wordt hem het voorbeeld van Brugse humanisten als Vives voorgesteld "*qui ont enseigné ces deux langues dans votre ville pendant le seizième siècle, avec le succès le plus marqué, ainsi que l'applaudissement de toute l'Europe*".

¹⁵⁸ Albertina, Handschriftenkabinet, Verzameling Van Hulthem, nr. 17756, pp. 83-180: Bij het begin van de 17de eeuw was het volgens de Nelis even moeilijk om in de Zuidelijke Nederlanden een Latijnse school te vinden die geleid werd door particulieren als drie decennia eerder dergelijke school te vinden die niet door particulieren werd geleid. Zie ook: Johan Decavele, "Gent in de contrareformatie van de 17de eeuw", in: De Block, *400 jaar Jezüetencollege te Gent*, pp. 19-26.

¹⁵⁹ Lesbroussart, *De l'éducation Belgique*, opdracht.

eeuw mee dat “*les choses alloient d’elles-mêmes*” (als het ware geregeld door een onzichtbare hand), en dat de overheid “*n’avoit pas les embarras qu’(elle) a aujourd’hui...*”. De talrijke “*maîtres de pension*” die tijdens Starhemborgs eigen bewind in zowat alle steden actief waren (weliswaar “*sans être autorisés d’une façon expresse*”), mocht zijns inziens dan ook niets in de weg worden gelegd. De concurrentie tussen publieke instellingen en privé-initiatieven beloofde “*l’enseignement des humanités*” immers ten goede te komen.¹⁶⁰

Maria-Theresia had oren naar de argumenten van haar Brusselse raadgevers. Om de gelukkige tijden te doen herleven waarin de Zuidelijke Nederlanden “*abondo(en)t en maîtres excellents*” werden particulieren die zich met Latijns onderricht inlieten vanaf 1777 niet alleen moreel gesteund maar ook financieel aangemoedigd. Op aanraden van Corneille-François de Nelis werd namelijk een fonds aangelegd waaruit de regering premies kon toekennen aan alle leraars die zich buitengewoon verdienstelijk maakten. Particuliere leraars kwamen daar evengoed voor in aanmerking als leerkrachten van staatscolleges, van seculiere instellingen en van kloostergymnasia. Talent, inzet en ijver golden als enige voorwaarden om een deel te kunnen innen van de 10.000 florijnen die jaarlijks voor de gratificaties op de staatsbegroting werden gereserveerd.¹⁶¹ Daartegenover stond wel dat ook de privé-leraars zich dienden te schikken naar de richtlijnen van de regering en dat ze aan het toezicht van de Koninklijke Commissie voor de Studies werden onderworpen.¹⁶²

Greep krijgen op een fenomeen als het particulier Latijns onderwijs te Gent is niet eenvoudig. Het archief van de privé-scholen is immers verdwenen.¹⁶³ Ook het overzicht dat alle stadsbesturen in april 1777 naar Brussel moesten sturen en waarin aangegeven diende te worden welke particulieren zich met Latijns onderricht inlieten, kon nergens worden teruggevonden.¹⁶⁴ Naar het

¹⁶⁰ ARA, S&O, nr. 1879/1, “*Administration ecclésiastique*”.

¹⁶¹ ARA, KCS, nr. 1, fol. 1-15, protocol van 10 maart 1777, §19, 21 & 24; ROPBA, 3de reeks, dl. 11, “*Note*”; Albertina, Handschriftenkabinet, Verzameling Van Hulthem, nr. 17688; ARA, S&O, nr. 2128, plan van de Gevolmachtigde Minister, 20 april 1776: de gratificaties zijn “*même pour d’autres maîtres d’école qui sans avoir relation avec les établissements royaux tiendroient des écoles particulières*” bedoeld.

¹⁶² ARA, KCS, nr. 1, fol. 1-13, § 19; Leyder, “Het oog van de meester maakt het paard vet”.

¹⁶³ Zie ook: Julia, “*L’éducation des négociants*”: “*L’historien ne peut se cacher que toute une partie des pratiques éducatives lui échappe dans la mesure où elle n’est pas formalisée. Pour l’essentiel, il n’atteint que ce qui est institutionnel*”.

¹⁶⁴ ARA, S&O, nr. 2128: Op 14 april 1777 werd de stadsbesturen gevraagd “*de remettre une liste des maîtres, qui dans l’étendue de votre ressort tiennent des écoles ou pensionnats particuliers: et vous y expliquez sur l’état et les progrès de ces écoles ou établissements, sur les qualités personnelles des maîtres et sur la confiance que peut mériter l’enseignement que la jeunesse y recoit*”. Voor Mechelen werd de bewuste lijst wél teruggevonden (ARA, KCS, nr. 58B, 16 juni 1777: “*Nous avons l’honneur d’informer Votre Altesse que notre ville est bornée à un seul collège soidisant pensionnat, sous la direction des prêtres de l’Oratoire, où l’on n’enseigne que le latin, sans rétribution quelconque*”).

HET LATIJS ONDERWIJS TE GENT

voorbeeld van Philippe Marchand, Marcel Grandière en Dominique Julia werd daarom nagegaan of particulieren advertenties plaatsten in de krant om ruchtbaarheid te geven aan hun activiteiten.¹⁶⁵ De "*Gazette van Gent*", die elke drie dagen verscheen en de meest uiteenlopende zaken publiceerde (zoals stukken over internationale politieke aangelegenheden, handelsberichten, regeringsmededelingen, "*waerschouwingen*" allerhande en reclame voor wonderdokters, kwakzalvers en charlatans), werd van 1 januari 1773 tot en met 31 december 1785 systematisch doorgenomen. Via de *Bibliographie Gantoise* werd nagegaan of particulieren prospectussen lieten drukken om ouders ertoe te bewegen hen de vorming van hun zonen toe te vertrouwen.¹⁶⁶ Het fonds "Vliegende Bladen" van de Gentse universiteitsbibliotheek werd vervolgens uitgeplozen in de hoop prospectussen (die eventueel elders werden gedrukt) onder ogen te krijgen. En vermits de "*Nieuwen almanach, curieux en util ... ofte den getrauwen weg-wyser der stad Gend, soo voor de Vreemdelingen als voor de inwoonders der selve Stad*" niet alleen de naam maar ook de woonplaats bekend maakte van al diegenen die in de stad "*professie maek(t)en van eenige talenten*", werd dit jaarboek van 1770 tot en met 1791 doorgenomen.¹⁶⁷ Vooral de hoofdingen "*Noodige Onderwyzinge*" en "*Genoegelyke opvoedinge*" waaronder Philippe Gimblet (boekdrukker en -verkoper gevestigd op de Korenmarkt) naar eigen zeggen alle informatie weergaf betreffende het onderricht dat in de Arteveldestad werd verstrekt, werden daarbij geïnspecteerd.

Veel concrete informatie leverde deze moeizame zoektocht echter niet op. Naast "*Meesters in de vreemde taelen*" (cf. supra) somde de Wegwijzer wel scrupuleus dansmeesters, "*sang-meesters*" en muzikanten op die één of ander instrument aanleerden, maar een exhaustieve lijst van de particulieren die zich te Gent met Latijns onderricht bezig hielden, drukte Gimblet niet af.¹⁶⁸ In de *Gazette van Gent* werden nauwelijks advertenties aangetroffen van personen

¹⁶⁵ Marchand, "Un modèle éducatif original"; Grandière, "Les 'maisons d'éducation'"; Dominique Julia, "L'enfance entre absolutisme et Lumières (1650-1800)", in: Egle Becchi & Dominique Julia (Dir.), *Histoire de l'enfance en Occident*, dl. 2: *Du XVIIIe siècle à nos jours* (Parijs, 1998), pp. 72-82.

¹⁶⁶ Vanderhaeghen, *Bibliographie Gantoise*.

¹⁶⁷ Plaatselijke prominenten (leden van de Raad van Vlaanderen, gedeputeerden van de Staten van Vlaanderen, schepenen van de Keure en schepenen van Gedeele, advocaten en procureurs), kanunniken, pastoors en onderpastoors, leden van het "*Collegie der Medecyne*", apothekers, drogisten, "*chirurgiens*" en "*accoucheurs*", bankiers, makelaars, "*negocianten*", "*koopmans*", ambachtshui, etc. werden er in vermeld.

¹⁶⁸ Abbé Henin, die bij de arme klaren resideerde, en een zekere Coppée, die buiten de Dampoort woonde, gaven naast Frans ook Latijn aan belangstellenden. Vaidale, een polyglot die eerst in het "Hof van St-Antone" verbleef maar zich vervolgens in de buurt van de recolletten vestigde, gaf lessen Latijn, Frans, Italiaans, Duits en Engels. De beginselen van Cicero's taal werden ook door F.J. Heylbrouck (Ajuinlei) en P.G.F. van Hambach (St-Pieters) gedoceerd.

die hun diensten aanboden in de stad.¹⁶⁹ En het uitvlooien van de veelbelovende *Bibliographie Gantoise* en van de rommelig(e) "Vliegende Bladen" leverde evenmin noemenswaardig resultaat op.

Mag men hier uit afleiden dat er te Gent helemaal geen privé-initiatieven werden genomen? Kan men hier uit concluderen dat het particulier onderricht in de taal van Cicero er lang niet zo welig tierde als zo-even werd gesteld? Aangezien elk van de gehanteerde bronnen en werkinstrumenten enkele tekortkomingen vertoont, hoeft het ontbreken van concrete vermeldingen, annonces en prospectussen niet te betekenen dat particuliere leraars Latijn niet actief waren in de Arteveldestad. Na 1774 liet de Wegwijzer bijvoorbeeld alle informatie betreffende het augustijnencollege achterwege, hoewel deze instelling tot na de Franse Revolutie het grootste gymnasium van de stad bleef. Met betrekking tot kranten was reeds bekend dat ze hoogstens toelaten een benaderend overzicht van privé-scholen te maken, "*car beaucoup de responsables de ces établissements n'ont pas éprouvé le besoin d'utiliser la presse pour leur publicité*".¹⁷⁰ En vermits Vanderhaeghen in zijn *Bibliographie Gantoise* evenmin programma's vermeldt die het koninklijk college naar aanleiding van de publieke oefeningen bij Petrus II de Goesin (keizerlijk drukker, gevestigd in de Veldstraat) liet vervaardigen,¹⁷¹ is het niet onmogelijk dat ook prospectussen van privé-scholen door de mazen van zijn net zijn geglipt. Zolang de lijst die het stadsbestuur halverwege 1777 ten behoeve van de regering opstelde niet boven water komt (cf. supra), zal het aantal particulieren dat op de Gentse onderwijsmarkt actief was onbekend blijven.¹⁷² Aangezien zelfs de leraars van het staatscollege buiten hun uren privé-les gaven (cf. supra), en aangezien zeker twee van de gesecculariseerde jezuïeten na 1773 als huisleraar fungeerden,¹⁷³ mag het echter wel duidelijk zijn dat het fenomeen de Arteveldestad niet vreemd was.

Besluit: "*L'uniformité est une chimère, qu'il n'est ni à propos ni possible de réaliser*"¹⁷⁴

Het uitblijven van een globale reglementering betreffende het Latijns onderwijs, het ontbreken van stedelijke bepalingen inzake voortgezet onderricht¹⁷⁵

¹⁶⁹ A.J. Du Bois die de beginselen "*der Latynsche taele*" bij geïnteresseerden thuis kwam doceren, was zowat de enige die gebruik maakte van dit kanaal (25 mei 1780).

¹⁷⁰ Marchand, "Un modèle éducatif original", pp. 550-551.

¹⁷¹ Zie ondermeer : ARA, KCS, nr. 33A & nr. 50A; ARR, nr. 2383 & 2436.

¹⁷² Ook over de "ambulanten" die elementair onderricht gaven bij hun pupillen thuis is zo goed als niets bekend. Zie: Art, "Het lager onderwijs te Gent", p. 28.

¹⁷³ ARA, *Geheime Raad Oostenrijkse Periode*, nr. 841/A.

¹⁷⁴ ARA, *Manuscrits divers*, nr. 2691, pp. 548-602, mémoire van C.F. de Nelis.

¹⁷⁵ SAG, reeks 110: "Stedelijke ordonnaties & reglementen": Het Gentse stadsbestuur vaardigde op 3 april 1780 wel een reglement uit aangaande de "lagere" scholen, maar omtrent het Latijns onderwijs te Gent werd geen ordonnantie aangetroffen.

HET LATIJNS ONDERWIJS TE GENT

en het geleidelijk aan verslappen van de greep die de Kerk had op de samenleving, bood gedurende de 18de eeuw ruimte voor allerhande educatieve initiatieven. Tevens verloor het contrareformatorische idee terrein dat enkel bij clerici de kennis en de "*aptitude*" konden worden aangetroffen die noodzakelijk waren voor de instructie van de jeugd. Zelfs al werd in een anoniem zoekertje in de *Gazette van Gent* een "*geestelyke*" persoon nog "*geprefereert voor een weireldlyke*" om zich als *précepteur* te belasten met de opvoeding van twee jonge lieden (15 oktober 1781), dan nog geeft dit aan dat onderlegde en welgemanierde leken wel degelijk (terug) in aanmerking kwamen voor dergelijke opdracht.¹⁷⁶

De centrale overheid was niet alleen op de hoogte van het bestaan van privé-onderricht in de taal van Cicero, maar moedigde particulieren tijdens het laatste kwart van de 18de eeuw ook aan zich daarmee in te laten. Steunend op de gedachte dat concurrentie ("*la mère de l'industrie*") het onderricht slechts ten goede kon komen, kregen privé-leraars bijvoorbeeld toegang tot de premies die de regering in 1777 in het leven riep als spoorslag voor exemplarische leerkrachten.¹⁷⁷

Hoewel het stimuleren van privé-onderwijs onverenigbaar lijkt te zijn met het mentaal stroomlijnen van de toekomstige elite (dé voornaamste bekommernis van de centrale overheid) werd dit probleem in de Oostenrijkse Nederlanden, althans in theorie, omzeild door particulieren te verplichten de marsorders van de regering te volgen, en hen te onderwerpen aan haar toezicht.¹⁷⁸ Onderzoek naar het inspectiesysteem dat door de Koninklijke Commissie voor de Studies op poten werd gezet, heeft echter uitgewezen dat weinig of geen particuliere Latijnse scholen werden gecontroleerd. En de premies die de regering gebruikte om alle leraars aan te zetten het officiële studieplan te verwezenlijken, werden in de praktijk niet aan particulieren toegekend.¹⁷⁹ Het is bijgevolg weinig waarschijnlijk dat privé-leraars zich uitsloofden om de centraal gestuurde onderrichtingen na te leven. Nog minder waarschijnlijk werd de beoogde uniformiteit tussen privé- en publiek onderricht dan ook gerealiseerd.

¹⁷⁶ *Gazet van Gent*, 15 oktober 1781 (met herhaling op 5 november 1781): "*Men zoude geïm hebben eenen vryen persoon binnen deze stad Gend, bezittende de vlaemsche, fransche en latynsche taelen, wel konnende schryven, en bequaem, om zig te belasten met de opvoedinge van twee jonge luyden, moettende den zelven gekend ofte voorzien zyn van goede bewys-schriften. De geestelyke zullen geprefereert worden voor den weireldlyke, en men vereyscht de wooninge niet ten huyze van de gemelde twee jonge luyden gedurende den winter. Men kan zig daer toe adresseeren by den drukker dezer*".

¹⁷⁷ Marcel Van Hamme, "Jean des Roches (1740-1787)", *Paedagogica Historica*, 8 (1968), pp. 508-510: Jean Des Roches had vroeger zelf les gegeven in een privé-school.

¹⁷⁸ Grandière, "Les 'maisons d'éducation'", pp. 460-461 : In Frankrijk botste de intentie van de centrale overheid met het particulier initiatief.

¹⁷⁹ Leyder, "Het oog van de meester maakt het paard vet".

Ook de werkzaamheden op de talrijke colleges die het land rijk was, kunnen bezwaarlijk bestempeld worden als eenvormig. Zoals gezegd, kregen alle onderwijzende religieuzen half april 1777 te lezen dat de keizerin en haar administratie zich voornamen het onderricht op de "oude" colleges bij te sturen "*d'après le même système qui sera suivi pour les collèges royaux*".¹⁸⁰ Hoewel de Gevolmachtigde Minister dit besluit toen voorstelde als een middel om de paters in staat te stellen opnieuw aanzien te verwerven, waren de religieuzen helemaal niet opgezet met het overheidsingrijpen. Zonder te zijn geraadpleegd en zonder er zelf om gevraagd te hebben, werd hen immers een totaal nieuwe manier van werken opgedrongen. Na enkele schooljaren (1780) bleek de implementatie van het nieuwe programma in de reguliere colleges dan ook problematisch te verlopen. Volgens kanunnik de Nelis waren de franciscanen en de dominicanen, die een beperkt aantal dunbevolkte gymnasia leidden, gewoon niet in staat de marsorders van de regering na te leven. Net als de oratorianen hadden ze wel goede bedoelingen, maar ontbrak het hen aan degelijke leerkrachten. De augustijnen bleken zich daarentegen koppig te verzetten tegen de hervorming. Zo weigerden ze de "*sciences accessoires (à l'é-tude du latin)*" de plaats te geven die men voor die vakken had ingeruimd in het nieuwe curriculum. Daarop dreigde de Koninklijke Commissie voor de Studies er mee een aantal gymnasia te sluiten indien de augustijnen de intenties van de regering met de voeten bleven treden. Begin oktober 1780 werd hun provinciaal zelfs persoonlijk verantwoordelijk gesteld voor het optreden van zijn paters. Hoewel de Gentse augustijnen zich vervolgens schikten naar de richtlijnen van de overheid (cf. supra), en daar niet alleen intern maar ook officieel voor werden geprezen, bleek uit de (gebrekkige) controles die de Koninklijke Commissie voor de Studies na die datum uitvoerde dat het educatief handelen op andere colleges lang niet overeenstemde met de voorschriften van de regering. Zowel betreffende het programma als inzake de gehanteerde handboeken en het disciplinair optreden bestonden er aanzienlijke verschillen tussen de talrijke gymnasia van de Oostenrijkse Nederlanden.¹⁸¹

Zelfs al was het de regering gelukt overal een identiek programma in te voeren, zelfs al had ze alle leraars dezelfde handboeken kunnen doen gebruiken, en zelfs al waren de vier vuistregels voor het optreden van leraars van staatscolleges, reguliere instellingen en seculiere gymnasia eensluidend (cf. supra), dan nog was de overheid er nooit in geslaagd de 4 à 5000 scholieren van het land tot een homogene, eendrachtige massa om te smeden. Vergelijkbare vlaggen kunnen immers heel andere ladingen dekken. "Taal" en "taal" op school is twee. Vooral het "*génie*" van de leerkrachten die verantwoordelijk waren (zijn) voor de arbeid die in hun klas werd (wordt) geleverd, was (is) daarbij van doorslaggevend belang. Waarom anders stapte Charles Van Hulthem aan

¹⁸⁰ ROPBA, 3de reeks, dl. 11 : "Note".

¹⁸¹ Leyder, "Snoeien om te bloeien"; Id., "Het oog van de meester maakt het paard vet".

HET LATIJS ONDERWIJS TE GENT

het einde van de rit over van het Gentse augustijnencollege naar het koninklijk lyceum (cf. supra)?¹⁸² Jean-Baptiste Lesbroussart, die er de retorica voor zijn rekening nam en een uitstekende reputatie genoot (Precies daarom werd hij enige tijd later door de Koninklijke Commissie voor de Studies naar Brussel geroepen), beloofde van het laatste jaar immers iets anders te maken dan pater Daaldorp (?) in de Academiestraat.¹⁸³

Bekijken we onze probleemstelling vanuit het perspectief van ouders die een educatief traject samenstelden voor hun zoon(s) dan blijkt de door de regering nagestreefde eenvormigheid trouwens nog een stapje verder af te staan van de werkelijkheid. De sociale positie, de economische mogelijkheden en de toekomstverwachtingen van ouders bepaalden, in samenhang met conjunctuurschommelingen, de opvoedkundige strategie die ze voor hun oogappel(s) uitdokterden.¹⁸⁴ Daarbij stond hen een brede waaier aan keuzemogelijkheden ter beschikking. In functie van hun affiniteit en van de faam van bepaalde leerkrachten konden ze in Gent hun zoon bijvoorbeeld enkele jaren college laten lopen bij de augustijnen en hem de humaniora af laten sluiten op het koninklijk college (cf. supra).¹⁸⁵ Naar gelang van hun mogelijkheden konden ze daarbij een repetitor inschakelen die na schooltijd de in de klas behandelde leerstof met de jongeman doornam en inoefende.¹⁸⁶ Indien ouders dat wensten kon hun zoon 's avonds de gratis toegankelijke "*Academie der Teeken-, Schilder- en Bouwkunde*" bezoeken aan de Korenmarkt,¹⁸⁷ of de lessen volgen aan de "*Academie van Commercie (ofte Koopmanschap)*", die in april 1781 werd opgericht om de handel ("*de waere zenuwe van den Staet en de Bron van het geluk en rykdom der Onderdaenen*") te stimuleren.¹⁸⁸ Verder konden ze in functie van hun behoeften en middelen een beroep doen op de diensten van scherm-, zang- en dansmeesters.¹⁸⁹ Ze konden ook muziekle-

¹⁸² Voor het gebruik van de term "*lycée*", zie: ARA, KCS, nr. 50A; ARR, nr. 2383 & 2436.

¹⁸³ Kreins & Leyder, "Renouveler ou renouer?"

¹⁸⁴ Julia, "Les stratégies éducatives", p. 175.

¹⁸⁵ Ook J.B. Hellebaut, die in 1793 primus werd aan de Leuvense universiteit, liep in Gent zowel college bij de augustijnen als in het koninklijk lyceum.

¹⁸⁶ ARA, KCS, nr. 2, fol. 39v-40; *Manuscrits divers*, nr. 2691, p. 134: Gaspar-Joseph Antoine was in 1777 werkzaam als repetitor in de hoofdstad ("*Il habite à Bruxelles, où il fait le Répétiteur*").

¹⁸⁷ *Gazet van Gent*, 14 oktober 1773; ARA, KCS, nr. 50A; Albertina, Handschriftenkabinet, Verzameling *Van Hulthem*, nr. 17687: Charles Van Hulthem leerde gedurende enkele jaren tekenen bij één van de voornaamste kunstschilders van Gent, Pierre Van Rysschoot; *Gazet van Gent*, 31 oktober 1774: Adriaen van de Capelle, meester metser, geeft "*openbaere lessen in de Bouw-Kunde*" van 's morgens tot 's avonds 20.00 uur.

¹⁸⁸ *Gazet van Gent*, 16 april 1781. De lessen van de "*Academie van Commercie*" werden van 17u tot 19u gegeven onder het belfort.

¹⁸⁹ De schermschool bevond zich bij het belfort (*Gazet van Gent*, 10 maart 1785).

raars inhuren en particulieren aanspreken die hun zoon een vreemde taal konden aanleren, die hun spruit konden wegwijs maken in het handelsrekenen en het (Italiaans) boekhouden, die zijn kennis van astronomie en heraldiek konden bijspijkeren, of die zijn hand konden vormen om de 4 soorten schrift ("*la financière, la bâtarde, la ronde et l'Italienne*")¹⁹⁰ onder de knie te krijgen (cf. Wegwijzer, *Gazet van Gent*). Zelfs de "directeur" van de *Académie de Commerce* kwam de zaken die op zijn instelling werden onderwezen (e.g. wisselkoersen, maten en gewichten) op eenvoudig verzoek thuis onderwijzen.¹⁹¹ Kneedbare "*collégiens*" die uiteindelijk, afhankelijk van de wil en de beurs van hun vader, allemaal een verschillend vormingsparcours aflegden (zij het met een gemeenschappelijke stam), en die gedurende hun opleiding in zodanig veel verschillende handen terecht kwamen (vrij van toezicht door de centrale overheid), konden onmogelijk tot uniforme eindproducten worden geboetseerd.¹⁹²

Daarbij dient tot slot nog gewezen te worden op de zelfstudie die rond het einde van het *Ancien Régime* intens werd beoefend, en die evenmin de eenvormigheid van de aanstormende elite bevorderde.¹⁹³ In de *Gazette van Gent* werd bijvoorbeeld om de haverklap reclame gemaakt voor handboeken die eenieder in staat beloofden te stellen de materie die er in vervat lag zonder hulp van buitenstaanders onder de knie te krijgen.¹⁹⁴ Bij Judocus Begyn, een boekhandelaar gevestigd aan de Appelbrug, was op 2 augustus 1773 "*La théorie et la pratique de l'arithmétique des Marchands. Ouvrage utile à ceux, qui veulent apprendre cette Science sans le secours des maîtres*" te koop. Op hetzelfde adres waren de "*Grond-regels der latynsche taele, op eene klaere en gemakkelyke wyze voorgesteld*" te verkrijgen (30 oktober 1777), evenals het succesboek van Charles Rollin, "*La manière d'enseigner & d'étudier les Belles-Lettres, par rapport à l'esprit & au coeur*" (Parijs, 1740, met talrijke latere uitgaven). Begyn verkocht verder ook de "*Deure ofte Ingang tot de Nederduydsche Taele, des zelfs Letter-greep, Schryf- en Uyt spraek-Konste, tot geestbewerkinge geopend aen alle leerzuchtige Woordgrondige Iveraeren...*" (25 april 1774) en het werk van J.P. Aubert, "*Kort onderwys van het Italiaensch boekhouden, waer door imand niet alleen zonder behulp van eenigen Meester de Gronden van die wetenschap kan leeren, maer zig zelve met weynige oeffeningen in die Konste kan volmaecken*" (Amsterdam, 1778) (1 maart 1779). Op 15 april 1779 plaatste hij een "*Kort begryp van de natuurelyke historie der Dieren, ofte leerzaeme samenspraeken over eenige vier-*

¹⁹⁰ *Gazet van Gent*, 14 november 1785.

¹⁹¹ *Gazet van Gent*, 28 maart 1782.

¹⁹² Zie ook: Julia, "L'éducation des négociants": "mille expériences diverses".

¹⁹³ Van Hamme, "Jean Des Roches", p. 508: Jean Des Roches was zelf een autodidact.

¹⁹⁴ Voor verdere inlichtingen betreffende het fenomeen van de zelfstudie, zie: Willem Frijhoff (Dir.), *Autodidaxies XVIe-XIXe siècles*, speciaal nummer van *Histoire de l'éducation*, 70 (1996).

HET LATIJNS ONDERWIJS TE GENT

voetige dieren, vogels, insecten en visschen, geschikt na de vatbaerheyd der Jeugd" (Amsterdam, 1778) in het uitstalraam, en op 16 december 1783 vervoegde "La nouvelle boussole des jeunes marchands" (Brussel, 1783) zijn collectie. "La Science des Negocians & Teneurs des Livres" van de hand van Mr. De la Porte (Amsterdam, 1781), werd vanaf 12 november 1781 verkocht door de gebroeders Gimblet. Jan Gimblet bood op 12 december 1783 bovendien een "Kleynen atlas, ofte curieuse beschryvinge van de geheele wereld,...vermeerderd met een byvoegsel, inhoudende de wetenschappen der geographie en historien tot gebruyk van het algemeyn, en besonderlyk voor aenkommende jongelingen" te koop aan; en Philippe Gimblet verhandelde vanaf 26 augustus 1784 een "Handleydinge tot den Hollandschen en Nederlandschen koophandel", waarin ondermeer werd duidelijk gemaakt hoe een jongeman tot dit edel beroep moest worden opgevoed.¹⁹⁵

Het failliet van de totalitaire aspiraties van Maria-Theresia, Jozef II en hun raadgevers blijkt wellicht nog het best uit de Omwenteling die de Oostenrijkse Nederlanden begin 1787 in rep en roer zette. Tien jaar na de start van het ambitieuze project van de keizerin bleken haar onderdanen zich heel anders te gedragen dan verwacht. In plaats van zich op te stellen als volgzame cohorten intellectuelen, die zich eendrachtig en respectvol achter de bannieren van de voortvarende vorst schaarden, verzetten de clerus en de burgers van dit gewest zich tegen de bestuurlijke, gerechtelijke en kerkelijke hervormingen die Jozef II ongevraagd doorvoerde. Nog enkele jaren later (1790) bleek de "uniformité de pensée" en de "morale commune" die de Oostenrijkse landsheren hier middels het Latijns onderwijs hadden trachten te bewerkstelligen, helemaal een droom te zijn geweest. De verdeeldheid tussen Jozefisten, Vonckisten en Statisten omtrent het in te stellen staatkundig regime en het bijhorende straatgeweld geven pijnlijk aan dat de door de Koninklijke Commissie voor de Studies betachte uniformiteit een hersenschim was uit de koker van denkers die weliswaar geloofden in de maakbaarheid van Mens en Maatschappij, maar die in hun teruggetrokken vervoering voorbijgingen aan bezwaren van praktische en financiële aard. Met een knipoog naar Jan Art en Émile Durkheim krijgt de institutionele aanpak van deze bijdrage dan toch een sociaal-cultureel staartje...

¹⁹⁵ Eind 1785 werd bij de gebroeders Gimblet dan weer de tweedelige "Nieuwen Nederlandschen Negociant van Vlaenderen, Braband etc" verkocht (24 november 1785). Het eerste deel van dit boek bevatte een overzicht van alle maten en gewichten die gehanteerd werden in de verschillende provincies van de Nederlanden en in de verschillende handelssteden van Europa, een lijst van maten voor graan, haver, gerst, hop, zout, kolen, ... en vijf geproportioneerde tafels voor kooplieden die handel dreven in olie, zijde en wol. In deel 2 werd de lezer verhandelingen voorgeschoteld over de koophandel van de 82 voornaamste handelssteden en -gewesten op het oude continent (wisselkoersen, boekhouding, etc) en werd een glossarium aangeboden van vreemde termen die negocianten al dan niet in hun dagelijkse omgang gebruikten.